

TAMPEREEN YLIOPISTO

Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö

ANTTI RONKAINEN: FINANSSIKAPITALISMI JA MARXIN KRIISITEORIA. Kriittinen poliittinen taloustiede kapitalistisen kriisin ymmärtämisen apuvälineenä

Pro gradu –tutkielma, 84 s.

Sosiologia

Lokakuu 2013.

Tutkielmassa tarkastellaan Karl Marxin teoriaa kapitalismin olemuksesta sekä sen kriisiytymisestä. Marxin edustama kriittinen poliittisen taloustieteen perinne yhdistää ”talouden” tarkastelun osaksi laajempaa yhteiskunnallista ja historiallista analyysiä, jossa korostuvat talouteen liittyvien ilmiöiden keskinäisriippuvuus, yhteiskunnan luokkarakenne ja näistä kumpuavat yhteiskunnalliset ristiriidat.

Tutkimusaineistona on Marxin *Pääoman* I ja III kirja sekä niihin liittyvä 2000-luvun marxilainen teoreettinen ja empiirinen keskustelu vuonna 2008 alkaneesta talouskriisistä. Tutkielman tiedonintressi on tarkastella, miltä osin Marxin edustama kriittinen poliittinen taloustiede kykenee jäsentämään kapitalistisen tuotantomuodon taloudellisia lainalaisuuksia ja hahmottamaan niiden seurauksia kapitalistisen yhteiskunnan työnjakoon ja varallisuuden jakautumiseen väestön kesken.

Marxin teorian ja siihen liittyvän nykytutkimuksen tarkempi erittely on perusteltua, sillä nykyisin tieteellisesti vaikutusvaltainen niin kutsuttu uusklassinen koulukunta on irrottanut talouden teoreettis-empiirisestä analyysistä yhteiskuntaluokkien poliittisten intressiristiriitojen tutkimuksen. Tutkielmassa tuodaan esiin marxilaisen ja uusklassisen teorian lähtökohtaisesti erilaiset näkemykset kapitalistisesta talouskasvusta, markkinoiden tasapainosta ja taloudellisesta kriisistä sekä pyritään tuomaan esiin niitä kapitalistista yhteiskuntaa jäsentäviä suhteita ja ristiriitoja, jotka uusklassinen perinne on jättänyt taloudellisen tutkimuksen ulkopuolelle. Tältä osin tutkielma toimii uusklassisen talousteorian teoreettisena kritiikkinä.

Toisekseen Marxin teoriaa kapitalismista pyritään suhteuttamaan 1900- ja 2000-luvuilla tapahtuneisiin rakenteellisiin muutoksiin maailmantaloudessa, joita on kutsuttu uusliberalismiksi ja finansialisaatioksi. Näin pyritään tuomaan esiin, miltä osin maailman rahoitusjärjestelmässä viimeisen 50 vuoden aikana tapahtuneet muutokset pakottavat arvioimaan kriittisesti myös Marxin oletuksia kapitalismiin liittyvistä lainalaisuuksista ja mykistä pakoista. Tämä on perusteltua siksi, että vaikka marxilaiset nykytutkijat jakavat saman teoreettisen viitekehyksen, heidän tulkintansa nykyisen kriisin rakenteellisista ja historiallisista syistä poikkeavat laajasti. Tutkielman kolmas tiedonintressi on pohtia, mikä Marxin kapitalismiteoriassa on yhä edelleen kestäväää ja miltä osin teoriaa tulee päivittää analysoitaessa 2000-luvun finanssikapitalismin historiallista kehitystä.

Tutkielman yleinen johtopäätös on, että Marxin työarvoteoria ja siitä johdettu voiton suhdeluvun laskutendenssin laki ovat edelleen käyttökelpoisia teoreettisia apuvälineitä pyrittäessä analysoimaan kapitalismia historiallista kehitystä. Sen sijaan maailman rahoitusjärjestelmässä tapahtuneet muutokset ovat johtaneet keskuspankkien ja muiden rahoitukseen liittyvien instituutioiden yhteiskunnallisen vallan kasvamiseen siinä määrin, ettei esimerkiksi finanssimarkkinoilla olevien tuotteiden, kuten valuuttojen, osakkeiden ja johdannaisten tarkempaa erittelyä voida tehdä pelkästään marxilaisen käsitteistön varassa. Marxin teorian lähtökohta työstä kaiken varallisuuden lähteenä auttaa kuitenkin ymmärtämään finanssimarkkinoiden ja reaalitalouden välistä dynamiikkaa sekä voi toimia teoreettisesti mielenkiintoisena lähtökohtana pyrittäessä ymmärtämään empiirisesti, mistä nykyisen finanssikapitalismin aiheuttamat talouskriisit syntyvät.

Asiasanat: kapitalismi, talouskriisi, työarvoteoria, kriittinen poliittinen taloustiede

Finanssikapitalismi ja Marxin kriisiteoria

Kriittinen poliittinen taloustiede kapitalistisen kriisin ymmärtämisen apuvälineenä

1. Johdanto: poliittisen ja uusklassisen taloustieteen ero	1
1.1. <i>Subjekttiivinen ja objektiivinen arvoteoria.....</i>	2
1.2. <i>Tutkimusongelma ja tutkimuskysymykset</i>	6
2. Marxin teoria kapitalismista	10
2.1. <i>Työarvoteoria ja kapitalismin mykät pakot</i>	11
2.2. <i>Kysyntä ja tarjonta kapitalismissa.....</i>	18
2.3. <i>Voiton suhdeluvun laskutendenssin laki.....</i>	24
3. Raha kapitalismissa	30
3.1. <i>Rahan tehtävät Pääomassa.....</i>	31
3.2. <i>Myydäänkö tavarat arvostaan?.....</i>	34
3.3. <i>Kvantiteettiteorian marxilaista kritiikkiä</i>	43
4. Korko ja finanssikapitalismi.....	50
4.1. <i>Luoton rooli mykkien pakkojen kiihdyttäjänä</i>	50
4.2. <i>Korkokannan muodostuminen.....</i>	55
4.3. <i>Uusliberalismi, finansialisaatio ja fiktiivinen pääoma.....</i>	59
4.4. <i>Tulonjako ja varallisuuden hallinta globaalissa kapitalismissa.....</i>	63
4.5. <i>Onko uusliberalismi ohi vai oliko sitä edes olemassa?.....</i>	68
5. Yhteenvetoa: uuden poliittisen taloustieteen tarve	72
6. Lähteet.....	78

1. Johdanto: poliittisen ja uusklassisen taloustieteen ero

Karl Marxin elämäntyö huipentuu hänen kolmiosaisessa teoksessaan *Pääoma*, jonka hän nimesi alaotsikolla poliittisen taloustieteen kritiikiksi. Poliittinen taloustiede viittaa Adam Smithin aloittamaan taloustieteen perinteeseen, jonka edustajiksi lukeutuvat esimerkiksi David Ricardo, John Stuart Mill ja Thomas Malthus.

Poliittinen taloustiede liitti “talouden” tarkastelun laajempaan yhteiskunnan ja historian kehityksen tarkasteluun. Poliittisen taloustieteen edustajat korostivat talouteen liittyvien ilmiöiden keskinäisriippuvuutta sekä taloudellisen toiminnan muotojen kehittyvän tiettyjen selitettävissä olevien historiallisten lainalaisuuksien kautta. Taloudellisten lainalaisuuksien tarkastelun lisäksi poliittiselle taloustieteelle oli oleellista tarkastella yhteiskunnan luokkarakennetta ja siihen sisältyviä ristiriitoja. Poliittisen taloustieteen perinne oli pohjimmiltaan väittelyä siitä, minkälaiseen tulo- ja työnjakoon valtioiden tulisi pyrkiä, jotta ne maksimoisivat kansojen varallisuuden. (Saastamoinen 2011 & Sappinen 2011.)

Marx jakoi poliittisen taloustieteen kiinnostuksen talouden ja yhteiskunnan suhteesta sekä käsityksen yhteiskunnan luokkajaosta. Marxin mukaan poliittinen taloustiede ei kuitenkaan kyennyt ymmärtämään omaa tutkimuskohdettaan, kapitalistista tuotantotapaa.¹ Marxia pidetään paitsi klassisen poliittisen taloustieteen kriitikkona, myös poliittisen taloustieteen monipuolisimpana ja kriittisimpänä edustajana. (Hänninen 2011.)

Ferdinand Lassallelle 22.2.1858 kirjatussa kirjeessä Marx kertoo, kuinka hänen alkuperäinen suunnitelmansa oli kuvata “poliittisen taloustieteen järjestelmä kriittisesti esitettynä” kuudessa osassa, jotka olisivat olleet kirjat pääomasta, maanomaisuudesta, palkkatyöstä, valtiosta, kansainvälisestä kaupasta ja maailmanmarkkinoista:

¹ Marx ei puhu kapitalismista tai kapitalistisesta yhteiskunnasta vaan kapitalistisesta tuotantotavasta suhteessa feodaaliseen ja sosialistiseen tuotantotapaan. Tutkielmassa puhutaan kapitalismista, kapitalistisesta yhteiskunnasta ja kapitalistisesta tuotantotavasta synonyymeina. Finanssikapitalismilla viitataan kapitalismin viimeisimpään muotoon, jossa rahoituksen ja finanssimarkkinoiden rooli tuotannon järjestelijänä on kasvanut merkittävästi.

”Se on samanaikaisesti järjestelmän esitys ja esityksen kautta sen kritiikki.”²

Tässä tutkielmassa pyritään selvittämään miltä osin kriittinen poliittinen taloustiede eroaa nykyisin yliopistoissa opetettavasta uusklassisesta taloustieteestä sekä sitä, kuinka Marxin työarvoteoriaan pohjaava yhteiskunnallinen nykytutkimus voi auttaa ymmärtämään kapitalismin nykyistä kriisiä. Tutkimuksen tiedonintressi on vertailla subjektiivisen ja objektiivisen arvoteorian eroja sekä sen vaikutusta talouden toiminnan ja tämän toiminnan poikkeustilan – taloudellisen kriisiytymisen – ymmärtämiseen.

1.1. Subjektiivinen ja objektiivinen arvoteoria

Pääoman I kirja käsittää lisäarvon tuotantoprosessin, II kirja pääoman kiertokulkuprosessin ja III kirja tuotannon ja markkinoiden välisiä suhteita ja ristiriitoja. *Pääoman* tarkoitus oli avata tehtaiden ovet ja kuvata, mitä kaikkea työpäivän aikana tapahtuu ja mihin voitto kapitalismissa perustuu:

“Yhdessä rahanomistajan ja työvoiman omistajan kanssa jätämme sen tähden tämän meluisan, pinnalla esiintyvän ja kaikkien silmin nähtävän alan seurataksemme molempia tuotannon salattuun paikkaan, jonka kynnyksellä saamme lukea: No admittance except on business [Asiattomilta pääsy kielletty]. Täällä me emme näe ainoastaan, kuinka pääoma tuottaa, vaan myös, kuinka sitä itseään, pääomaa, tuotetaan. Voitonteon salaisuuden täytyy vihdoin paljastua.” (Marx 1979, 166.)

Marx kirjoitti *Pääomaa* aikana, jota leimasi taloudellinen murros. Kriisit tarjosivat Marxille impulssin paneutua systemaattisemmin poliittisen taloustieteen teoreettisiin ja kapitalistisen tuotantotavan systeemiin ongelmiin. Talouskriisien antaumuksellinen seuraaminen viivästytti *Pääoman* loppuunsaattamista, jota Marx kuvaa kirjeessään Nikolai Frantevits Danielsonille vuonna 1879, yli 10 vuotta *Pääoman* I osan ja siihen liittyvien käsikirjoitusten kirjoittamisen jälkeen:

² “Esitys, tarkoitan maneeria, on täysin tieteellinen, ei siis poliisinvastainen tavanomaisessa mielessä. Kokonaisuus jakautuu 6 kirjaan. ... Mutta kokonaisuudessaan poliittisen taloustieteen ja sosialismin kritiikin ja historian tulisi olla toisen työn kohteena. Lopuksi, taloudellisten kategorioiden ja suhteiden kehityksen lyhyt *historiallinen kuvaus* olisi kolmas työ. Loppujen lopuksi, minusta tuntuu että nyt, kun olen 15 vuoden tutkimustyön jälkeen niin pitkällä että voisin alkaa kirjoittaa juttua, myrskyisät liikkeet ulkoapäin tulevat todennäköisesti keskeyttämään työn. Never mind.” (Marx & Engels 1976, 101.)

“En olisi missään tapauksessa julkaissut toista osaa, ennen kuin nykyinen teollisuuspuola Englannissa on saavuttanut huippukohtansa. Sen ilmentymät ovat tällä kertaa omalaatuisia, ne eroavat monessa suhteessa aikaisemmista. Ja tämä – muita muuntavia asianhaaroja lukuun ottamatta – saa helposti selityksensä siitä että koskaan aikaisemmin eivät Englannin pulaa ole edeltäneet niin kamalat ja jo miltei viisi vuotta kestäneet pulat Yhdysvalloissa, Etelä-Amerikassa, Saksassa, Itävallassa, jne. Täytyy siis tarkata nykyistä tapahtumainkulkua, kunnes asiat ovat kypsyneet, ja sitten vasta ne voi “kuluttaa tuottavasti”, tarkoitan “teoreettisesti”.” (Marx & Engels 1976, 324.)

Pääoman I kirjan ilmestymisen jälkeen Marx tarkkasi kapitalismin kriisien tapahtumainkulkua ja osallistui *Pääoman* käännosten valmisteluun ja eri versioiden esipuheiden kirjoittamiseen. Kuten Marx itsekin epäili, taloudelliset myllerrykset viivästyttivät *Pääoman* loppuun saattamista, eikä hän ehtinyt julkaista elässään kuin *Pääoman* I kirjan. Friedrich Engels toimitti ja viimeisteli *Pääoman* II ja III kirjan painoon vuosina 1885 ja 1894. Karl Kautsky toimitti ja julkaisi vuosina 1905–1910 *Pääoman* ”neljänneksi osaksi” nimetyn teoksen *Lisäarvoteoriat*, joka perustui *Pääomaa* varten tehtyihin muistiinpanoihin lisäarvoteorioiden historiasta.

Valitettavasti Marx kävi teoreettista väittelyä pääasiassa poliittisen taloustieteen perinteen sisällä, eikä osallistunut samalla systemaattisella intensiteetillä 1800-luvun lopun aatehistoriallisesti erityisen merkittävään väittelyyn poliittisen taloustieteen ja uusklassisen taloustieteen välillä. 1800-luvun lopulla tapahtui taloudellisen myllerryksen lisäksi marginalistiseksi kumoukseksi nimetty taloustieteellinen murros. Marginalistinen kumous alkoi, kun Stanley Jevons, Carl Menger ja Leon Walras julkaisivat Britanniassa, Itävallassa ja Ranskassa 1870-luvun alkupuolella teokset, joihin sisältyi samankaltainen idea rajahyödystä (marginal utility) ja sen suhteesta ihmisten taloudelliseen käyttäytymiseen.³ ”Marginalisteille” oli ominaista tarkastella erilaisia rajasuureita (rajahyöty, rajatulo, rajakustannukset, jne.) selitettäessä kuluttajan käyttäytymistä, yritysten tuotantopäätöksiä ja ylipäätään taloudellista toimintaa. Alfred Marshall, Friedrich von Wieser, Eugen von Böhm-Bawerk, John Bates Clark, Knut Wicksell, Philip H. Wicksteed ja Francis Y. Edgeworth kehittivät Jeremy Benthamin utiliteettiteoriaan ja Hermann Gossenin rajahyötyteoriaan perustuvia malleja

³ Jevons julkaisi teoksen *The Theory of Political Economy* (1871), Menger teoksen *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre* (1871) ja Walras teoksen *Elements d'économie politique pure ou théorie de la richesse sociale* (1874).

eteenpäin 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa, minkä myötä syntyi taloustieteen piirissä niin kutsuttu uusklassinen koulukunta.⁴ (Mäki & Sappinen 2011.)

Kun poliittinen taloustiede (ja sen kriitikkona myös Marx) oli korostanut tuotantoa taloutta ohjaavana tekijänä, marginalistit kiinnittivät huomion toimijoiden käyttäytymiseen markkinoilla. Marginalistit arvostelivat poliittista taloustiedettä siitä, että sen mukaan tuotteen arvo muodostui tuotantokustannuksista eikä kuluttajan saamasta rajahyödystä. Taustalla on äärimmäisen mielenkiintoinen väittely taloudellisen varallisuuden alkuperästä eli siitä, missä ja kenen toimesta taloudellinen vauraus syntyy. Tuotanto- ja omistussuhteiden sijaan uusklassinen teoria on kiinnostunut yksittäisten taloudellisten toimijoiden käyttäytymisestä markkinoilla.

Uusklassinen taloustiede on siivonnut sivuun poliittisen taloustieteen kiinnostuksen pääomasta, työvoimasta ja maasta talouden peruselementteinä. Tarkastelun ulkopuolelle on jätetty työnjaon ja tulonjaon tarkempi erittely sekä näihin liittyvät poliittiset intressiristiriidat ja historialliset prosessit. Uusklassisessa taloustieteessä ei ylipäätään ole kategorioita yhteiskuntaluokille vaan niin yksilöiden, kotitalouksien, yritysten, valtioiden ja muiden taloudellisten toimijoiden oletetaan toimivan ainoastaan omaa hyötyään maksimoivan rationaalisuuden kautta. Oletus hyödyn maksimoitumisesta näiden eri toimijoiden mahdollisimman vapaan ja rajoittamattoman oman edun tavoittelun seurauksena olettaa, ettei eri toimijoiden välille synny hyödyn maksimoitumisen kannalta perimmäisiä ristiriitoja. Uusklassisessa talousteoriassa kiinnostus yhteiskuntaluokkiin korvautuu kiinnostuksella rationaaliseen ihmiseen, homo economicukseen.

Uusklassista talousteoriaa vastaan esitetyn kritiikin yleinen kärki on, että se olettaa ihmisten toiminnan hyvin identtiseksi. Yanis Varoufakis (2002, 50) kutsuu rajahyötyteoriasta johdettua inhimillisen toiminnan selitysmallia ”equi-marginal principleksi”, josta uusklassinen talousteoria on johtanut ideaalisen käyttäytymismallin periaatteessa mille tahansa toiminnalle, joka tähtää hyödyn

⁴ Viitataan tutkielmassa uusklassisella koulukunnalla taloustieteelliseen ajatteluun, jossa talouden toimintaa arvioidaan yksittäisten taloudellisten toimijoiden (esimerkiksi kuluttajat, kotitaloudet, yritykset ja valtiot) rationaalisesta hyödyn maksimoinnista lähtevistä mikrotaloudellisista tasapainomalleista käsin. Tätä katsantokantaa edustavien ajattelijoiden kesken vallitsee suuria eroja markkinoiden, kuluttajien, työntekijöiden, yritysten ja valtioiden välisistä suhteista, mutta silti uusklassiseen koulukuntaan kuuluu lähtökohtainen oletus markkinoiden kyvystä saavuttaa ja ylläpitää tehokkaasti kysynnän ja tarjonnan tasapainoa. Tämänkaltaista uusklassista talousteoreettista ajattelua edustavat esimerkiksi tehokkaiden markkinoiden hypoteesi, dynaamis-stokastiset tasapainomallit ja rahan kvantiteettiteoria. Kyseisten taloudellisten mallien kannattajat vastustavat kuitenkin yleensä itsensä luokittelemista ”uusklassikoiksi”, sillä kyseessä on valtavirran kriitikoiden kehittämä termi. Termiä käytti ensimmäisenä Thorstein Veblen artikkelissaan *Preconceptions of Economic Science* vuonna 1900. (Colander 2002.)

maksimointiin. Uusklassista teoriaa onkin kritisoitu siitä, että se on ennemminkin teoriaa ideaalisesti toimivista markkinoista kuin markkinoiden toiminnasta yhteiskunnassa. (Honkanen 1996, Keen 2010, Quiggin 2010 & Varoufakis, Halevi ja Theocarakis 2011.)

Merkittävin näkemys ero poliittisen taloustieteen ja uusklassisen taloustieteen perinteen välillä koskee suhtautumista tavarahan arvoon ja hinnanmääräytymiseen. Kun poliittisen taloustieteen klassikot katsovat tavarahan arvon ja hinnan määräytyvän tarjontapuolen tekijöiden mukaan, uusklassikoiden mukaan hinta määräytyy markkinoilla kysyntäpuolen tekijöiden mukaan.

Uusklassinen taloustiede ei lähesty arvoa poliittisen taloustieteen kolmijaon – työn, pääoman ja maan – summana vaan kuluttajan rationaalisina valintoina. Tavarahan ”arvo” muodostuu puhtaasti yksilön päässä: jos tuote menee kaupaksi, sillä on myös arvoa. Tuotteella on siis arvoa, jos siitä on joku valmis maksamaan. Tämä on täysin päinvastainen käsitys, mitä Marxin työarvoteoria olettaa arvon muodostuksesta. Uusklassikoille ”arvo” on puhtaasti subjektiivinen käsite, kun se poliittisen taloustieteen klassikoille on yhteiskunnallisia suhteita välittävä ja siten objektiivinen käsite. Tämä määrittää myös eroa objektiivisten ja subjektiivisten arvoteorioiden välillä: objektiivisen teorian mukaan ”työ” on kaiken arvon ja siten myös varallisuuden lähde, uusklassisen teorian mukaan arvo muodostuu valinnoista saadun ”hyödyn” mukaan.

Uusklassisen teorian tarkoituksena on tarkastella ”taloutta” mahdollisimman ”objektiivisesti”, mikä tarkoitti poliittisten intressiristiriitojen jättämistä politiikantutkimuksen ja sosiologian ongelmiksi. Uusklassisen taloustieteen ihanteiksi muodostui silloisten luonnontieteiden selitysmallit. Talousteorian ja taloustieteen tuli olla vapaa ideologiasta, eettisistä käsityksistä ja poliittisistä näkökulmista kuten fysiikka ja kemia. Philip Mirowskin (1989) aatehistoriallisesta teoksesta käy ilmi, kuinka jopa fyysikot varoittivat uusklassikoiden perustajia henkilökohtaisissa kirjeissään, miten projekti tulisi epäonnistumaan klassisen mekaniikan välineillä. Koska hyöty on puhtaasti subjektiivinen kokemus, rajahyötyteoriassa keskitytään tarkastelemaan hyödyn maksimointia optimaalisten kulutusvalintojen avulla. Pertti Honkanen on kuvannut uusklassista teoriaa osuvasti:

”Uusklassisen taloustieteen peruslähtökohtia ovat subjektiivinen arvoteoria sekä käsitys kapitalistisen talouden automaattisesta tasapainottumisesta. Subjektiivisen arvoteorian pohjalta laaditut talouden yleiset tasapainomallit kuuluvat uusklassisen teorian ihanteeseen. Uusklassinen teoria näkee taloudellisen toiminnan tapahtuvan ensisijassa – ellei yksinomaan – markkinoilla, joilla rationaalisesti toimivat tuottajat ja kuluttajat kohtaavat. Uusklassisessa

teoriassa ihminen nähdään ensisijaisesti henkilökohtaista hyötyään maksimoivana toimijana, ei niinkään tietoisena, työtä tekevänä, yhteiskunnallisena, sosiaalisena, emotionaalisenä tai luovana olentona.” (Honkanen 1996.)

Marginalistisen kumouksen myötä perustettiin 1800- ja 1900-lukujen taitteessa ensimmäiset taloustieteen oppituolit ja professuurit Euroopan ja Yhdysvaltojen yliopistoihin, joissa kansantaloustieteen ortodoksiaksi muodostui uusklassinen taloustiede. Poliittisen taloustieteen kysymyksenasettelut lakkasivat vaikuttamasta moderniin taloustieteeseen. Kun poliittinen taloustiede väitteli siitä, kuinka varallisuuden tuli jakautua kapitalistien, työläisten ja maanomistajien kesken, uusklassisessa taloustieteessä mielenkiinto kiinnittyi mikrotason tarkasteluun yksilöiden, yritysten, valtioiden ja muiden yksittäisten taloudenpitäjien toiminnasta. Siinä missä poliittinen taloustiede oli kiinnostunut yhteiskuntaluokista ja poliittisista voimasuhteista, uusklassinen taloustiede on kiinnostunut markkinoiden optimaalisesta toiminnasta ja markkinoiden mahdollisimman vapaasta toiminnasta. Tällä on ollut valtaisa merkitys talouden ymmärtämiseen tieteellisessä mielessä. Esimerkiksi kansantaloustieteen oppikirjassa vuodelta 1998 kirjoitetaan seuraavasti:

”Ei ole voimaa, joka muuttaisi hintaa. Vallitseva tasapaino pyrkii säilymään. Ellei tasapainoa ole, se pyrkii syntymään. ... Näin kysynnän ja tarjonnan mukaan vapaasti tasapainoon sopeutuvat markkinat johtavat suurimpaan mahdolliseen kuluttajan ja tuottajan ylijäämien summaan, mikä on yhteiskunnan kannalta paras mahdollinen tilanne.”
(Pekkarinen & Sutela 1998, 60-61.)

Tutkielmassa tarkastellaan Marxin käsityksiä *Pääomassa* kapitalismin olemuksesta ja sen kyvystä talouden tasapainoon. Samalla tutkielmassa hahmotellaan kriittisen poliittisen taloustieteen ja uusklassisen taloustieteen näkemuseroja taloudellisesta kriisiytymisestä. Tutkielman tarkoituksena on selvittää millä tavoin marxilainen objektiivisesta näkemys kapitalismista voi auttaa jäsentämään maailmantalouden nykytilan hahmottamista.

1.2. Tutkimusongelma ja tutkimuskysymykset

Vuoden 1995 talousnobelisti Robert Lucas (2003) totesi Yhdysvaltain kansantaloudellisen yhdistyksen vuosikokouksessa, että “laman torjunnan muodostama keskeinen ongelma on kaikilla

käytännöllisillä tasoilla ollut ratkaistuna jo vuosikymmeniä” ja kuinka makrotaloustieteen tulisi viimeinkin siirtyä eteenpäin operoimaan niiden todellisten ongelmien parissa, joihin ei vielä lopullista ratkaisua oltu löydetty. Vuonna 2002 Princetonin silloinen professori ja Yhdysvaltain keskuspankin johtokunnan jäsen, nykyinen Yhdysvaltain keskuspankin johtaja Ben Bernanke kiitteli Milton Friedmania hänen 90-vuotisjuhlillaan talousopin keksimisestä, jolla voitaisiin estää kokonaan 1930-luvun suuren laman kaltaiset katastrofit:

“Teidän ansiostanne emme tee sitä toista kertaa”. (Bernanke 2002.)

Kuitenkin Lehman Brothersin konkurssi sekä Yhdysvaltain suurimpien investointipankkien kansallistaminen tuli uusklassisten tasapainomallien kannattajille yllätyksenä. Englannin kuningatar Elisabeth II kysyi London School of Economicsin taloustieteilijöiltä, miksei kukaan kyennyt ennakoimaan kriisiä. Kuningatar sai seuraavanlaisen vastauksen:

“Teidän majesteettinne, lyhyesti sanoen syy siihen, että niin kriisin ajankohdan, laajuuden ja vakavuuden ennakoimisessa kuin myös tämän monisyisen kriisin torjumisessa epäonnistuttiin, löytyy pääosin sekä monien kotimaisten että ulkomaisten älykkäiden ihmisten yhteisestä epäonnistumisesta ymmärtää järjestelmän kokonaisriskit.” (Guardian 26.7.2009)

Taluskriisin yllätyksellisyys uusklassisen taloustieteen kannattajille ja heidän esittämiensä politiikkasuositusten epäonnistuminen taluskriisin hoitamisessa ovat oireita siitä, että uusklassikoiden tapa ymmärtää taloutta jättää useita kapitalistista taloutta jäsentäviä olennaisia suhteita ja ristiriitoja taloudellisen tutkimuksen ulkopuolelle. Tutkielmassani tarkastellaan Marxin teoriaa kapitalistisesta kasautumisesta suhteessa uusklassiseen teoriaan taloudellisesta kasvusta, vakaudesta ja kriisiytymisestä. Kun uusklassisessa teoriassa kriisi on yleensä järjestelmän ulkopuolinen tekijä, Marxin teoreettisissa kehitelmissä kriisit ovat toisaalta järjestelmän sisäisten ristiriitaisuuksien seuraus, toisaalta kapitalismin historiallisen kehityksen edellytys.

Marxin työarvoteorian tarkempi erittely on perusteltua siksi, että uusklassinen taloustiede näyttäisi olleen kyvytön ennakoimaan nykyistä kriisiä tai muuttamaan oletuksiaan markkinoiden kyvystä tasapainoon. Toisekseen Marxin tarkempi erittely on perusteltua, sillä kiinnostus Marxia kohtaan on nykyisen kriisin myötä kasvamassa. *Pääomasta* on otettu uusia painoksia Saksassa ja myös Suomessa julkaistaan uusi tarkastettu suomennos pitkään loppuunmyytyinä olleesta *Pääomasta*.

Marxism 2010 keräsi Lontoossa tuona vuonna kesän konferensseista eniten kävijöitä.

Kansainvälisessä keskustelussa esimerkiksi Wall Street Journal, Economist, BBC ja Bloomberg ovat kirjoittaneet vuoden 2008 romahduksen aloittaman kriisin pitkittyttä kiinnostuneeseen sävyyn Marxin työarvoteoriasta. Georg Magnus, UBS-pankin taloudellinen neuvonantaja, viittasi Marxiin talouden ristiriitaisen dynamiikan ymmärtäjänä talouslehti Bloombergissä:

“Marx osoitti ylituotannon ja alikulutuksen paradoksin. Mitä enemmän ihmisiä joutuu köyhyyteen, sitä vähemmän he voivat kuluttaa yritysten tuottamia hyödykkeitä ja palveluita. Kun yksi yritys leikkaa kustannuksia kasvattaakseen voittoja, se on fiksua, mutta kun kaikki tekevät niin, yritykset heikentävät kokonaiskysyntää, joiden varassa niiden tuotot ja voitot ovat.” (Magnus 2011.)

Tutkimukseni tiedonintressinä on tutkia, millä tavoin subjektiivisen ja objektiivisen arvoteorian käsitykset arvon muodostumisesta, varallisuuden kasautumisesta ja kasvumallin kriisiytymisestä poikkeavat keskenään ja millä tavoin tämä vaikuttaa kapitalistisen talouden ymmärtämiseen.

Perimmäinen tutkimusongelma on tarkastella mitä annettavaa kriittisellä poliittisella taloustieteellä olisi nykyisen kapitalismin ja sen kriisin ymmärtämiseksi.

Tutkimuksen toinen tehtävä on Marxin kriisiteoriaa selvittämällä käydä läpi *Pääomassa* esitetyn työarvoteorian sekä raha- ja velkateorioiden puutteita ja vahvuuksia. Tämä on perusteltua siksi, että maailman rahajärjestelmä on muuttunut oleellisesti 1800-luvun jälkipuoliskosta, jolloin *Pääoman I* kirja sekä II ja III kirjan muistiinpanot kirjoitettiin. Rahajärjestelmässä tapahtuneiden muutosten johdosta on aiheellista kysyä, onko rahoituksen kasvanut rooli varallisuuden kasvattamisessa ja kapitalistisen tuotantoprosessin järjestämisessä perustavanlaatuinen ongelma Marxin teorioille rahasta ja velasta. Vaikka Marxin teoria kultakantaisesta rahasta saattaa näyttää vanhentuneelta, tämän tutkielman puitteissa pyritään osoittamaan, kuinka Marxin rahateoria voi toimia uusklassisen talousteorian erään tärkeimmistä kulmakivistä, rahan kvantiteettiteorian, kritiikkinä. Marxin raha- ja velkateorioiden tarkempi erittely on perusteltua myös siksi, ettei niitä laajasti ole käsitelty edes marxilaisessa tutkimuksessa. Tutkielmaa jäsentävät tutkimuskysymykset ovat:

1. Mikä on Marxin teoria kapitalismin yleisestä muodosta ja kriisiytymisestä?
2. Miltä osin Marxin teoria rahasta voi toimia nykyisesti merkittävän rahan kvantiteettiteorian kritiikkinä?

3. Kuinka Marxin teoria velasta ja korosta voi jäsentää maailmantalouden nykyistä empiiristä tutkimusta pääomien kasautumisen ja varallisuuden jakautumisen näkökulmasta?
4. Mikä on marxilaisen nykytutkimuksen näkemys maailmantalouden nykyisestä kriisistä?
5. Mitkä ovat Marxin teorioihin pohjaavan kriittisen poliittisen taloustieteen edut suhteessa uusklassiseen taloustieteeseen pyrittäessä ymmärtämään maailmantalouden kehitystä ja kapitalismin kriisiytymistä?

Tutkielmassa vastataan kuhunkin kysymykseen omassa sille omistetussa luvussa.

Tutkimusaineisto on *Pääoman* I ja III kirja sekä niihin liittyvä 2000-luvun marxilainen teoreettisempiirinen keskustelu.

Toisessa luvussa käydään läpi työarvoteorian perusteet sekä kapitalistista tuotantoa ohjaavat mykät pakot. Tämän jälkeen esitellään Marxin teoria voiton suhdeluvun laskutendenssin laista, käsitys kysynnän ja tarjonnan tasapainottomuudesta sekä kapitalistiseen tuotantoon liittyvistä poliittisista ristiriidoista.

Kolmannessa luvussa esitellään Marxin teoria rahasta sekä tarkastellaan, missä määrin 1900-luvun jälkipuoliskon rakenteelliset muutokset maailman rahoitusjärjestelmässä ovat muuttuneet Marxin teoreettisista oletuksista. Tämän jälkeen tarkastellaan, missä määrin Marxin rahateoria voi toimia yhä edelleen uusklassisen taloustieteen piirissä merkittävän rahan kvantiteettiteorian kritiikkinä.

Neljännessä luvussa tarkastellaan Marxin teorioita velasta, korosta ja fiktiivisestä pääomasta sekä pohditaan miltä osin Marxin huomiot pankkijärjestelmän roolista osana kapitalistista kasautumista voi auttaa ymmärtämään maailmantalouden nykyistä kriisiytymistä. Tämän jälkeen analysoidaan maailman varallisuuden tämänhetkisestä jakautumisesta ja pohditaan, missä määrin varallisuuden kasautuminen nykyisessä finanssikapitalismissa perustuu lisäarvon tuotantoon Marxin kuvaamassa mielessä. Lopuksi käydään läpi vuonna 2008 alkaneen finanssikriisin ja sen laukaiseman maailmantalouden kriisin marxilaista empiiristä analyysiä. Kyseessä on mielenkiintoinen väittely, sillä yhteisestä teoreettisesta viitekehystä huolimatta nykyisten marxilaisten tutkijoiden käsitykset nykyisen kriisin rakenteellisista syistä ja historiallisista juurista poikkeavat huomattavasti keskenään.

Viidennessä luvussa kerrataan tutkielman keskeisiä teemoja pohtimalla mitä etuja Marxin teoriaan pohjautuvalla kriittisellä poliittisella taloustieteellä on suhteessa nykyisen uusklassisen taloustieteen

käsitykseen kapitalismin olemuksesta ja sen kriisiytymisestä. Lisäksi luvussa käydään läpi jatkotutkimuksen kannalta huomionarvoisia kysymyksiä, joihin tämän tutkielman puitteissa ei ollut aikaa eikä mahdollisuutta paneutua syvemmin.

2. Marxin teoria kapitalismista

Vaikka Marxin pääteos on nimetty poliittisen taloustieteen kritiikiksi, hän jakoi useat sen lähtökohdat. Itse asiassa Marxin työarvoteoria perustuu monelta osin Adam Smithin ja David Ricardon työarvoteorioiden tarkempaan jäsentelyyn. Marxin keskeisin lisäys klassiseen poliittiseen taloustieteeseen oli elävän työvoiman rooli, joka kapitalistin käyttöön määrättyksi työajaksi palkattuna kykeni luomaan erityistä arvoa – *lisäarvoa*:

“Tätä lisäkasvua eli lisäystä yli alkuperäisen arvon minä nimitän lisäarvoksi (Mehrwert, surplus value). Alkujaan liikkeeseen pantu arvo ei siis ainoastaan säily kiertokulussa, vaan muuttaa siinä myös arvomääräänsä, saa lisäarvoa eli lisää arvoaan. Ja juuri tämä liike tekee sen pääomaksi.” (Marx 1979, 145.)

Koska poliittinen taloustiede ei suhteuttanut tehtyjä voittoja lisäarvontuotantoon tuotantoprosessin aikana, sillä oli Marxin mukaan taipumus lähestyä voittoja, työnjakoa, varallisuutta ja muita yhteiskunnallisia ilmiöitä ainoastaan markkinoiden ja vaihdon piiristä käsin. Koska poliittinen taloustiede ei tarkastellut systemaattisesti lisäarvon tuotantoa suhteessa voittojen kotiuttamiseen markkinoilla, poliittisen taloustieteen edustajien teoretisoinnit markkinoiden toiminnasta ja hintojen muodostuksesta olivat Marxin mukaan tautologisia.

Marxin mukaan kilpailulla ja markkinoilla oli merkityksensä tuotantovoimien kehitystä eteenpäin pakottavana ja vievänä voimana, mutta hän kiinnitti huomion *Pääomassa* kapitalismin olemukseen sekä sen sisäisiin tendensseihin ja ristiriitoihin kehitettäessä uusia lisäarvon tuottamisen tapoja, pääoman kasaamisen malleja sekä pääoman kiertokulun nopeuttamisen muotoja. (Kosonen et al 1979, 68–69.) Marxin mukaan yhteiskunnallinen *tuotantotapa* kertoo, minkä periaatteiden mukaisesti yhteiskunta uusintaa itsensä eli takaa oman olemassaolonsa tulevaisuudessakin.⁵

⁵ *Tuotantovälineet* käsittävät kaikki ne työkalut, koneet ja teknologiat, joita käytetään ihmisten tarvitsemien hyödykkeiden tuottamiseen. *Tuotantovoimat* muodostuu tuotantovälineiden kokonaisuudesta ja *tuotantosuhteet* ihmisten välisistä työnjaollisista suhteista sekä niiden järjestämisen organisatorisista

Marxin analyysi palautuu perimmiltään ihmisten välisten yhteiskunnallisten suhteiden analyysiksi ja siksi Marxia voidaan yhä edelleen pitää paitsi filosofian, historian ja sosialismin, myös sosiologian klassikkona. Tässä luvussa paneudutaan tarkemmin siihen, mitä Marx sanoo *Pääomassa* työarvoteoriasta, kapitalismin olemuksesta ja sen kriisiytymiseen johtavista taloudellisista lainalaisuuksista ja ”mykistä” pakoista. Historia ei kuitenkaan määräydy Marxin mukaan ainoastaan taloudellisten lainalaisuuksien mukaan vaan kapitalistisen tuotantomuodon uusintaminen edellyttää myös luokkajakojen uusintamista eli vallitsevien tuotanto -ja omissuhteiden järjestyksen säilyttämistä. Luvun tarkoituksena on käydä läpi yleisellä tasolla Marxin käsitykset kapitalismin historiallisesta kehityksestä, sen taloudellisista tendensseistä sekä poliittisista voimasuhteista.

2.1. Työarvoteoria ja kapitalismin mykät pakot

“Tavaran kiertokulku on pääoman lähtökohta. Tavarantuotanto ja kehittynyt tavaran kiertokulku, kauppa, ovat ne historialliset edellytykset, joiden nojassa pääoma syntyy. Maailmankauppa ja maailmanmarkkinat aloittavat 1500-luvulla pääoman uudemman kehityshistorian.” (Marx 1979, 141.)

Pääoman I kirja kuvaa niitä yhteiskunnallisia olosuhteita, joiden vallitessa pääoman tuotantoprosessi tapahtuu. Varhaisemmissa tuotantotavoissa, kuten orjataloudessa tai feodalismissa, tämä yhteiskunnallinen uusintaminen tapahtui esimerkiksi orjanomistuksen, kasti- tai säätylaitoksen välityksellä. Kapitalistisen tuotantotavan erityispiirre suhteessa kaikkiin aikaisempiin tuotantotapojen kehitysasteisiin on sen erityinen tapa haltuunottaa ihmisten kollektiivisen yhteistyön tulokset orjanomistuksen tai alamaissuhteiden sijaan palkkatyön avulla markkinavälitteisesti.⁶ Työvoima⁷ ei kapitalismissa enää ole orjanomistajan, feodaaliruhtinain tai tilanomistajan omistuksessa vaan sen tulee olla työläisen itsensä omaisuutta, jotta hän voi myydä

perusteista. Yhdessä tuotantovoimat ja tuotantosuhteet muodostavat vallitsevan *tuotantotavan*. Katso tarkemmin Nevalainen & Peltonen 1973.

⁶ “Arvonilmaisun salaisuus, kaiken työn yhtäläisyys ja yhtäpätevyys, koska ja mikäli se on ihmistyötä yleensä, voidaan selittää vasta sitten kun käsitys ihmisten tasa-arvoisuudesta on tullut pysyväiseksi kansan katsantokannaksi. Tämä taas on mahdollista vasta sellaisessa yhteiskunnassa, missä tavaramuoto on työn tuotteiden yleinen muoto ja missä siis myös vallitsevana yhteiskunnallisena suhteena on ihmisten keskinäinen suhde tavaranomistajina.” (Marx 1979, 67.)

⁷ “Työvoimalla eli työkyvyllä tarkoitamme kaikkia niitä ruumiillisia ja henkisiä kykyjä yhteensä, jotka ihmisellä on ruumiillisessa olemuksessaan, elävässä persoonallisuudessaan ja jotka hän panee liikkeelle joka kerta kun hän tuottaa jonkinlaisia käyttöarvoja.” (Marx 1979, 159.)

sitä palkkaa vastaan työmarkkinoilla. Kapitalismi siis edellyttää tietynlaisten kansalaisoikeuksien myöntämistä muillekin kuin yhteiskunnan eliiteille.

Siirtymä feodalismista kapitalismiin on edellyttänyt kuitenkin paljon muutakin kuin palkkatyövoiman synnyn. David Harvey on summannut *Pääoman* esityönä olleiden ja *Grundrissen* nimellä julkaistujen käsikirjoitusten perusteella, kuinka tämä siirtymä oli Marxin mukaan vuosisatoja kestänyt prosessi ja edellytti seitsemän eri muutosprosessin toteutumista. Nämä olivat muutokset tuotannon, vaihdon ja kulutuksen teknologisessa ja organisatorisessa järjestyksessä, ihmisten luontosuhteessa, ihmisten välisissä yhteiskuntasuhteissa, ihmisten kulttuurisissa ja uskonnollisissa käsityksissä maailmasta, tavarain, palveluiden ja affektien tuotanto- ja työprosesseissa, yhteiskunnan institutionaalisessa ja organisatorisessa järjestyksessä sekä ihmisten arkijärjessä, joka viime kädessä ylläpitää yhteiskuntarauhaa. (Harvey 2011, 245-249.) Pääomaa voidaan tuottaa kuitenkin vasta sellaisessa yhteiskunnassa, jossa ihmisten työvoima on vapaasti myytävissä ja ostettavissa kuten mitkä tahansa muutkin markkinoilla olevat hyödykkeet:

“[Pääoman] historiallisena olemassaolon ehtona ei suinkaan ole yksistään se, että on olemassa tavarain ja rahan kiertokulku. Pääomaa syntyy vain siellä, missä tuotantovälineiden ja elinhyödykkeiden omistaja kohtaa markkinoilla vapaan työläisen työvoimansa myyjänä, ja jo tämä yksi historiallinen edellytys käsittää kokonaisen maailmanhistorian. Pääoman ilmentää siis jo aivan syntymästään alkaen yhteiskunnallisen tuotannon uutta aikakautta.”
(Marx 1979, 161.)

Pääoman I kirjan ensimmäisessä osastossa kuvataan hyvin abstraktilla tasolla *tavarain*, *työvoiman* ja *rahan* olemukset sekä oletukset siitä, kuinka markkinoille saatetut tavarat ovat vaihdettavissa keskenään tavaroissa olevan arvon ansiosta ja kuinka raha välittää hintojen avulla kaikkien tavaroiden keskinäistä vaihtoa eli kauppaa.

Tavaralla on *käyttöarvo*⁸, mikäli se “ominaisuuksillaan tyydyttää jonkinlaisia ihmisen tarpeita”, eikä asiaan “vaikuta näiden tarpeiden luonne, esim. se, aiheuttaako ne vatsa vai mielikuvitus”, kuten *Pääoman* ensimmäisellä sivulla todetaan. Tavaralla on puolestaan *vaihtoarvo*⁹, mikäli se on

⁸ “Olion hyödyllisyys tekee sen käyttöarvoksi. ... Käyttöarvo realisoituu ainoastaan käytössä eli kulutuksessa.” (Marx 1979, 45-46.)

⁹ “Vaihtoarvo esiintyy lähinnä määrillisenä suhteena, jossa toisenlaiset käyttöarvot vaihtuvat toisenlaisiin, suhteena, joka alituisesti vaihtelee ajan ja paikan mukaan. Vaihtoarvo näyttää siis olevan jotakin tilapäistä ja puhtaasti suhteellista.” (Marx 1979, 46.)

markkinoiden piirissä vaihdettavissa mihin tahansa muuhun tavarahan ja mikäli löytyy henkilö, joka on valmis maksamaan tavarasta sen sisältämän käyttöarvon vuoksi siitä pyydetyn hinnan.

Vaihtoarvo on siis se kulloinenkin summa, jossa tavarahan arvo markkinoilla tavaroita vaihdettaessa ilmenee. Tavara on sen myyjälle vaihtoarvo, kun taas ostajalle se on minkä tahansa kuviteltavissa olevan halun tai tarpeen tyydyttävä käyttöarvo.¹⁰

Tavarat ovat yhteismitallisia, koska niillä on yhteinen sisäinen mitta: yhteiskunnallisesti välttämätön työaika. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, että tavarahan olisi sitä enemmän arvo, mitä kauemmin sen valmistamiseen menee aikaa. Yhteiskunnallisesti välttämätön työaika määräytyy suhteessa muihin tuottajiin tuotantovoimien kehitystason mukaan:

“Se yhteinen, mikä tavarahan vaihtosuhteessa tai vaihtoarvossa esiintyy, on siis sen arvo. ... Kuinka sitten voidaan mitata sen arvon suuruus? Siihen sisältyvän ‘arvoa luovan substanssin’ työn määrällä. ... Jos tavarahan arvon määrää sen tuottamiseen kulutettu työaika, saattaisi näyttää siltä, että kuta laiskempi ja taitamattomampi ihminen on, sitä arvokkaampi on hänen tavaransa, koska hän tarvitsee sitä enemmän aikaa sen valmistamiseen. Mutta se työ, joka muodostaa arvon substanssin, on yhtäläistä ihmistyötä, saman ihmistyövoiman käyttämistä. Yhteiskunnan koko työvoima, joka esiintyy tavaramaailman arvoissa, käy tässä yhdestä ja samasta ihmisen työvoimasta, vaikka kohta se onkin koottu lukemattomista yksilöllisistä työvoimista. Kukin näistä yksilöllisistä työvoimista on samaa ihmistyövoimaa kuin toinenkin, mikäli sillä on yhteiskunnallisen keskityövoiman luonne ja mikäli se sellaisena keskityövoimana vaikuttaa, siis vaatii jonkin tavarahan tuottamiseen vain keskimäärin välttämättömän eli yhteiskunnallisesti välttämättömän työajan. Yhteiskunnallisesti välttämätön työaika on työaika, joka vaaditaan jonkin käyttöarvon synnyttämiseen yhteiskunnallisesti normaalien tuotantoehtojen ja yhteiskunnallisesti keskimääräisen työtaidon ja -tehon vallitessa. ... Tavarahan arvomäärä pysyisi siis muuttumattomana, jos sen tuottamiseen vaadittava työaika olisi muuttumaton. Mutta työaika vaihtuu aina työn tuotantovoiman vaihtuessa. Työn tuotantovoiman määräävät monet seikat, muiden muassa työntekijöiden keskitaitavuus, tieteen ja sen teknologisen sovellettavuuden kehityskanta, tuotantoprosessin yhteiskunnallinen

¹⁰ “Käyttöarvoina tavarat ovat ennen kaikkea laadultaan erilaisia, vaihtoarvoina ne voivat olla vain suuruudeltaan erilaisia, eikä niissä siis ole atomiakaan käyttöarvoa.” (Marx 1979, 46-47.)

yhdistelmä, tuotantovälineiden koko ja tehokkuus sekä luonnonsuhteet.” (Marx 1979, 48-49.)

Työvoiman erityisyys on, että se ei ole markkinoita varten tuotettu tavara. Työvoiman omistajat kilpailevat keskenään työvoimamarkkinoilla, mutta he eivät yleensä vaihda keskenään mitään. Marx kuitenkin näkee, että työvoiman hinnan (palkkatason) määrittymisessä uusintamisen näkökulma on olennainen: työvoiman arvo määrittyy sen uusintamisen edellytysten mukaan, kuten muidenkin tavaroiden. Työvoiman arvo määräytyy työläisen elämän jatkumisen kannalta välttämättä tarvitsemien elintarvikkeiden tuottamiseen vaaditun keskimääräisen työajan mukaan. Työvoiman arvo on sama kuin näiden elinhyödykkeiden kokonaisarvo.

Vaikka työläisten tarvitsevien elinhyödykkeiden määrä vaihtelee niin yksilöllisesti kuin historiallisestikin yhteiskunnan aineellisen vaurauden ja sivistystason mukaan, “tietyissä maassa, tietynä aikakautena on välttämättömien elinhyödykkeiden keskimääräistaso annettu” ja siten siis työvoiman arvon määrää näiden elinhyödykkeiden tuottamiseen tarvittava välttämätön työaika. (Marx 1979, 162.) On yhä edelleen ajankohtainen ja sosiologisesti kiinnostava kysymys tutkia, kuinka yleinen palkkataso kehittyy suhteessa esimerkiksi inflaatioon, korkotasoon, vuokratasoon ja asuntojen hintatasoon nähden, mutta ennen kaikkea kuinka palkkataso kehittyy suhteessa työn tuottavuuteen.

Lisäarvon tuotanto, kapitalistiset voitot ja pääoman kasautuminen perustuvat Marxin mukaan siihen, että työläisen kyky luoda arvoa työpäivän aikana on suurempi kuin mitä työläiseltä kuluu oman itsensä uusintamiseen eli välttämättömien elinhyödykkeiden arvon tuottamiseen.¹¹

Työvoiman arvo on pienempi kuin työvoiman kyky luoda arvoa. Vaikka työläisille maksettaisiin tismalleen heidän arvonsa mukainen palkka, työläiset eivät käytännössä koskaan voi saada markkinoiden kautta haltuunsa koko sitä arvon määrää, jonka he ovat tuottaneet ja tulevat tuottamaan. Tämä olisi mahdollista ainoastaan tilanteessa, jossa palkkataso on nostettu niin

¹¹ “Mutta aikaisempi työ, joka sisältyy työvoimaan, ja elävä työ, jonka tämä työvoima voi suorittaa, sen päivittäiset ylläpitokustannukset ja sen päivittäinen käyttäminen ovat kaksi aivan eri suuretta. Edellinen määrää vaihtoarvon, jälkimmäinen on sen käyttöarvo. Se että tarvitaan puoli työpäivää pitämään hengissä työmiestä 24 tuntia ei suinkaan estä häntä tekemästä työtä koko päivää. Työvoiman arvolla työvoiman kulutusprosessissa luotu arvo ovat siis kaksi eri suuretta. Tämä arvon erotus oli kapitalistilla mielessään, kun hän osti työvoiman. ... Mutta ratkaiseva merkitys oli tämän tavaran erikoisella käyttöarvolla, sen ominaisuudella olla arvon lähteenä ja sitä paitsi suuremman arvon kuin mitä sillä itsellään on. Tämä on se erikoinen palvelus, jota kapitalisti siltä odottaa. Ja hän menettelee tässä tavaranvaihdon ikuisten lakien mukaisesti. Työvoiman myyjä, samoin kuin kaiken muunkin tavaran myyjä, realisoi todellakin työvoiman vaihtoarvon ja luovuttaa sen käyttöarvon.” (Marx 1979, 182)

korkealle, että lisäarvo = 0. Tässä tapauksessa kuitenkin kapitalismin uusintaminen pysähtyisi ja kriisiytyisi, koska pääomien investoiminen edelleen tuottamaan lisäarvoa kävisi mahdottomaksi.

Työläiset erotetaan siis palkkatyöinstituution avulla työnsä tuotteista ja vieläpä siten, että he joutuvat vapaaehtoisesti myymään omistamansa työvoiman, jotta voisivat palkkoillaan ostaa elämisen kannalta välttämättömät elinhyödykkeet. Kapitalistinen voitto ei siis perustu siihen, että työläiselle maksettaisiin hänen arvoaan pienempi palkka, eikä työläisen ja kapitalistinen välistä ristiriita ole mielekästä tarkastella yksittäisistä tapauksista käsin. Kapitalistien ja työläisten välinen ristiriita tulee esiin vasta tarkasteltaessa näiden luokkien välistä suhdetta yhteiskunnan kokonaistasolla. Marxin mukaan tavaramuotoisen palkkatyön sekä tuotantovälineiden ja työn tuotteiden yksityisomistuksen ansiosta kapitalistit kykenivät luokkana pitämään itsellään kaiken sen arvon, jonka työläiset tuottivat työaikana oman arvonsa lisäksi. Marxin ideologiakriittinen ja tiedonsosiologinen kritiikki kapitalistista tuotantoa kohtaan tiivistyy siihen, että tuotannon kokonaisarvo jakautuu yhteiskunnan makrotasolla eri tavoin kuin mikrotason yksittäisessä tuotantoprosessissa näyttää (Honkanen 2011, 124-127).

Työläinen vaihtavat tavaraansa (T) ainoastaan saadakseen haltuun muita tavaroita, jotka vastaavat hänen arvoaan (T). Kapitalistille rahan vaihtaminen samaan määrään rahaa (R-R) olisi kuitenkin pätkähullua, joten alussa sijoitettu rahamäärä (R) tulee kyetä muuttamaan lähtötilannetta suuremmaksi määräksi rahaa (R'). Seuraavat kaavat kuvaavat työläisten ja kapitalistien vastakkaisia osto- ja myynti-intressejä:

1. Työvoiman kiertokulku: T - R - T
2. Pääoman yleinen kaava: R - T - R'

Pääoman arvonlisäysprosessi perustuu jälkimmäiseen kaavaan. Tietty määrä rahaa (R) sijoitetaan tuotantovälineisiin (c) sekä työvoimaan (v). Tuotantoprosessin (P) aikana pääoma on pysähtyneenä, jolloin toisiinsa yhdistettynä työvoima ja tuotantovälineet (T) tuottavat paitsi uusia tavaroita, myös lisäarvoa (m). Tavaroissa oleva tuotettu lisäarvo (T') realisoituu alkuperäisiä investointeja (R) suuremmaksi määräksi rahaa (R') vasta sen jälkeen, kun tuote on saatu markkinoille ja sieltä edelleen kaupaksi.

Työläisten tuottamien tavaroiden lopullinen arvo muodostuu siis tekijöistä $c + v + m$, jossa c on *pysyvä pääoma* eli sijoitukset työkaluihin, koneisiin, raaka-aineisiin jne., v *vaihteleva pääoma* eli

sijoitukset työläisten palkkaamiseen ja m *lisäarvo*, jonka työläiset lisäävät investointien ja palkkojen lisäksi lopulliseen kokonaistuotteeseen.¹² Rahan muutos pääomaksi vaatii siis koko tämän kokonaiskiertoprosessin onnistuneen läpikäymisen tullakseen todella pääomaksi, mikä voidaan ilmaista seuraavalla kaavalla: $R - T(c+v) \dots P \dots T'(c+v+m) - R'$.

Pääoman onnistuneen kokonaiskierron jälkeen pääoman on jatkuvasti aloitettava alusta oma arvonlisäysprosessinsa. Kiertonsa aikana pääoma ottaa milloin rahapääoman, milloin tuotantopääoman, milloin tavarapääoman muodon, mutta aina sen päämäärä on sama: kasvattaa omaa arvoaan. Pääoma pyrkii jatkuvasti oman kiertokulkunsa kautta monistumaan ja palaamaan kiertoon yhä uudestaan ja entistä suurempana:

“Rahan kiertokulku pääomana on sitä vastoin itsetarkoitus, sillä arvon lisääntyminen tapahtuu ainoastaan tämän alati uudistetun liikkeen piirissä. Pääoman liike on siis rajaton. Tämän liikkeen itsetietoisena ylläpitäjänä rahanomistaja tulee kapitalistiksi. Hänen persoonansa eli paremminkin hänen taskunsa on rahan lähtö- ja päätepiste. Tämän kiertokulun objektiivinen sisältö - arvon paisuttaminen - on hänen subjektiivinen tarkoituksensa, ja vain sikäli kuin hänen toimiensa yksinomaisena kannustimena on abstraktisen rikkauden lisääntyvä omaksuminen hän toimii kapitalistina eli henkilöityneenä, tahdolla ja tiedolla varustettuna pääomana. Sen vuoksi käyttöarvoa ei ole koskaan katsottava kapitalistin välittömäksi tarkoituseräksi. Hänen tarkoituseränään ei ole myöskään yksinäinen voitto, vaan voittamisen lakkaamaton liike.” (Marx 1979, 146-147.)

Lisäarvoteoriassa Marxin varhaiseen tuotantoon liittyvä teema vieraantumisesta saa perustelunsa. Marx muotoili jo *Vuoden 1844 taloudellis-filosofisissa käsikirjoituksissa* vieraantumiskritiikkinsä kapitalistista tuotantoa kohtaan, jonka mukaan työläiset irrotetaan heidän töittensä tuloksista ja tuotantovälineet alkavat lypsää ihmisten elävää työvoimaansa. Vaikka Marx ei käsittele vieraantumista tarkemmin *Pääomassa*, vieraantuminen on kapitalismin historialliseen kehitykseen

¹² ”Se pääoman asu, joka muuttuu tuotantovälineiksi, ts. raaka-aineeksi, apuaineiksi ja työvälineiksi, ei siis muuta tuotantoprosessissa arvonsa suuruutta. Sanon sitä sen vuoksi konstantiksi, pysyväksi pääoman osaksi eli lyhyemmin pysyväksi pääomaksi. [...] Pääoman työvoimaan kiinnitetty osa sitä vastoin muuttaa tuotantoprosessissa arvoaan. Se uusintaa oman vastikkeensa ja tuottaa sitä paitsi ylijäämän, lisäarvon, joka taas voi vaihdella, olla suurempi tai pienempi. Tämä osa pääomaa jatkuvasti muuttuu pysyvästä suuresta vaihtelevaksi. Sanon sitä sen vuoksi vaihtelevaksi pääoman osaksi eli lyhyemmin vaihtelevaksi pääomaksi.” (Marx 1979, 195.)

liittyvä hallitseva teema läpi *Pääoman*.¹³ *Pääomassa* vieraantumisen saa perustelunsa siitä, ettei kapitalistista tuotantoa ja työntekoa voida järjestää tarkoituksenmukaisesti tyydyttämään ihmisten tarpeita tai haluja. Kapitalistinen tuotanto on tavarain tuotantoa ainoastaan niissä olevan vaihtoarvon vuoksi: käyttöarvojen luomisen sijaan lisäarvon tuotannosta ja sen realisoimisesta tulee yhteiskunnallista toimintaa hallitseva ja ohjaava tekijä. Mikään mahti ei saa asettua tämän pääoman arvonlisäysprosessin tielle ja tämän logiikkansa mukaisesti pääoma pyrkii poistamaan edestään kaikki mahdolliset sosiaaliset, traditionaaliset ja juridiset esteet entistä suuremman lisäarvon tuottamiseksi. Kaikki lisäarvon tuotantoa ja sen realisoimista hidastavat tekijät pyritään eliminoimaan ja ihmisten väliset suhteet alistamaan tavaramuotoiselle vaihdolle.

Pääoman kasautuminen tarkoittaa lisäarvon tuotantoa, jossa entistä suurempi kasautunut määrä pääomaa voidaan investoida tuottamaan entistä suurempia määriä voittoja, jotta tämä prosessi voitaisiin aloittaa loputtomasti alusta. Yksittäisellä kapitalistilla on kilpailun takia pakko pyrkiä jatkuvasti tehostamaan sekä lisäarvon tuotantoa että tuotetun lisäarvon realisoitumista markkinoilla. Tämä tarkoittaa esimerkiksi jatkuvaa tuotannon järkevöittämistä ja entistä suunnitelmallisempaa tuotekehittelyä, kuten myös markkinointia, brändäämistä ja kilpailijoista erottautumista. Tämä ei johdu siitä, että yksittäinen kapitalisti olisi ahne vaan pikemminkin siitä että systeemisten pakkojen aiheuttama elonjäämiskamppailu pakottaa kapitalistin ”luonnenaamion” entistä tiukemmin jokaisen kapitalistin kasvoille.

Kokonaisyhteiskunnallisella tasolla kapitalismilla on systeminen pakko lisäarvon tuotannon kasvattamiseen ja tuotetun lisäarvon realisoimisen nopeuttamiseen eli pääoman kokonaiskiertoprosessin laajentamiseen. Täten kapitalistinen tuotanto pyrkii jatkuvasti toisaalta laajenemaan sellaisille alueille, jossa se ei vielä ole vallitsevana ja toisaalta intensiivistymään niillä alueilla, joissa se jo on. Jotta pääomien kiertoprosessin laajentaminen makrotasolla olisi jatkuvaa, vallitsevat tuotanto- ja luokkasuhteet tulee kyetä myös menestyksekkäästi uusintamaan. Tämä tarkoittaa paitsi palkkatyön yleistymistä kaikkialla maailmassa, mutta myös palkkatyön ulottamista yhä uusien elämäntilanteiden piiriin. Pääoma muodostuu yhteiskunnalliseksi valtasuhteeksi, jonka sisäinen pakko oman arvonsa lisäykseen pyrkii lopulta välittämään kaikkea ihmisten välistä

¹³ *Pääoman* III kirjan viimeisessä luokkia käsittelevässä luvussa Marx kirjoittaa: ”Olemme nähneet, että kapitalistisen tuotantotavan alituisena tendenssinä ja kehityslakina on erottaa tuotantovälineet yhä enemmän työstä ja yhä enemmän käsittää pirstotut tuotantovälineet suuriin ryhmiin, siis muuttaa työ palkkatyöksi ja tuotantovälineet pääomaksi.” (Marx 1976, 868.)

sosiaalista ja yhteiskunnallista toimintaa.¹⁴ Marxin *Pääomassa* kuvattu käsitys kapitalismin historiallisesta kehityksestä voidaan jakaa nähdäkseni kolmeen eri tendenssiin, joiden tarkemman tarkastelun ympärille myös tutkielma rakentuu:

1. Tavaramuotoisella arvontuotannolla on tietyt systeemin sisäiset rajat, mikä ajaa kapitalismin jatkuvasti kriiseihin.
2. Luottojärjestelmä auttaa näiden rajojen ylittämistä esimerkiksi lisäarvon tuotannon volyymin kasvattamalla, kysyntää lisäämällä, pääoman kokonaiskiertoa nopeuttamalla, ja pääoman kasautumisastetta lisäämällä. Näin tehdessään velkaraha kuitenkin kärjistää kapitalismin sisäisiä ristiriitoja entisestään ja lisää tuotantotavan kriisiherkkyyttä.
3. Kriisi on osa kapitalismin historiallista kehittymistä, mutta myös mahdollisuus sen sisäisten rajojen ylittämiseen. Kriisit pakottavat uudelleenjärjestelemään vallitsevia tuotantosuhteita niin että pääoman kasautuminen voi jatkua.

Vaikka Marxin teoria kapitalismista on kriittinen, kyseessä ei ole deterministinen vaan dynaaminen taloudelliset lainalaisuudet ja poliittiset voimasuhteet huomioon ottava teoria kapitalismista. Kriisi on oleellinen osa pääoman kasautumista, tuotantosuhteiden uusintamista sekä yhteiskunnan historiallista kehitystä. Hahmotettuamme mikä on Marxin käsitys lisäarvon tuotantoon liittyvistä mykistä pakoista on syytä tarkastella tarkemmin, mitä Marx sanoo kysynnästä ja tarjonnan tasapainosta sekä sen merkityksestä kapitalistiselle tuotannolle. Tämä on perusteltua, sillä yhä edelleen olettamus kysynnän ja tarjonnan pyrkimyksestä tasapainoon on keskeinen elementti uusklassisessa talousteoriassa.

2.2. Kysyntä ja tarjonta kapitalismissa

Markkinoilla on keskeinen rooli lisäarvon realisoitumisessa Marxin mukaan. Kilpailu luo yksittäisellä tuotantoalueella tuotteen yhtäläisen markkina-arvon. Markkinoiden tehtävä on tehdä keskenään eri tavoin tuotetut tietyn tuotantoalan tuotteet yhteismitallisiksi eli yhtäläistää näiden tuotteiden hinnat ja tuotteiden valmistamiseen vaadittava yhteiskunnallisesti välttämättömän työn määrä. Markkina-arvo on tällä alalla tuotetun tavaran keskimääräinen arvo, toisaalta niiden

¹⁴ ”Kapitalistisen tuotannon tuottamien tavaramäärien laajuuden määräävät tämän tuotannon mittasuhteet ja sen alituinen laajentumistarve, eikä jokin tyydytettävien tarpeiden, kysynnän ja tarjonnan ennaltamäärätty piiri.” (Marx 1979, 77.)

tavaroiden yksilöllinen arvo, joita tuotetaan kyseisen alan keskimääräisten suhteiden vallitessa ja jotka muodostavat suuren osan alan tuotteista. (Marx 1976, 182.)

Markkina-arvon muodostuminen edellyttää Marxin mukaan kapitalistisen tuotannon kehittymistä siihen pisteeseen, että kapitalistien välinen kilpailu kykenee tuottamaan markkinoille niin suuren määrän tavaroita, että ne voivat tyydyttää tämän tavaran yhteiskunnallisen tarpeen.

Yhteiskunnallisella tarpeella Marx ei viittaa yhteiskunnan inhimillisiin tarpeisiin vaan yhteiskunnan maksukykyyn, joka on riippuvainen poliittisista kamppailuista.

“Jos tuotemäärä ylittäisi tämän tarpeen täytyisi tavarat myydä alle markkina-arvon; kääntäen ne täytyisi myydä yli markkina-arvonsa ellei tuotemäärä olisi tarpeeksi suuri... Jos markkina-arvo laskee, yhteiskunnallinen tarve (joka on tässä aina maksukykyinen tarve) laajenee keskimäärin ja voi tiettyjen rajojen puitteissa imeä itseensä suurempia tavaramassoja. Jos markkina-arvo kohoaa, niin tätä tavaraa koskeva yhteiskunnallinen tarve supistuu ja nielee sitä pienempiä määriä.” (Marx 1976, 184)

Mikäli siis tuotteiden markkina-arvo muuttuu, muuttuvat myös ne ehdot, joiden puitteissa tuotettu tavaramäärä voidaan myydä. Tämä saattaa ensisilmäyksellä näyttää siltä, että Marx hyväksyisi Jean-Baptiste Sayn kehittämän kysynnän ja tarjonnan lain, jonka mukaan kysynnän ja tarjonnan välinen tasapaino luo automaattisesti tavaran optimaalisen hinnan. Marx kuitenkin kritisoi voimakkaasti kysynnän ja tarjonnan lakia, sillä hänen mukaansa tuotteen lopullisesta hinnasta pystyttiin näkemään ainoastaan kysynnän ja tarjonnan välinen suhde, jonka puitteissa tuotteen lopulliset hinnat vaihtelivat:

”[J]os kysyntä ja tarjonta sääntävät markkinahinnan [toteutuneen lopullisen myyntihinnan] tai tarkemmin sanottuna markkinahintojen poikkeamat markkina-arvosta, niin toisaalta markkina-arvo [tuotteen keskimääräisen arvon markkinoilla] sääntää kysynnän ja tarjonnan suhteen eli sen keskuksen, jonka ympäri kysynnän ja tarjonnan muutokset panevat markkinahinnat heilahtelemaan.” (Marx 1976, 185.)

Tähän nojaten Marx arvosteli voimakkaasti yhä edelleen uusklassisen taloustieteen erästä keskeisintä oppia, jonka mukaan pääomien mahdollisimman vapaan kilpailun seurauksena kysyntä ja tarjonta kattaisivat automaattisesti toisensa. Tämän väitteen mukaan vapaaseen voitontavoitteluun liittyvä kilpailu tyydyttää automaattisesti tehokkaimmin yhteiskunnalliset tarpeet

ja siten mahdollisimman vapaa kilpailu on kokonaisuuden kannalta automaattisesti paras mahdollinen lopputulos. Marxin mukaan tämänkaltainen kysynnän ja tarjonnan tarkastelu hupenee tautologiaksi.

Marx tarkastelee ensin tarjontaa tai tarkemmin sanottuna tuotetta, joka on markkinoilla tai joka voidaan toimittaa markkinoille. Marxin mukaan ei ole mitenkään välttämätöntä, että tiettyyn tuotteeseen käytetty yhteiskunnan kokonaistyövoiman osan laajuus vastaisi sitä laajuutta, jossa yhteiskunta tavoittelee kyseisellä tuotteella täytetyn tarpeen tyydytystä. Siinäkin tapauksessa, että tämä tietty tavaralaji sisältäisi ainoastaan tuottamiseen tarvittavan yhteiskunnallisen työn ja täten koko tavaralajin markkina-arvo ilmaisisi välttämätöntä työtä, yhteiskunnallisesta työajasta osa olisi tuhlatu, mikäli tavaraa on tuotettu senhetkisen yhteiskunnallisen tarpeen ylittävä määrä:

“Tämän vuoksi kyseiset tavarat täytyy panna menemään alle markkina-arvonsa, ja osa niistä voi tulla jopa kokonaan kaupaksi käymättömiksi. Asia on päinvastoin, kun tietyn tavaralajin tuottamiseen käytetyn yhteiskunnallisen työn määrä on liian pieni tuotteen avulla tyydytettävän erikoisen yhteiskunnallisen tarpeen määrää varten. Mutta jos tietyn tavaralajin tuotantoon käytetyn yhteiskunnallisen työn määrä vastaa tyydytettävän yhteiskunnallisen tarpeen määrää, niin että tuotettu paljous siis vastaa uusintamisen tavanomaista mittasuhdetta kysynnän pysyessä muuttumattomana, niin tavara myydään markkina-arvostaan.” (Marx 1976, 191.)

Kun uusklassinen teoria olettaa tasapainon tai pyrkimyksen sitä kohti kysynnän ja tarjonnan seurauksena, Marxin mukaan tuotanto vastaa yhteiskunnallista tarvetta sattumanvaraisesti ja äärimmäisen harvoin. Tuotteet tulevat hyvin harvoin myydyiksi todellisista arvoistaan, sillä markkinaheilahtelut, liika- ja alituotanto sekä ali- ja liikakysyntä vaikuttavat markkinoilla jatkuvasti tuotteen lopulliseen hintaan eli siihen, minkä määrän lisäarvoa ne lopulta kykenevät realisoimaan.

Samalla tavoin kuin ei ole takuita, että tuotanto vastaisi yhteiskunnallista tarvetta, ei myöskään ole takuita, että kysyntä riittäisi tämän yhteiskunnallisen tarpeen tyydyttämiseen.

Marxin mukaan tavarat ostetaan joko tuotantovälineinä tai kulutushyödykkeinä tuottavaan tai yksilölliseen kulutukseen. Marxin mukaan ainoastaan näyttää siltä, että kysyntä on tietty määrä yhteiskunnallista tarvetta, joka tyydyttyäkseen vaatii tietyn määrän tavaroiden tarjontaa. Tarpeen kvantitatiivinen määrittäminen on kuitenkin joustava, sillä mikäli tavarat olisivat halvempia tai työläisen

palkka korkeampi, tavaroita myös ostettaisiin enemmän ja näin myös yhteiskunnallinen tarvekin olisi korkeampi:

”Ne rajat, joiden sisällä markkinoilla edustettu tavaroiden tarve - kysyntä - eroaa määrällisesti *todellisesta yhteiskunnallisesta* tarpeesta, ovat luonnollisesti eri tavaroiden kohdalla hyvin erilaiset; tarkoitan eroa halutun tavaramäärän ja sen määrän välillä, joka haluttaisiin jos tavaroiden rahahinnat ja ostajien raha- ja elämänolot olisivat toiset.” (Marx 1976, 191-192.)

Marxin huomio kiinnittyy siihen, ettei kapitalistinen tuotanto pyri vastaamaan yhteiskunnalliseen tarpeeseen eikä yhteiskunnan varallisuus pyri jakaantumaan niin että kaikki tuotettu tavara menisi ylipäättään kaupaksi. Täten myöskään kysynnän ja tarjonnan tasapaino ei Marxin mukaan kohtaa kuin satunnaisesti. Ainoastaan silloin kun tavarat myydään markkina-arvostaan eikä yhtään sen yli eikä alle, Marxin mukaan tietyn tavaroiden kysyntä ja tarjonta kattavat toisensa. Tästä ei kuitenkaan voida ymmärtää sen enempää tuotteen hintaa kuin sen arvoakaan:

“Jos kysyntä ja tarjonta kumoavat toisensa, ne lakkaavat antamasta selitystä millekään, ne eivät vaikuta markkina-arvoon ja jättävätkin meidät epävarmuuteen siitä, miksi markkina-arvo saa ilmauksensa nimenomaan tässä rahasummassa eikä missään muussa. Kapitalistisen tuotannon todellisia sisäisiä lakeja ei ilmeisestikään voida selittää kysynnän ja tarjonnan vuorovaikutuksesta (vaikka jätettäisiin huomioon ottamatta näiden molempien liikevoimien syvempi erittely, joka ei kuulu tähän), koska nämä lait esiintyvät puhtaasti toteutuneina ainoastaan silloin, kun kysyntä ja tarjonta lakkaavat vaikuttamasta, so. kattavat toisensa. Tosiasiassa kysyntä ja tarjonta eivät kata toisiaan koskaan tai jos ne tekevät niin, on se satunnaista, tieteelliseltä kannalta se on siis merkittävä = 0, sitä on tarkasteltava olemattomana. (Marx 1976, 193.)

Kapitalistisen tuotannon päämäärä ei ole arvojen ja niiden rahamuotoisten hintojen tasapaino vaan saada sijoitetulle pääomalle vähintään sama voittoaste kuin kyseisellä tuotannonalalla keskimäärin on. Käytännössä tämä tarkoittaa tuotteiden myymistä vähintään niiden kustannushintoihin, jolloin tuotteet myös tuottavat keskimääräisen voiton. Kapitalistiseen tuotantoon liittyvistä ristiriitaisuuksista johtuen Marx katsoi kapitalismin tasapainon olevan mahdotonta saavuttaa kuin korkeintaan lyhyellä aikavälillä ja sattumanvaraisesti. Marxin keskeisin ero suhteessa sekä

uusklassiseen että poliittiseen taloustieteeseen on erittäin pessimistinen käsitys pääoman kasvuprosessin hallittavuudesta:

“Kapitalistisen tuotannon *tosi raja* on *pääoma itse*, ja se merkitsee: pääoma ja sen omanarvonlisäys ovat tuotannon lähtökohta ja päätepiste, vaikutin ja päämäärä; tuotanto on tuotantoa ainoastaan *pääomaa* varten eikä päinvastoin; tuotantovälineet eivät ole pelkkiä välineitä tuottajien *yhteiskunnan* alati laajentuvaa elämänprosessia varten. Ne rajat, joiden sisällä vain voivatkin liikkua pääoma-arvon säilyttäminen ja arvonlisäys, jotka perustuvat tuottajien suuren massan pakkoluovuttamiseen ja köyhtymiseen, nämä rajat joutuvat näin ollen alituisesti ristiriitaan niiden tuotantomenetelmien kanssa, joita pääoma joutuu käyttämään tarkoituksensa saavuttamiseksi ja jotka suuntautuvat tuotannon yhteiskunnallisten tuotantovoimien ehdottomaan kehitykseen. (Marx 1976, 253.)

Uusklassisessa perinteessä taloudellinen kasvu nähdään kapitalismista itsestään johtuvana kehityksenä ja kriisiytyminen talouden ulkopuolisten tekijöiden (esimerkiksi ihmisen ahneus, luonnonkatastrofit, vallankumoukset ja sodat) aiheuttamana. Uusklassisesta näkemyksestä poiketen keynesiläisessä perinteessä kielletään markkinoiden kyky tasapainoon, joskin oikeanlaisella hallinnolla ja talouspolitiikalla voidaan säännellä markkinoiden aiheuttamia epätasapainoja. Keynesiläisessä perinteessä kriisit ja niiden pitkä historia nähdään usein pikemmin virheiden sarjana harjoitetussa talouspolitiikassa kuin talousjärjestelmästä itsestään johtuvana yleisenä tendenssinä. Kun kriisi kuuluu Marxin mukaan sisäisenä tekijänä kapitalistiseen kehitykseen, uusklassisen tai keynesiläisen perinteen mukaan taloudelliselle kasvulle ei ole periaatteessa minkäänlaisia sisäisiä rajoja, kunhan markkinat ovat tarpeeksi vapaat tai hallitukset kontrolloivat markkinoiden toimintaa tarpeeksi.¹⁵

Esimerkiksi vuonna 2008 finanssikriisinä alkanutta maailmantalouden taantumaa on selitetty ahneudella, ylilyöntejä aiheuttavilla bonusjärjestelmillä, sijoittajien vauhtisokeudella, subprime-luotoilla, Yhdysvaltain asuntomarkkinoiden romahduksella, finanssimarkkinoiden ylivallalla, sääntelyn puutteella sekä tietenkin liian suurella sääntelyllä, mutta hyvin harvoin kapitalistisesta tuotannosta itsestään johtuvana.¹⁶ Nämä kaikki tekijät liittyvät epäilemättä kriisiin, mutta yksittäisten tekijöiden nimeäminen kriisin perimmäiseksi syyksi viittaa yleensä siihen, että

¹⁵ Marxilaisten, uusklassisten ja keynesiläisten kriisiytymisteorioiden eroista, ks. Shaikh 1978.

¹⁶ Hyvä summaus eri populaareista kriisiselityksistä, Varoufakis 2011, 1-26.

kommentaattori pitää “taluskriisiä” poikkeuksena normina pidetystä “taluskasvusta”, johon päästään kunhan vain eliminoidaan häiriötilan aiheuttanut tekijä.

Vuonna 2008 alkaneesta finanssikriisistä huolimatta uusklassinen taloustiede on pitänyt tinkimättömästi kiinni Sayn laista sekä oletuksesta markkinoiden ja erityisesti finanssimarkkinoiden kyvystä itsensä sääntelyyn ja tasapainoon. Tästä tuoreimpana osoituksena on Ruotsin keskuspankin jakaman talouden Nobel-palkinnon myöntäminen tänä vuonna Eugene Famalle, joka on tullut tunnetuksi tehokkaiden markkinoiden hypoteesistaan, jonka mukaan finanssimarkkinoiden sääntelyn purkaminen tehostaa markkinoiden toimintaa ja taloudellista kasvua.

Marxin mukaan kysynnän ja tarjonnan oletetun tasapainopyrkimyksen sijaan huomio tuli kiinnittää pääoman arvonnalisäysprosessiin pyrittäessä ymmärtämään kapitalistisia kriisejä. Marxin mukaan kapitalistinen tuotanto on ennen kaikkea lisäarvon tuottamista ja tämän lisäarvon tuottaminen ja pääomien kasautuminen ovat kapitalistisen tuotannon välittömiä päämääriä ja toimintaa määrääviä vaikuttimia: (Marx 1976, 246.)

“Kapitalistista tuotantoa ei tämän vuoksi saa milloinkaan esittää sellaisena mitä se ei ole, nimittäin tuotantona, jolla välittömänä päämääränä on kulutus tai kulutushyödykkeiden valmistaminen kapitalisteille. Tällöin jätetään kokonaan ottamatta huomioon sen ominaisuus, jota koko sen sisäinen olemus ilmentää. (Marx 1976, 246-247.)

Marxin mukaan taloudelliset kriisit ovat oleellinen osa kapitalismin historiallista kehitystä, eikä kapitalismin päämääränä ole taloudellinen tasapaino. Ymmärtääkseen kysynnän ja tarjonnan muutoksia on kiinnitettävä huomio paitsi tuotannon järjestämiseen ja työnjakoon, mutta myös yhteiskunnallisen varallisuuden jakautumiseen eli tulonjakoon:

“Huomautettakoon tässä aivan ohimennen, että “yhteiskunnallinen tarve”, ts. se mikä sääntelee kysynnän periaatetta, riippuu olennaisesti eri luokkien keskinäisestä suhteesta ja kunkin taloudellisesta asemasta, nimenomaan siis ensiksi kokonaislisäarvon suhteesta työpalkkaan ja toiseksi niiden eri osien suhteesta, joiksi lisäarvo jakautuu (voitto, korko, maankorko, verot jne.); näin ollen tässäkin osoittautuu jälleen, että kerrassaan mitään ei voida selittää kysynnän ja tarjonnan suhteesta, ennen kuin on selvitetty se pohja, jolla tämä suhde liikkuu.” (Marx 1976, 185.)

Oleellista onkin kiinnittää huomio siihen, mikseivät kysyntä ja tarjonta ole tasapainossa ja mitkä ovat kapitalistiseen yhteiskuntaan liittyvät yhteiskunnalliset rakenteet, jotka ajavat kapitalismia jatkuvasti taloudellisiin, poliittisiin ja sosiaalisiin kriiseihin. Marxin kriisiteorian ytimen muodostaa teoria voiton suhdeluvun laskutendenssin laista, jota tarkastelemme seuraavassa luvussa tarkemmin.

2.3. Voiton suhdeluvun laskutendenssin laki

Marxin kuoltua 1883 Friedrich Engels käytti loppuelämänsä *Pääoman* kahden jälkimmäisen osan muistiinpanojen toimitustyöhön. Marxin tutkimustyön keskeneräisyydestä kertoo Engelsin suorittaman toimitustyön laajuus ja hänen vaikutuksensa Marxin ajatusten uudelleentulkitsijana: hänen arvioidaan tehneen pelkästään *Pääoman* II kirjaan noin 5 000 toimituksellista muutosta sisältäen muun muassa lukujen lisäyksiä ja poistoja, muutoksia tekstin rakenteeseen, otsikoiden lisäyksiä, käsitteiden korvauksia, muotoilujen uudistamisia ja kielenhuoltoa.¹⁷

Mitään yhtenäistä ja yksiselitteistä kriisiteoriaa ei ole löydettävissä Marxin julkaisemista teoksista tai hänen jälkeensä jättämistä käsikirjoituksista. Vaikka Marx käsitteli monipuolisesti esimerkiksi ylituotantokriisejä, alikulutus-kriisejä ja rahoituskriisejä, *Pääomasta* ei löydy systemaattista esitystä kapitalismin kriisiytymisestä. Tämä johtuu siitä, että Marxin huomiot talouskriiseistä liittyvät aina hänen laajempaan projektiinsa – poliittisen taloustieteen järjestelmän kriittiseen esitykseen kapitalistisen tuotantomuodon ontologian tarkastelun avulla. (Shaikh 1978, Howard & King 1992 ja Clarke 1994.)

Marxin “kriisiteoriaan” tulee suhtautua siis lähtökohtaisesti tietyin varauksin.

Epäsystemaattisuudesta huolimatta koko Marxin työarvoteoria ja siitä johdetut huomiot kapitalismin yleisestä kehityksestä perustuvat oletukseen kapitalistisen kriisin mahdollisuudesta. Jäsennellyimminkin Marxin huomiot kapitalismin kriisiytymisestä tulevat esiin *Lisäarvoteorioiden* II kirjan 17. luvussa *Ricardon kasautumisteoria ja sen kritiikki* sekä *Pääoman* III kirjan 3. osastossa *Voiton suhdeluvun laskutendenssin laki*. Seuraavassa keskitytään jälkimmäiseen, joka on eräs kiistellyimpiä teoreettisia ongelmia marxilaisten kesken.

Marxin mukaan kapitalismilla on ainainen pakko kehittää tuotantovoimia alati suuremman lisäarvon tuottamiseksi. Lisäarvon tuotannon maksimoinnissa piilee kuitenkin seuraava ristiriita:

¹⁷ *Pääoman* toimitusprosessista tarkemmin, katso Musto 2011, 26–27 & Hecker 2011, 95–97.

voittojen maksimoimiseksi mahdollisimman suuri määrä työvoimaa olisi muutettava lisäarvoksi, kun toisaalta tuottavuuden kasvattamiseksi olisi käytettävä mahdollisimman vähän työvoimaa ylipäätään.¹⁸ Kapitalistien pyrkiessä maksimoimaan yksittäisestä työläisestä irti puristettava lisäarvon määrän he korvaavat tuotantoprosessissa elävää työvoimaa kaiken aikaa suuremmalla määrällä koneita, teknologiaa ja automaatiota. Ongelmaksi muodostuu, että tämän kehityksen myötä vaihtelevan pääoman (työvoiman) suhteellinen osuus pysyvään pääomaan nähden laskee. Koska ainoastaan elävällä työvoimalla on kyky luoda lisäarvoa, käyttöarvojen luomistahdin nopeutumisesta huolimatta luoduissa tavaroissa olevan lisäarvon määrä vähenee suhteellisesti.¹⁹

Voiton suhdeluvun laskutendenssi perustuu siis seuraavaan ristiriitaan: yksittäisen kapitalistin pyrkiessä maksimoimaan lisäarvon suhdeluku (lisäarvo jaettuna palkoilla, m/v), tullaan yhteiskunnan kokonaistasolla pitkän ajan kuluessa aiheuttaneeksi voiton suhdeluvun (lisäarvo jaettuna kokonaispääomalla, m/C) lasku.²⁰ Teknologisen kehityksen myötä yksittäinen työläinen tulee kaiken aikaa tuottavammaksi ja vaikka täten saavutettu kilpailuetu vaikuttaa olevan yksittäiselle kapitalistille pelkästään positiivinen asia, kaikkien muiden kilpailijoiden seurattessa perässä kilpailuetu häviää ja kapitalistien on jälleen keksittävä jotain uutta ja innovatiivista voittojen kartuttamiseksi. Kyseessä on teknologiseen kehitykseen liittyvä paradoksi, jota Marx kutsuu *voiton suhdeluvun laskutendenssin laiksi*.

Vaikka yksittäisen kapitalistin voitot kasvavat hänen pyrkiessään saamaan yksittäisestä työläisestä enemmän lisäarvoa irti pysyvään pääomaan (uudet koneet, paremmat raaka-aineet, komponentit jne.) tehtävillä sijoituksilla, systeemitasolla tuotetun lisäarvon määrä suhteessa kokonaisinvestointeihin tulee tämän samaisen prosessin seurauksena historiallisesti laskemaan. Tämän ristiriitaisen voitontavoittelun ja eloonjäämiskamppailun johdosta kapitalistit ovat pakotettuja kehittämään tuotantoastetta siitakin huolimatta, että se johtaa väistämättä voiton suhdeluvun suhteelliseen pienenemiseen:

¹⁸ “Lisäarvon, sen kokonaissumman, määrää kuitenkin ensiksi sen suhdeluku ja toiseksi tämän suhdeluvun vallitessa samanaikaisesti käytetyn työn määrä, eli, mikä on sama asia, vaihtelevan pääoman suuruus. Toisaalta kohoaa toinen tekijä, lisäarvon suhdeluku, toisaalta alenee (suhteellisesti tai absoluuttisesti) toinen tekijä, työläisten lukumäärä.” (Marx 1976, 250.)

¹⁹ “Voiton suhdeluku laskee siksi, että verrattuna käytettyyn pääomaan ylipäätään käytetään suhteellisesti vähemmän työtä eikä siksi, että työläisiä riistetään vähemmän.” (Marx 1976, 249.)

²⁰ “Olemme nähneet, että vaikka kapitalistisen tuotannon kehityskulussa m , lisäarvon kokonaissumma, kasvaa pysyvästi, niin m/C vähenee kuitenkin yhtä pysyvästi, koska C kasvaa vielä nopeammin kuin m .” (Marx 1976, 245.)

”Yksikään kapitalisti ei käytä vapaaehtoisesti uutta tuotantomenetelmää, olkoon se vaikka miten paljon tuottavampi tai kohottakoon se miten paljon tahansa lisäarvon suhdelukua, mikäli se pienentää voiton suhdelukua. Mutta jokainen tällainen uusi tuotantomenetelmä halventaa tavaroita. Näin ollen kapitalisti myy ne alkujaan yli niiden tuotantohinnan, ehkä yli niiden arvon. Hän pistää taskuunsa erotuksen, mikä on olemassa tavaran tuotantokustannusten ja muiden, korkeammin tuotantokustannuksin tuotettujen tavaroiden markkinahinnan välillä. Hän voi tehdä tämän, koska näiden tavaroiden tuottamiseen yhteiskunnallisesti välttämättömän työajan keskimäärä on suurempi kuin uuden tuotantomenetelmän kohdalla vaadittu työaika. Hänen tuotantomenetelmänsä ovat yhteiskunnallisten tuotantomenetelmien keskiarvon yläpuolella. Mutta kilpailu yleistää ne ja tekee yleisen lain alaisiksi. Silloin tapahtuu voiton suhdeluvun lasku, ehkäpä ensiksi tämän kapitalistin tuotantoalalla, ja tasoittuu sitten muiden alojen kanssa; tämä lasku on siis kokonaan riippumaton kapitalistin tahdosta.” (Marx 1976, 266-267.)

Voiton suhdeluvun laskutendenssin aiheuttama käytännöllinen ongelma on, että koneiden korvataessa elävää työvoimaa tuotantoprosessissa voittojen kasvattaminen vaatii jatkuvasti suurempia investointeja: voiton suhdeluvun laskiessa voitot tulevat siis entistä kalliimmiksi samalla kun voittojen määrät suhteessa sijoitettuun pääomaan pienenevät.

Vielä *Grundrissessa* Marx näkee voiton suhdeluvun laskun fataalina tekijä kapitalistiselle tuotantotavalle, mutta *Pääoman* III kirjassa tämä kehitys kuvataan erilaisten vastasyiden vaikuttaessa tendenssimäisenä.²¹ Voiton suhdeluvun laskutendenssi ja siitä aika ajoin johtuvat kriisit eivät kuitenkaan ole kapitalismin kannalta fataaleja kehityskulkuja, mikäli kriisien aikana onnistutaan vahvistamaan voiton suhdeluvun laskua hillitseviä vastatendenssejä sekä uudelleenjärjestelemään tuotantoa ja markkinoita niin, että lisäarvoa saadaan puristetuksi aiempaa enemmän:

“Voiton suhdeluvun etenevän laskun lain eli laki anastetun lisätyön suhteellisesta vähenemisestä verrattuna elävän työn liikkeeseen paneman esineellistyneen työn määrään ei millään tavoin sulje pois sitä, että yhteiskunnallisen pääoman liikkeeseen paneman ja riistämän työn absoluuttinen määrä ja näin ollen myös sen anastaman lisätyön absoluuttinen määrä kasvavat ... Tuotanto- ja kasautumisprosessin edistyessä täytyy siis kasvaa sen

²¹ Ks. tarkempi kuvaus voiton suhdeluvun laskun teoreettisesta kehityksestä Marxin kirjoituksissa *Grundrissesta Pääomaan*, Reuten & Thomas 2010.

lisätyön määrän, joka voidaan anastaa ja joka todella anastetaan, ja näin ollen myös yhteiskunnallisen pääoman anastaman voiton absoluuttisen määrän täytyy kasvaa.” (Marx 1976, 219.)

Voiton suhdeluvun laskutendenssiä vastaan voidaankin vastustaa lukuisin eri keinoin, joita Marx kutsui vastatendensseiksi. Voiton suhdeluvun laskua voidaan hillitä pidentämällä ja/tai intensivistämällä työpäivää. Lisäksi palkkoja voidaan polkea alle työvoiman todellisen arvon esimerkiksi työehtosopimuksia muuttamalla. Koneiden syrjäyttäessä elävää työvoimaa seurauksena on työttömyyden kasvu, joka osaltaan hillitsee voiton suhdeluvun laskua: työmarkkinoille ajatut työttömät työnhakijat muodostavat erityisen tärkeän työvoimareservin työnantajien tarpeisiin. Näiden työttömien avulla voidaan esimerkiksi polkea palkkatasoa entisestään tai saada työvoimaa uusille tuotannonaloille.

Ulkomaankauppa mahdollistaa tuotannon ja markkinoiden piirin laajentamisen. Pysyvän pääoman halpeneminen tuotannon kehityksen seurauksena hillitsee laskutendenssiä, kun työn kasvanut tuotantovoima pienentää myös pääoman pysyvän osan eri elementtien (koneet, teknologiat, raaka-aineet) arvoa. Kapitalistisen tuotannon ja kasautumisen nopeutuessa osa pääomista siirretään tuottamaan ainoastaan korkoa. Yritykset pyrkivät paikkaamaan voiton suhdeluvun laskusta aiheutuvaa voittojen pienenemistä esimerkiksi sijoittamalla korkoa tuottaviin sijoituskohteisiin, joilla on voiton suhdelukua korkeampi tuotto-odotus. Tästä kertoo esimerkiksi se, että finanssikriisin alkaessa teollisuusjätti General Motors tarvitsi Yhdysvaltain valtion apua keinoiteltuaan finanssimarkkinoilla. Tuottavien ja tuottamattomien investointien väliseen suhteeseen palataan tarkemmin osiossa *Korko ja finanssikapitalismi*.

Näiden tekijöiden keskinäisen yhtenäisvaikutuksen johdosta Marx kutsuu tätä kapitalistisen kasvun riivaamaa ilmiötä voiton suhdeluvun *laskun* lain sijaan voiton suhdeluvun *laskutendenssin laiksi*. Mikäli kapitalistit eivät löydä kyllin tehokkaita keinoja hillitä voiton suhdeluvun laskua, kapitalismi ajautuu kriisiin. Kriisien aikana työttömyys kasvaa, firmoja ajautuu konkurssiin, tuotantovälineet makaavat käyttämättöminä, pörssikurssit painuvat alas ja pääomia tuhoutuu.²² Kriisit, joiden aikana varallisuuden arvo laskee, tuotantovälineitä makaa käyttämättöminä ja pääomaa tuhoutuu on äärimmäinen ja tehokkain tapa palauttaa voittoasteet “kestävälle” tasolle.

²² “Nämä erilaiset vaikutukset tuntuvat milloin enemmän rinnakkain paikassa, milloin enemmän peräkkäin ajassa; toisilleen vastakkaisten tekijöiden ristiriita purkautuu ajoittain kriiseiksi, jotka aina ovat vain olemassaolevien ristiriitojen ohimeneviä väkivaltaisia ratkaisuja, väkivaltaisia purkauksia, jotka palauttavat häiriintyneen tasapainon hetkeksi.” (Marx 1976, 252.)

Marxin mukaan kapitalistisen tuotantotavan rajat tulevat esiin kahdessa seikassa:

1. Siinä että työn tuotantovoiman kehityksen synnyttämä voiton suhdeluvun lasku on laki, joka tietyssä vaiheessa joutuu mitä jyrkimpään ristiriitaan työn tuotantovoiman kehityksen kanssa ja sen vuoksi täytyy alituisesti voittaa kriisien välilyksellä.
2. Siinä että tuotannon laajentamista tai supistamista ei määrää tuotannon suhde yhteiskunnallisiin tarpeisiin, yhteiskunnallisesti kehittyneiden ihmisten tarpeisiin, vaan sen määrää ... kapitalistisesti ilmaistuna, voitto ja tämän voiton suhde käytettyyn pääomaan, siis tietty voiton suhdeluvun korkeus. ... Se ei pysähdy siinä, missä tarpeiden tyydytys vaatii, vaan missä voiton tuottaminen ja realisoiminen vaativat tätä pysähtymistä.” (Marx 1976, 261.)

Voiton suhdeluvun laskutendenssin laissa käy ilmi Marxin ymmärrys kapitalismista: kyseessä ei ole tuotanto käyttöarvojen tai tarpeen tyydytyksen vuoksi vaan ainoa tuotantoa ohjaava intressi on tavaroiden vaihtoarvo ja voittojen maksimointi. Voiton tavoittelun takia ihmisten tarpeiden tosiasiallinen täytyminen pysyy toissijaisena päämääränä kapitalistisessa tuotannossa.

Voiton suhdeluvun laskusta huolimatta pyrkimykset ja toisaalta mahdollisuudet entistä suurempaan kasaamiseen lisääntyvät, koska suhteellinen liikaväestö kasvaa, yhä uusia ja moninaisempia tuotannonaloja syntyy, osakeyhtiöiden ja luottojärjestelmien kehityksen myötä rahan saanti helpottuu, tarpeet ja halut kasvavat samalla kun niitä luodaan kaiken aikaa lisää, uusia innovaatioita syntyy, teknologista kehitystä tapahtuu sekä tuotannon että markkinoiden piirissä, jne.

Samat tekijät, jotka pyrkivät kasvattamaan lisäarvon suhdelukua, pyrkivät aikaa myöten myös pienentämään pääoman käyttämän työvoiman määrää. Sama prosessi, joka kapitalismin kehittyessä synnyttää tavaroiden halpenemisen ja arvomäärien vähenemisen ja talouden kriisiytymisen, laittaa käyntiin myös ne prosessit, jotka pyrkivät hillitsemään voiton suhdeluvun laskua. Kapitalismin ristiriita on siinä, että kapitalistinen tuotanto sisältää tendenssin tuotantovoimien kehitykseen riippumatta arvosta ja lisäarvosta sekä riippumatta niistä yhteiskunnallisista suhteista, joiden puitteissa tuotanto tapahtuu. (Marx 1976, 252.) Kysymys on lopulta siitä, millaisia muotoja kapitalistinen lisäarvon tuotanto sekä lisäarvon realisointi markkinoilla ottavat:

"Välittömän riiston ja sen realisoinnin ehdot eivät ole identtiset. Ne eivät ole toisistaan erillään ainoastaan ajallisesti ja paikallisesti, vaan myös käsitteellisesti. Edellisiä rajoittaa ainoastaan yhteiskunnan tuotantovoima, jälkimmäisiä eri tuotantoalojen määräsuhte sekä yhteiskunnan kulutusvoima. Mutta tätä viimeksi mainittua ei määrää absoluuttinen tuotantovoima eikä absoluuttinen kulutusvoima, vaan kulutusvoima, joka pohjautuu antagonistisiin, sovittamattoman ristiriitaisiin jakautumissuhteisiin, jotka supistavat yhteiskunnan suurten joukkojen kulutuksen ainoastaan enemmän tai vähemmän ahtaissa rajoissa muuttuvaan vähimmäismäärään. Sitä rajoittaa edelleen kasautumispyrkimys, pyrkimys pääoman suurentamiseen sekä lisäarvon tuottamiseen laajennetussa mittakaavassa. Tämä on kapitalistisen tuotannon laki, sen sanelevat alituiset mullistukset itse tuotantomenetelmissä, siihen alituisesti liittyvä toimivan pääoman arvovähennys, yleinen kilpailutaistelu, välttämättömyys parantaa tuotantoa sekä laajentaa sitä pelkästään säilymisen vuoksi ja tuhoutumisen pelosta. Markkinoiden täytyy näin ollen alituisesti laajeta, niin että markkinayhteydet ja niitä määräävät ehdot saavat yhä enemmän tuottajista riippumattoman luonnonlain luonteen, tulevat yhä kontrolloimattommiksi. Sisäinen ristiriita pyrkii löytämään ratkaisunsa tuotannon ulkoisen kentän laajennuksella. Mutta mitä enemmän tuotantovoima kehittyy, sitä enemmän se joutuu ristiriitaan sen ahtaan pohjan kanssa, jolla kulutussuhteet lepäävät." (Marx 1976, 247-248.)

Voiton suhdeluvun laskutendenssi joutuu alituisesti "selkkaukseen niiden erityisten tuotantoehto- jen kanssa, joiden sisällä pääoma liikkuu ja vain voikin liikkua" (Marx 1976, 260). Koska samat syyt pyrkivät sekä nopeuttamaan että hillitsemään voiton suhdeluvun laskua, voiton suhdeluvun lasku on luonteeltaan ennemmin syklistä kuin jatkuvaa. Voiton suhdeluvun laskutendenssi on työnarvoteorian pohjalta loogisesti johdettu perusta "marxilaiselle kriisiteorialle". Sen pohjalta voidaan johtaa kapitalismin historiallisesta kehityksestä seuraavat kolme yleistä kehityskulkua:

1. Tuotantovälineiden keskittyminen harvojen käsiin. Ne lakkaavat olemasta välittömien työntekijöiden omaisuutta ja muuttuvat tuotannon yhteiskunnallisiksi voimiksi.
2. Itse työn järjestely yhteiskunnallisena työnä. Kaikenlainen kapitalistisen tuotannon ulkopuolella oleva yksityinen työ pyritään muuttamaan mahdollisimman yhteiskunnalliseksi työksi "yhteistyön, työnjaon sekä työn luonnontieteisiin yhdistämisen avulla". Tämä tarkoittaa keskittyneen pääoman kasvavaa määräysvaltaa suhteessa lisääntyneeseen työvoimaan.

3. Maailmanmarkkinoiden luominen. Väkilukuun verrattuna suunnaton tuotantovoima, joka kehittyy kapitalistisen tuotantotavan puitteissa, ja pääoma-arvojen (ei ainoastaan niiden aineellisen perustan) kasvu, joka ei tapahdu samassa suhteessa ja on paljon nopeampaa kuin väestön kasvu, ovat ristiriidassa lisääntyvään rikkauteen verrattuna yhä kapeammaksi tulevan pohjan kanssa, johon tämä suunnaton tuotantovoima vaikuttaa, sekä tämän paisuvan pääoman arvonlisäysehtojen kanssa. (Marx 1976, 268.)

Marxin teoria voiton suhdeluvun laskutendenssistä on kuitenkin keskeneräinen. Voiton suhdeluvun laskutendenssin käsittely alkaa *Pääoman* III kirjan viidennessä osastossa eli “jo” kokonaisuesityksen sivulla 1551. Marx esittää voiton suhdeluvun laskutendenssin lain ennen kuin siirrytään tarkastelemaan tulonjakoa kapitalistien, työläisten, maanomistajien ja pankkiirien välillä (voitto, palkka, maankorko, korko). Tämä mahdollisti Marxille, että myöskin vastatendensseihin liittyvien ilmiöiden tarkempi tarkastelu esimerkiksi maailmankaupan ja pörssin osalta voitiin jättää esityksen myöhempiin vaiheisiin.²³

Valitettavasti rahan, rahajärjestelmän ja maailmankaupan tarkempi erittely suhteessa voiton suhdeluvun laskutendenssiin jäi tekemättä *Pääoman* keskeneräisyyden vuoksi. Tässä tutkielmassa pyritään huomioimaan nämä puutteet ja saattamaan yhteen Marxin kapitalistista tuotantoa, sen rahoitusta ja kriisiytymistä koskevat huomiot. Nykyistä marxilaista teoreettisempiiristä väittelyä voiton suhdeluvun laskutendenssin vaikutuksesta nykyiseen talouskriisiin käsitellään tutkielman viimeisessä varsinaisessa sisältöluvussa *Onko uusliberalismi ohi vai oliko sitä edes olemassa?*

Tässä osiossa on pyritty tuomaan esiin Marxin työarvoteoria, huomiot kysynnän ja tarjonnan tasapainosta sekä teoria kapitalismin kriisiytymisestä. Koska nämä ovat riittämättömiä tekijöitä pyrittäessä hahmottamaan yleistä marxilaista kriisiteoriaa, seuraavissa kahdessa osiossa tarkastellaan tarkemmin Marxin huomioita rahasta ja velasta. Tämän tehtyämme voimme paneutua kysymykseen marxilaisesta teoreettisempiirisestä väittelystä kapitalismin nykyisen kriisin syistä sekä analyysiin nykyisin vallitsevasta varallisuuden jakautumisesta.

3. Raha kapitalismissa

²³ “Mahdollisuus tämän lain esittämiseen riippumatta voiton jakautumisesta eri osiin ... todistaa alun pitäen lain riippumattomuutta yleisyydessään tästä jakautumisesta sekä siitä johtuvien voiton kategorioiden keskinäisistä suhteista.” (Marx 1976, 217.)

Luvussa käydään läpi Marxin esittämä teoria rahasta *Pääoman* I kirjassa. Tämän jälkeen Marxin rahateoriaa peilataan 1900-luvun jälkipuoliskon ja 2000-alun rahoitusjärjestelmässä tapahtuneisiin rakenteellisiin muutoksiin ja pohditaan tarkemmin nykyisten kultakannasta irronneiden kelluvien valuutoiden kykyä mitata tavaroissa olevaa arvoa. Tämä asettaa myös mielenkiintoisen kysymyksen finanssimarkkinoiden kyvystä mitata varallisuuden arvoa. Luvun loppuun tarkastellaan kuinka Marxin teoria rahasta voi toimia rahan kvantiteettiteorian kritiikkinä, joka on eräitä uusklassisen talousteorian keskeisimpiä opinkappaleita hintojen ja rahan välisestä suhteesta.

3.1. Rahan tehtävät *Pääomassa*

Pääoman ristiriitaisen arvonlisäysprosessin seurauksena rahalla on useita tehtäviä. Marxin mukaan rahan yhteiskunnallinen olemus kapitalismissa ei ollut pääteltävissä siitä itsestään käsin vaan rahaa tuli tarkastella suhteessa pääoman kokonaiskiertoprosessiin, jossa raha saa keskenään ristiriitaisia olomuotoja. Rahalla on viisi eri funktiota ja olomuotoa, jotka ovat arvon mitta (Marx 1979, 95-105), kiertokulkuväline (emt., 106-114), maksuväline (emt., 131-137), aarre (emt., 127-131) ja maailmanraha (emt., 137-140).

Rahan ensimmäinen tehtävä on olla arvon mitta. Jotta raha voisi toimia yleisenä tavaroiden ja työvoiman mittana, sen tulisi olla arvoltaan yhteismitallinen kaikkien muiden tavaroiden kanssa. Rahan roolin arvon mittana voi ottaa Marxin mukaan mikä tahansa tavara, johon on muiden tavaroiden tavoin tiivistyneenä yhteiskunnallisesti välttämätöntä työtä.²⁴

Lähtökohta työn ja rahan yhteydestä perustuu oletukseen, että kaikkien muiden tavaroiden tavoin yhteiskunnallista työtä sisältävä rahana toimiva yleinen vastike kykenee ylläpitämään hintajärjestelmää, joka mittaa mahdollisimman tarkasti tuotteiden arvoja. Näin myös poikkeamat arvojen ja hintojen välillä olisivat mahdollisimman vähäiset. Marxille hintajärjestelmä tarjoaa mitta-asteikon arvon ilmaisulle, jolloin rahan arvon vakaus takaa myös tämän mitta-asteikon vakauden. Marx käyttää yksinkertaisuuden vuoksi rahasta esimerkkinä kultaa ja jalometalleja, mutta tuo ilmi kuinka on sinänsä sattuma, mikä tekijä alkaa toimia tavaroiden yleisenä vastikkeena:

²⁴ ”Arvon mittana kulta voi olla vain siitä syystä, että se itse on työn tuote ja että siis sen arvon muuttuminen on mahdollinen.” (Marx 1979, 100.)

“Tavaravaihdon murtaessa paikalliset rajoituksensa ja siis tavaravaihdon laajetessa ihmistyön yleiseksi aineellistumaksi rahamuoto siirtyy sellaisiin tavaroihin, jotka kelpaavat luonnostaan yleisen vastikkeen yhteiskunnalliseen tehtävään, jaloihin metalleihin.” (Marx 1979, 93.)”

Arvon mitan ominaisuudessa raha ei voi Marxin mukaan olla pelkkä sopimuksenvarainen symboli, sillä arvomaailman ulkopuolisella tekijällä ei voi olla sisäsyntyistä kykyä yhteismitallistaa tavaroiden arvoja ilman että siinä itsessään on tuota samaa yhteismitallistavaa substanssia, yhteiskunnallista työtä. Tämä on rahaa, velkaa ja korkoa ajatellen äärimmäinen oletus, johon palataan tarkemmin seuraavassa luvussa *Myydäänkö tavarat arvostaan?*

Arvojen mitta-asteikon lisäksi rahan tehtävä on välittää tavaroiden vaihtoa, jolloin rahalla on kaksi eri olomuotoa: kiertokulkuväline ja maksuväline.

Kiertokulkuvälineenä toimiessaan raha välittää tavaravaihtajan suorittamia yhtäaikaista tavaravaihtoa ja rahan välisiä “metamorfooseja”: rahan- ja tavaravaihtajan välillä raha muuttuu tavaraksi (R-T) ja vaihtotapahtuman toisella puolella tavara rahaksi (T-R). Kiertokulkuvälineenä raha välittää yksittäistä vaihtoprosessia, jossa molemmat metamorfoosit tapahtuvat yhtäaikaaisesti ja tätä tarkoitusta varten kehittyvät sisältävät kolikot ja tietyn metallimäärän arvoiset setelit. Kiertokulkuvälineen liikkua metamorfoosit kumoavat toisensa, metamorfoosit R-T ja T-R tapahtuvat yhtäaikaaisesti, eikä kumpikaan osapuoli jää toisilleen mitään velkaa.

Marxin kritiikki aikansa rahateoreetikkoja kohtaan oli, että he tarkastelivat rahaa pääasiassa kiertokulkuvälineen tehtävästä käsin. Tällöin jäi huomioimatta se, että tavaravaihdon järjestelmän laajentuessa osto- ja myyntisuhteet muuntuvat helposti velkasuhteiksi ja muiksi luottojärjestelyiksi. Marxin mukaan tuotantomuodon kehittyessä raha saa kolmannen funktionsa maksuvälineenä siitä syystä, että maksu saatetaan suorittaa jo ennen tavaravaihtamista ostajalle tai vastaavasti toisinpäin maksu kokonaisuudessaan saatetaan suorittaa vasta tavaravaihtamisen jälkeen.²⁵

²⁵ Tässä kohden on mielenkiintoista, että nykyinen taloushistoriallinen näkökulma lähtee päinvastoin siitä oletuksesta, että velka on kolikoita ja seteleitä ”alkuperäisempää” rahaa, toisin sanoen rahan maksuvälinefunktio on historiallisesti alkuperäisempi rahan olomuoto kuin rahan kiertokulkufunktio. (Ks. esimerkiksi Graeber 2011.)

Marx olettaa *kiertokulkuvälineenä* toimivan rahan korreloivan liikkeessä olevan tavaramäärän kanssa²⁶, mutta eri *maksuvälineiden* myötä myös liikkeessä olevan rahan ja tavaroiden arvojen määrät eroavat lopullisesti toisistaan, kun kolikoiden ja seteleiden lisäksi maksuvälineinä alkaa toimia myös erilaiset velkasopimukset ja arvopaperit:

“Jonkin ajanjakson, esim. yhden päivän, aikana liikkeessä oleva rahamäärä ja kiertävä tavaramäärä eivät siis enää vastaa toisiaan, eivät edes silloin, kun hinnat, rahankierron nopeus ja maksujen hoito ovat tietyt. Kiertoliikkeessä on rahaa, joka edustaa kiertokulusta jo aikojen sitten pois joutuneita tavaroita. Kiertämässä on tavaroita, joiden rahavastike näyttäytyy vasta tulevaisuudessa. Toiselta puolen ovat kunakin päivänä solmitut maksusitoumukset ja samana päivänä langenneet maksut aivan erimittaisia suureita.” (Marx 1979, 135.)

Kun arvojen mitta ei voinut olla pelkkä symboli, maksuväline on ainoastaan symboli, jonka ”arvo” on varmistettu erityisellä velallisen ja velkojen välisellä sopimuksella. Kyseessä on lupaus maksusta tulevaisuudessa.

Vaikka Marx otti arvojen mitan perusteeksi kultakantaisen rahan, Marxin teoriaan rahasta sisältyy jo mahdollisuus, että yleisesti kultakantaiseen rahaan vaihdettavissa olevat muut mahdolliset maksuvälineet alkavat elää täysin reaalisesta tuotannosta irrallista elämää. Näin myöskään Marxilla ei ole oletusta tasapainoilasta arvon määrän ja arvoa mittaavan rahan määrän välillä. Tämä mahdollistaa myös sekaannuksen tavaroiden arvojen ja tavaroiden arvoja mittaavan rahan välillä. Kapitalistisen kriisin mahdollisuus tulee esiin jo *Pääoman I* kirjan kolmannessa rahaa käsittelevässä luvussa ja on kaikkialla läsnä myös myöhemmässä esityksessä.

Rahan neljäs olomuoto on olla aarteena, jolloin se makaa arvonlisäysprosessin ulkopuolella käyttämättömänä ottamatta aktiivista roolia pääoman arvonlisäysprosessissa. Tällä Marx alleviivaa, ettei kaikki olemassa oleva raha osallistu pääoman arvonlisäysprosessiin pääomana vaan poistuu kierrosta varallisuutena. Marxin rahateorian etu on siinä, että se kiinnittää huomion myös siihen, millä tavoin rahaa on poistunut kierrosta muodostuen aarteeksi ja millä tavoin rahamääräinen varallisuus on jakautunut väestön kesken. Lisäksi Marxin teoria velasta ottaa huomioon,

²⁶ “Kiertokulkuvälineenä olevan rahan kokonaismäärä kunakin ajanhetkenä määrää siis toisaalta kiertämässä olevien tavaroiden hintojen summa, toisaalta tavaroiden vastakkaisten kiertokulkuprosessien hitaampi tai nopeampi virta, josta riippuu, kuinka monennen osan mainitusta hintojen summasta samat rahat voivat realisoida.” (Marx 1979, 121.)

sijoitetaanko velkaraha tuottaviin investointeihin vai finanssimarkkinoilla oleviin arvopapereihin, joiden tuottama voitto ei välttämättä liity millään tavoin lisäarvon tuotantoon. Palaamme korkoon tarkemmin seuraavassa osiossa *Luotto ja finanssikapitalismi*.

Tuotantomuodon ja markkinoiden kehittyessä maailmankaupaksi raha saa viidennen ja viimeisen olomuotonsa maailmanrahana, jossa rahan kaikki aiemmat tehtävät yhdistyvät.

Maailmanmarkkinoilla “tavarat kehittävät arvonsa kaikkialla yleisesti tunnustetuksi” ja “tavaroiden itsenäinen arvoasu kohtaa niitä tällöin maailmanrahana” (Marx 1979, 138.):

“Vasta maailmanmarkkinoilla raha toimii kaikessa laajuudessaan tavarana, jonka luontaismuoto on samalla ihmistyön välitön yhteiskunnallinen tuotantomuoto in abstracto. Rahan olemassaolotapa tulee sen käsitettä vastaavaksi. ... Maailmanraha toimii yleisenä maksuvälineenä, yleisenä ostovälineenä ja yleensä rikkauden (universal wealth) absoluuttisen yhteiskunnallisena aineellistumana.” (emt.)

Tässä on karkeasti ottaen kaikki se, mitä Marx sanoo rahasta *Pääoman I* kirjassa. Ensimmäisessä osassa teoria rahasta esitetään vasta abstraktissa muodossaan ilman tarkempaa erittelyä rahan ja velkarahan välisestä suhteesta, johon Marx palaa tarkemmin *Pääoman III* kirjassa. Seuraavaksi on syytä tarkastella lähemmin *Pääoman I* kirjan teoriaa rahasta suhteessa 1970-luvun jälkeen tapahtuneiden muutosten jälkeen finanssijärjestelmässä. Tämä on tärkeää siksi, että maailman rahoitusjärjestelmä on kokenut suuria mullistuksia *Pääoman* kirjoittamisen jälkeen, miltä osin Marxin teoriaa rahasta on tarkasteltava kriittisessä valossa.

3.2. Myydäänkö tavarat arvostaan?

Ensimmäiset löydetyt hopearahat ovat olleet käytössä Lyydiassa 2600 eaa. Setelirahat otettiin käyttöön Kiinassa 1100-luvulla, Persiassa 1294 ja Euroopassa ensimmäisenä Ruotsissa 1661. 1600-luvulta lähtien jalometallien arvoon sidotut setelirahat alkoivat yleistyä ja aina 1900-luvulle saakka rahat olivat sidottuja enemmän tai vähemmän jalometalleihin. (Pietilä 1995, 116-118.)

Vaikka Louis IX otti kultakolikot käyttöön Ranskassa jo 1255, hopeaan perustuvat kolikot olivat yleinen vaihdon väline maailmassa aina 1800-luvun lopulle asti. Angela Redishin (1990) mukaan ennen höyrykoneen keksimistä kullan käyttäminen vaihdon välineenä toimi ehkä suuriin

investointeihin, mutta päivittäisessä kaupankäynnissä sen arvo oli liian suuri. Marx kirjoitti aikana, jolloin kultakanta alkoi korvata esimerkiksi kultaan ja hopeaan perustuneita kaksimetallikantoja maailman rahajärjestelmän perustana.²⁷ Tässä suhteessa Marxin oletus, että kulta toimii rahatarvarana viittasi pikemminkin kansainvälisen rahajärjestelmän kehitykseen ja tulevaisuuteen kuin vallitseviin oloihin 1860-luvulla.

Työarvoteoriassa oletetaan tavaroiden vaihto niiden arvoistaan eli että tavaran arvon ja sen hinnan välillä on vastaavuussuhde. Marx kuitenkin tiedostaa, kuinka hinnat voivat elää omaa elämänsä suhteessa tavaroiden arvoon. Marx esimerkiksi kuvaa, kuinka tuotteiden hinnoittelu yhtä aikaa kullassa ja hopeassa aiheuttaa jatkuvaa sekaannusta hintojen välisissä suhteissa.²⁸ Marx tuo myös esiin, kuinka valtiot ja keskuspankit säätelevät mielivaltaisesti rahan arvoa, vaikka se oltaisiin sidottu kultakantaan ja sitä kautta yhteiskunnallisesti välttämättömään työhön.²⁹ Vaikka Marx olettaa *Pääoman* I kirjassa tavaroiden vaihdon niiden arvosta, hän ei kiellä, etteikö tavaroita myytäisi jatkuvasti yli tai ali niiden todellisen arvon:

“Arvon suuruuden muuttuessa hinnaksi tämä välttämätön suhde [tavaran muodostumisprosessin suhde yhteiskunnalliseen työaikaan] näyttää tavaran *vaihtosuhteelta* sen ulkopuolella olevaan rahatarvaraan. Mutta tässä *vaihtosuhteessa voi ilmetä yhtä hyvin tavaran arvon suuruus kuin se enempi tai vähempi, mistä se tietyissä olosuhteissa luovutetaan*. Se mahdollisuus, etteivät hinta ja arvon suuruus määrällisesti vastaa toisiaan, eli että hinta poikkeaa arvon suuruudesta, *sisältyy siis itse hintamuotoon*. Se ei ole mikään tämän muodon puutteellisuus, vaan päinvastoin nimenomaan tämä erikoispiirre tekee sen sellaista tuotantotapaa vastaavaksi muodoksi, jonka vallitessa sääntö toteutuu ainoastaan *säännöttömyyden sokeasti toimivana keskimääräislakina*.” (Marx 1979, 103-104, kurssiivit lisätty.)

²⁷ Rahajärjestelmä perustui 1870-luvulle asti ns. kaksimetallikantaan (bimetallismi), jossa rahoja liikkeelle laskevien valtioiden johto pyrki takaamaan rahan arvon tietyllä kullalla ja hopean välisellä vaihtosuhteella. Pohjoismaat, Ranska, Saksan valtiot, Itävalta-Unkari, Venäjä ja Kauko-Idän maat käyttivät hopeaa vaihdonvälineenä ja vielä 1800-luvun alussa Iso-Britannia oli ainoa kultakantaan perustunut maa. Kattava maailman rahoitusjärjestelmän historia, Eichengreen 2008, Euroopan talous- ja rahaliiton historia, Marsh 2009 ja maailman velkajärjestelmien historia, Graeber 2011.

²⁸ “Mutta jokainen muutos tässä arvosuhteessa synnyttää sekaannusta tavaroiden kultahintojen ja hopeahintojen keskinäisessä suhteessa ja siten todellisuudessa osoittaa, että arvonmitan kahdentaminen ei ole sopusoinnussa arvonmitan tehtävien kanssa. (Marx 1979, 99.)

²⁹ “Nämä historialliset prosessit tekevät metallipainojen rahanimen eroamisen niiden tavallisista painonimistä totuntatavaksi. Kun raha-asteikko on toisaalta puhtaasti sovinnainen ja toisaalta sen tulee olla yleispätevä, niin se viimein säännöstellään lailla.” (Marx 1979, 102.)

Marx siis olettaa, että tavarat *vaihdetaan* niiden todellisesta arvosta, mutta koska tämä vaihto joudutaan suorittamaan hintojen välityksellä rahassa, *ostettaessa* ja *myytäessä* tavaroita ei voida taata, että tavarat todella myytäisiin markkinoilla niiden todellisista arvoistaan. Tämä tuli ilmi jo edellisen osion kysyntää ja tarjontaa koskevassa luvussa. Hinnat sisältävät lähtökohtaisesti tietynlaista poikkeamaa niiden tosiasiallisista arvoista ja markkinoiden tehtävänä on paitsi mahdollistaa yksittäiset kaupat ja tavarain vaihto, myös luoda hintajärjestelmä, jossa hinnat vastaavat tietyn tavaran yksilöllisen arvon sijaan tietyn tavaran yhteiskunnallisia tuotantoehtoja.³⁰ Tällöin tuotantoehdot asettavat rajat, joiden puitteissa tuotettujen tavaroiden hinnat voivat poiketa kapitalistisesti kilpailluilla markkinoilla:

“Millä tavalla eri tavaroiden hinnat lieneekään alkuaan määrätty ja säännelty suhteessa toisiinsa, arvolaki hallitsee niiden liikettä. Siellä missä tavaroiden tuotantoon tarvittu työaika lyhenee, alenevat hinnat; missä työaika pitenee, kohoavat hinnat edellytysten pysyessä muutoin yhtäläisinä.” (Marx 1976, 181.)

Kuten aiempaan on käynyt ilmi tavaran meneminen kaupaksi arvostaan tarkoittaa, että kysyntä ja tarjonta vastaavat toisiaan, jonka tapahtuminen on kuitenkin sattumanvaraista. Marxin mukaan tavaran meneminen kaupaksi arvostaan merkitsee ainoastaan sitä, että tavaroiden arvo on gravitaatiopiste, jonka ympäri tavaroiden hinnat markkinoilla pyörivät. (Marx 1976, 182-183.)

Mietittäessä arvon ja hinnan välistä suhdetta, Marxin omien huomioiden valossa käy ilmeiseksi, että tarkastelua ei pidä tehdä yksittäisen tuotteen arvon ja sen hinnan välillä vaan yhteiskunnan kokonaistasolla. Tämä johtuu siitä, että yksittäiset tavarantuottajat käyttävät tuotantopanoksina toistensa tuotteita, jolloin jokaisen tuottajan tavaroiden tuotantokustannukset riippuvat merkittäväällä tavalla muiden tuottajien tavaroiden tuotantokustannuksista. Ei tule myöskään olettaa, että yksittäisen tuotteen hinnasta voitaisiin suoraan päätellä sen tuotantokustannukset tai arvo. Se, miten hyvin tavaroiden hinnat vastaavat niiden tosiasiallisia arvoja, on lopulta vähintään osin sattumanvaraista ja riippuu lukuisista tekijöistä tuotannossa ja markkinoilla:

”Tuotantohinta säännetään jokaisella erillisellä alalla ja samoin se säännetään erikoisten olosuhteiden mukaan. Mutta se itse on jälleen keskus, jonka ympäri päivittäiset

³⁰ ”Tavaroiden vaihtaminen niiden arvosta tai likimäärin niiden arvosta vaatii siis paljon alhaisemman kehitysasteen kuin vaihtaminen tuotantohintoihin, mihin tarvitaan tietty kapitalistinen kehityksen taso.” (Marx 1976, 181.)

markkinahinnat heilahtelevat ja jonka kohdalle ne tiettyinä kausina tasoittuvat.” (Marx 1976, 182-183.)

Täten on selvää, että yksittäisessä tapauksessa voidaan tehdä voittoa ostamalla tuote halvalla ja myymällä se eteenpäin suuremmalla summalla. Kyseessä on ”voitto”, joka ei kuitenkaan perustu tuotettuun lisäarvoon vaan tuotteen ostamiseen sen arvoa alemmalla hinnalla ja/tai sen myymiseen sen arvoa suuremmalla summalla. Voittoja voitaisiin hakea myös myymällä yhtä tavaraa kaksilla eri markkinoilla. Esimerkiksi tukkumarkkinoilla tavaran hinta on alhaisempi kuin vähittäismarkkinoilla. Kauppiaanvoitto on näiden kahden eri markkinahinnan välinen erotus. Lisäarvon selittämisessä Marxin lähtökohta kuitenkin on, että kaikki tavarat myydään yhdellä ja samalla hinnalla eli että tavaroilla on vain yksi arvo.

Mikäli halvempi ja kalliimpi tavara vaihdetaan keskenään, Marxin mukaan molemmat vaihtajat voivat toki voittaa käyttöarvossa, mutta eivät vaihtoarvossa. Tämänkaltainen toiminta ei edistä lisäarvon tuotantoa tai pääoman kasautumista Marxin kuvaamassa mielessä. Marx tuo esiin *Pääoman I* kirjassa, kuinka markkinat tai pelkkä tavaroiden vaihtaminen eivät luo lisäarvoa:

“Tässä voi sanoa: ‘Missä on yhtäläisyyttä, siellä ei ole voittoa.’ Tavaraita voidaan tosin myydä hintoihin, jotka poikkeavat niiden arvosta, mutta tämä poikkeaminen on silloin tavaravaihdon lain loukkausta. ... Olettakaamme nyt, että myyjä olisi saanut jonkin käsittämättömän erikoisoikeuden myydä tavaraa yli sen arvonsa, 110:stä, kun sen arvo on 100, siis 10 %:n nimellisellä hinnankorotuksella. Myyjä saa siis lisäarvon 10. Mutta sitten kun hän on ollut myyjänä, hänestä tulee ostaja. Kolmas tavaranomistaja kohtaa nyt myyjänä hänet ja käyttää puolestaan etuoikeutta myydä tavaraa 10 % kalliimmalla. Myyjänä on hän voittanut 10 menettääkseen ostajana 10. Koko juttu loppuu todellisuudessa siihen, että kaikki tavaranomistajat myyvät toisilleen tavaroitaan 10 % yli niiden arvon, joka on aivan samaa kuin jos he myisivät tavarat niiden oikeasta arvosta. *Vastikkeita vaihdettaessa ei synny mitään lisäarvoa eikä myöskään ei-vastikkeita vaihdettaessa synny lisäarvoa. Kiertokulku eli tavaravaihto ei luo mitään arvoa.*” (Marx 1979, 151-154, kurssiivit lisätty.)

Näin Marx tekee selväksi, että pelkkä markkinoilla toimiminen sekä tavaroiden ostaminen ja myyminen ilman tavaran tuotantoprosessia eivät luo arvoa. Siinä tapauksessa, että joku saisi mahdollisuuden ylihinnoitella tuotteensa tai ostaa sen halvemmalla, yhteiskunnan kokonaistasolla kaikkien toimiessa samalla tavoin raha ainoastaan kiertäisi taskusta toiseen, eikä voittojen

perusteena olevaa lisäarvoa oltaisi luota lainkaan. Yhteiskunnan kokonaistasolla kyseessä on nollasummapeli.

Vaikka yksilötasolla on mahdollista tehdä huomattaviakin voittoja markkinaheilahteluita hyödyntämällä, kaikki ”voitoilta” näyttävät ilmiöt eivät sisällä arvonlisäystä, eivätkä ne näin ollen myöskään edistä pääoman kasautumista Marxin kuvaamassa mielessä. Mikäli tuotantoehdot ja työn tuotantovoima pysyvät yhtäläisinä, ostettujen ja myytyjen tuotteiden uusintamiseen tarvitaan edelleen yhtä paljon työtä tänään kuin eilenkin, eikä tämä ole Marxin mukaan sen enempää ostajan kuin myyjänkään päätettävissä. Marxin lisäarvoteorian keskeinen viesti on, että erilaiset voiton muodot perustuvat aina tuotetulle lisätyölle, joka lisäarvon realisoiduttua voitoiksi jaetaan työläisten ja kapitalistien kesken, mutta myös eri kapitalistien kesken esimerkiksi liikevoittona, kauppiaanvoittona ja korkovoittoja.

Tavararvo ja sen hinta liittyvät jatkuvista markkinaheilahteluista huolimatta tuotantosuhteisiin ja arvolakiin. Kysymys siitä, kuinka hyvin tavaroiden arvot käyvät yhteen havaittavien markkinahintojen kanssa, on toisaalta tieteenfilosofinen, toisaalta empiirinen. Se, että tavaroiden arvot asetetaan teoreettisesti vastaamaan niiden hintoja, on Marxille tärkeää muun muassa sen takia, että näin voidaan sulkea pois satunnaiset tekijät lisäarvon selittämisessä ja toisaalta kysynnän ja tarjonnan heilahteluista johtuvat tekijät hintojen määräytymisessä, jolloin hinnat voidaan selittää nojautuen työn tuottavuuteen.

Tavararvon ja sen hinnan välinen suhde ei ole staattinen vaan dynaaminen. Työarvoteorian pohjalta ei ole luettavissa, että hinnat määräytyisivät yksittäisen työpanoksen mukaan, koska tavararvon määrää sen sisältämien suorien ja epäsuorien työpanosten kokonaismäärä, eikä ylipäätään ole mielekästä tarkastella pelkästään yksittäisen tavararvon, siihen sisältyvän työpanoksen ja sen arvon välistä suhdetta. Työarvoteorian mukaan yhteiskunnallisesti välttämätön työaika määrittää tavaroissa olevaa arvoa, joka saa ilmauksensa rahan kautta hintoina. Vaikka hinnat eivät mittaa yksittäisen tavararvon kohdalla objektiivisesti siihen sisältyvää arvoa tai työtä, työn rahailmaus hinnoissa on objektiivinen pääoman ja työvoiman välinen yhteiskunnallinen suhde, jonka puitteissa arvon muuttumista hinnoiksi on ylipäätään mielekästä tarkastella. Tavaroiden työsisällöt muodostavat tason, jonka puitteissa hinnat liikkuvat.

Pääoman ilmestymisen jälkeen maailman rahajärjestelmän myllerrykset olivat kuitenkin vasta edessä 1900-luvulla, jolloin koettiin kaksi maailmansotaa, 1930-luvun suuri lama, pääoman

liikkeiden ja valuuttakurssien sääntelyn kausi toisen maailmansodan jälkeen sekä 1900-luvun jälkipuoliskolla siirtyminen kultadollarikannasta vapaasti kelluviin valuuttoihin sekä pääomamarkkinoiden sääntelyn purkaminen. Kultakannasta luovuttiin ensimmäisen kerran ensimmäisessä maailmansodassa 1914, toisen kerran 1930-luvun suuren laman myötä. Toisen maailmansodan jälkeen 1945 Bretton Woodsissa luotiin John Maynard Keynesin johdolla toistaiseksi viimeinen kultakantainen maailman rahajärjestelmä. Richard Nixon irrotti viimeisen kerran dollarin kultakannasta 1971, minkä jälkeen muut maat ovat yksi toisensa jälkeen, rahoitusmarkkinoiden spekulatiivisuuden ja valuuttakriisien vaikutuksesta seuranneet perässä ja luopuneet kiinteistä valuuttakursseistaan. (Varoufakis 2011)

Kun Marxin mukaan rahan tuli arvon mittana sisältää kaikkien muiden tavaroiden tavoin yhteiskunnallisesti välttämätöntä työtä, ei voida sivuuttaa sitä tosiasiaa, ettei raha enää sisällä minkään vertaa työtä. Kun kolikot ja setelit olivat ennen vaihdettavissa tiettyyn määrään jalometalleja, nykyisin esimerkiksi Yhdysvaltain dollarissa lukee ”In God We Trust” ja eurossa on ainoastaan Euroopan keskuspankin kulloisenkin johtajan allekirjoitus. Nykyisin rahalla ei olekaan mitään sisäistä arvoa kuten tavaralla vaan sen arvo taataan puhtaasti hallinnollisilla sopimuksilla, lainsäädännöllä ja keskuspankkien toteuttamalla rahapolitiikalla, joiden puitteissa valuutan arvo (rahan hinta) määräytyy markkinoilla kysynnän ja tarjonnan mukaan. Esimerkiksi euron, Yhdysvaltain dollarin, Englannin punnan, Japanin jenin ja Sveitsin frangin arvo määräytyy markkinoilla. Tämänkaltaisia valuutoita kutsutaan fiat-rahaksi³¹.

Kun valuuttojen arvot vaihtelevat vapaasti niiden ostamisen ja myymisen mukaan, tulee mahdolliseksi tehdä voittoja ostamalla tuotteita toisessa valuutassa ja myydä niitä eteenpäin toisella. Kelluvien valuutoiden maailmassa virheet pelkästään kolmen eri vaihtokurssin välillä saattavat mahdollistaa suuretkin voitot. Pankit, sijoittajat ja keinottelijat vastasivat tähän nopeasti laajentamalla valuuttakauppaa ympärivuorokautiseksi. Kun vuonna 1973 maailman päivittäisen valuuttakaupan arvo oli kaksinkertainen suhteessa päivittäisen tavaroiden käydyn kaupan arvoon, vuonna 1995 valuuttakaupan arvo oli jo 70-kertainen suhteessa päivittäiseen tavarakauppaan. Päivittäinen valuuttakauppa oli vuonna 1973 15 miljardia dollaria, mutta vuoteen 2007 mennessä sen volyymi oli kasvanut peräti 3 200 miljardiin dollariin eli yli 213-kertaiseksi. (McNally 2011, 92-94.)

³¹ Fiat tulee latinan *fiō*-verbin passiivimuodosta, joka tarkoittaa "tulkoon" tai "tapahtukoon".

Kultakannasta irtoaminen ja muut rahoitusjärjestelmässä tapahtuneet muutokset ovat tehneet rahasta suosituimman kaupanteon kohteen, eikä suurin osa päivittäin käytävästä valuuttakaupasta liity suoraan pääoman arvonlisäysprosessiin. Valuuttakaupan lisäksi rahoitusmarkkinoilla kauppaa käydään erilaisilla futuurisopimuksilla, joissa sovitaan osto- tai myyntitapahtuma tiettyyn hintaan tulevaisuudessa. Futuurikauppaa käydään valuutoiden lisäksi esimerkiksi raaka-aineilla, ruoalla ja koroilla. Futuurien lisäksi on olemassa optioita, jotka antavat mahdollisuuden ostaa tai myydä, mutta optiota ei tarvitse käyttää, mikäli option haltija ei näe sitä tarpeelliseksi. Futuureista ja optioista on johdettu edelleen uusia arvopapereita ja instrumentteja, joilla voidaan suojautua esimerkiksi korkojen, valuutoiden ja osakkeiden heilahteluita ja niiden aiheuttamia tappioita vastaan. Nämä niin kutsutut johdannaiset eivät välttämättä perustu olemassa oleviin pääomien liikkeisiin vaan ovat puhtaasti spekulatiivisia kaupanteon välineitä esimerkiksi valuutoiden, raaka-aineiden, ruoan tai korkojen liikkeistä. (Pietilä 1995, 116-127.)

Rahajärjestelmän kyky taata arvojen ja hintojen mahdollisimman hyvä vastaavuus markkinoilla edistää Marxin näkökulmasta voittojen realisoitumista ja pääoman kasautumista. Oleellista on, miten hyvin käytössä oleva rahajärjestelmä kykenee ylläpitämään hintajärjestelmää: mitä paremmin Marxin mainitsema ”sokeasti toimiva keskimääräislaki” toteutuu, sitä luotettavampi kulloinenkin rahajärjestelmä on. David Zachariah (2006) on lukuisissa kehittyneitä kapitalistisia maita ja erityisesti Ruotsia koskevissa analyyseissään saanut säännönmukaisia tutkimustuloksia, joiden mukaan tavaroiden hinnat vastaavat yli 90 % korrelaatioasteella niiden työarvoja. Myös Anwar Shaikhin (1998) varhaisemmat tutkimukset ovat tuottaneet samansuuntaisia tuloksia.³²

Näyttäisi siltä, että 1900-luvun jälkipuolen rahapoliittiset järjestelyt ovat onnistuneet luomaan rahajärjestelmän, joka on kyennyt ylläpitämään kuluttajahinnoilla mitattuna suhteellisen ennustettavaa hintajärjestelmää hyödykemarkkinoilla. Vaikka fiat-rahamyötä rahan ja työn välinen suora kytkös onkin katkennut, työn ja rahan välinen yhteys ei ole purkautunut. Valuutan arvo liittyy kelluvienkin valuutoiden maailmassa työn tuottavuuteen, erityisesti avoimen eli

³² Valitettavasti tämän tutkielman puitteissa ei ole mahdollista paneutua tarkemmin niin kutsuttuun transformaatio-ongelmaan. Transformaatio-ongelma syntyy, kun yritys selittää tavaroiden hintojen määräytyminen niiden sisältämän yhteiskunnallisesti välttämättömän työajan perusteella yhdistetään klassisen poliittisen taloustieteen oletukseen pääomien voittoasteiden yhtäläistymisestä. Kriitikoiden mukaan työarvojen muuntaminen tuotantohinnoiksi synnyttää kvantitatiivisesti ristiriitaisia malleja, jonka myötä hinnat ja voittoasteet käyttäytyvät keskenään epäjohdonmukaisesti. (Ks. esim. Steedman 1978 & Böhm-Bawerk 1949.) Transformaatio-ongelmaan on vastattu marxilaisten kesken joko hylkäämällä työarvot tai muokkaamalla Marxin mallia siten, että yhtäläiset voittoasteet eivät ole ristiriidassa työarvojen laskemisen kanssa (Ks. esim. Kliman 2007 & Carchedi 2011). Transformaatio-ongelmasta tarkemmin, ks. Foley 2000 & Kaitila 2013.

maailmanmarkkinoilla kilpailevan sektorin työn tuottavuuteen. Korkeampi työn tuottavuus suhteessa muissa valuutoissa mitattuun työhön mahdollistaa vahvemman valuutan ja päinvastoin. Esimerkiksi korkea voittoaste, korkeat reaalikorot sekä matala verotus ja inflaatio vahvistavat valuuttaa, koska ne lisäävät valuutta-alueen houkuttelevuutta pääoman sijoituskohteena. Mikään näistä ei kuitenkaan takaa valtiolle kestävästä vaihtotasetta, mikäli työn tuottavuus ei ole oikeanlaisessa suhteessa valuutan arvoon. Rahan arvon ja työn tuottavuuden välinen suhde liittyy valuutan arvon fiat-raham ja kelluvien valuutoiden maailmassakin välittyneesti arvolakiin. (Shaikh 2007 ja Shaikh & Antonopoulos 2012)

Rahaa tarkasteltaessa ei voida kuitenkaan pitäytyä pelkästään tavaroiden hinnan tarkastelussa suhteessa arvolakiin. Kelluvien valuutoiden, futuurien, optioiden ja johdannaisten määrän kasvamisen rinnalla on tapahtunut finanssimarkkinoiden sääntelyn purkaminen, minkä myötä finanssimarkkinoilla olevien tuotteiden hinnat ovat alkaneet kehittyä arvolaista erillään. Finanssimarkkinat luovat jatkuvasti finanssituotteita, joiden tuotto-odotukset ja niihin sisältyvien riskien arviointi ovat arvioita tietyn arvopaperin tai sijoituskohteen tulevaisuudessa *mahdollisesti* tuottamista voitoista tai realisoimista riskeistä. Ongelmana on, että rahoitusmarkkinoilla on kyettävä ennakoimaan tulevaisuutta, vaikka tulevaisuus ei ole tietyllä hetkellä ennalta määrätty. Odotusten tai riskien arviointi ei ole verrattavissa objektiivisen suurusluokan neutraaliin mittaamiseen vaan niitä värittävät taloudellisten toimijoiden arviot, uskomukset ja toivomukset. Hyödykemarkkinoilla kysyntä ja tarjonta hillitsevät hintojen liikkeitä, mutta tilanne on finanssimarkkinoilla yleensä täysin päinvastainen, kuten *Tuottuneiden taloustieteilijöiden manifestin*³³ allekirjoittajat ovat tuoneet esiin:

“Hinnan noustessa kysyntä ei useimmiten suinkaan laske vaan päinvastoin nousee.

Realisoituna hinnannousu tarkoittaa kasvanutta tuottoa arvopaperin haltijalle. Hinnannousu houkuttelee siis uusia ostajia, jotka vahvistavat nousukehitystä entisestään. Lupaukset bonuksista ajavat välittäjiä vahvistamaan tätä kehitystä edelleen. Tätä jatkuu aina siihen ennakoimattomaan mutta väistämättömään pisteeseen saakka, jolloin odotukset kääntyvät

³³ Manifestin ensimmäiset allekirjoittajat ovat Philippe Askenazy, Thomas Coutrot, André Orléan sekä Henri Sterdyniak. Askenazy toimii tutkijana *Centre National de la Recherche Scientifique* (CNRS), professorina *École d'économie de Paris*issa ja hän on myös Ranskan tutkimuskomitean talous- ja hallintotieteiden jaoston puheenjohtaja. Coutrot toimii Attacin hallituksessa sekä on Ranskan työ- ja terveysministeriön Työolot ja -terveys -osaston johtaja. Orléan toimii tutkijana CNRS:ssä ja *École des hautes études en sciences sociales*issa (EHESS), minkä lisäksi hän on Ranskan poliittisen taloustieteen seuran puheenjohtaja. Henri Sterdyniak on *Département économie de la mondialisation* -laitoksen johtaja *Observatoire français des conjonctures économiques*issa (OFCE).

laskuun ja romahdus tapahtuu. Tämänkaltainen laumakäyttäytyminen on sarja “positiivisia takaisinkytkentöjä”, jotka pahentavat epätasapainoa entisestään. Keinottelukupla muodostuu hintojen kumulatiivisesta ja itseään ruokkivasta noususta. Tällainen kehityskulku ei suinkaan tuota kohtuullisia vaan pikemminkin epäkelpoja hintoja.” (*Tuohtuneiden taloustieteilijöiden manifesti* 2011, 268-269.)

Marxin työarvoteoria olettaa, että hinnanmäärityksessä määräävyysuhde kulkee tuotannosta markkinoille. Kun rahan arvo on alkanut määrittyä vapaasti markkinoilla, rahan ja työn välinen suhde on muuttunut mielivaltaisemmaksi. Keskuspankkien, yksityisten pankkien, luottoluokittajien ja muiden rahoituslaitosten yhteiskunnallinen valta on kasvanut 1900-luvun lopussa ja 2000-luvun alussa suhteessa tuotantopuolen tekijöihin nähden. Rahan irtoaminen kultakannasta ja sitä myöten työstä on keikauttanut määräävyysuhdetta tuotantopuolen tekijöistä entistä enemmän rahaa ja velkaa hallitseville instituutioille sekä finanssimarkkinoiden toimijoille.

Vaikka fiat-raha ja keskuspankkien rahapolitiikka ovat kyenneet ylläpitämään suhteellisen stabiilia hintajärjestelmää hyödykemarkkinoilla, ne eivät ole kyenneet takaamaan finanssimarkkinoilla olevien tuotteiden vakaata hintakehitystä. Päinvastoin fiat-raha on johtanut varallisuusarvojen, kuten asuntojen, osakkeiden ja muiden arvopapereiden hintojen kupliin ja niiden puhkeamisiin.³⁴ (Keen 2010 & Hudson 2012.) Tutkielman neljännessä osiossa *Korko ja finanssikapitalismi* tarkastellaan lähemmin kysymystä, minkälaisia vaikutuksia kelluvilla valuutoilla ja maailman rahoitusmarkkinoiden sääntelyn vapauttamisella on ollut rahan kyvylle mitata varallisuuden, kuten asuntojen, osakkeiden ja arvopapereiden, arvoa.

Vaikka Marxin teoria rahasta on äärimmäisen riisuttu, eikä siihen juuri kiinnitetä huomiota edes nykyisessä marxilaisessa teoreettisessa keskustelussa, *Pääoman* I kirjan kolmas luku rahan luonteesta voi toimia nykyisin uusklassisen taloustieteen piirissä suositun rahan kvantiteettiteorian kritiikkinä. Tämä on perusteltua ja erityisen ajankohtaista siksi, että rahan kvantiteettiteoria on yhä edelleen uusklassisen taloustieteen tärkeimpiä ajattelumuotoja selitettäessä tavaroiden ja finanssituotteiden hintatasoa ja niiden muutoksia, minkä lisäksi kvantiteettiteoria vaikuttaa esimerkiksi Yhdysvaltain ja Euroopan keskuspankkien rahapolitiikassa. Marxin kvantiteettiteorian

³⁴ Viitataan kuplalla varallisuusarvojen hinnannousuun, jolla ei ole perustetta reaalityössä mittareilla mitattuna. Esimerkiksi IT-kupla 2000-luvun alussa ja Yhdysvaltain asuntokupla 2000-luvun ensimmäisen vuosikymmenen lopussa ovat esimerkkejä kuplista, joissa IT-yritysten ja asuntojen hinnat ovat nousseet kestävämmälle tasolle suhteessa tulevaisuuden odotuksiin IT- ja rakennusaloilla. Liian nopeasti tapahtuneen hinnannousun seurauksena on ollut äkillinen hintojen romahdus.

kritiikillä voidaan ymmärtää kokonaisvaltaisesti niitä eri yhteiskunnallisia tehtäviä, joita raha finanssikapitalismissa saa ja kuinka rahan yhteiskunnallinen olemus kehittyy ristiriitaisesti suhteessa arvolakiin kiihdyttäen kapitalismin kriisipotentiaalia.

3.3. Kvantiteettiteorian marxilaista kritiikkiä

Vaikka Marx jakoi poliittisen taloustieteen peruseriaatteet, hän kritisoi voimakkaasti poliittisen taloustieteen edustajien taipumusta sotkea keskenään rahan eri olomuodot kapitalismissa. Rahan kvantiteettiteoria on poliittisen taloustieteen yleisesti jakama käsitys rahan toiminnasta, jota Marx arvosteli *Pääoman* I ja III kirjan lisäksi *Poliittisen taloustieteen arvostelussa* ja *Lisäarvoteorioissa*.

Karkeasti sanottuna kvantiteettiteorian mukaan rahan määrä verrattuna markkinoilla oleviin hyödykkeisiin määrittää kuluttajahintojen tason. Toisin sanoen rahan suhteellinen niukkuus suhteessa hyödykkeisiin määrittää yleisen hintatason. *Pääoman* alun rahaa käsittelevässä osiossa Marx kritisoi voimakkaasti David Humen rahateoriaa, jossa rahan määrällä on määräävä asema hinnanmäärittämisessä suhteessa tavaroiden tuotantokustannuksiin. Humen ohella Marx kritisoi Ricardoa, jonka teorioihin perustui Englannin pankkilaki vuodelta 1844. Ricardo kehitti näkemystään rahan kvantiteettiteoriasta metalliharkkoväittelyiden aikaan 1800-luvun alussa, jonka keskeisenä kiistakysymyksenä oli Napoleonin sotien aikaisen inflaation syiden selvittäminen.

Keskustelu rahan arvosta ja sen vaikutuksesta hintatasoon on liittynyt keskeisesti jalometalleihin. Uuden maailman valloittamisesta lähtien arvometalleja alkoi virrata Eurooppaan. Jean Bodin huomasi jo 1560-luvulla arvometallien maahantuonnin johtavan yleisen hintatason nousuun eli rahan arvon alenemiseen. John Locke argumentoi 1600-luvulla, että taloudellisen toimeliaisuuden taso riippuu suoraan verrannollisesti rahan määrästä ja sen kiertonopeudesta. 1700-luvulle tultaessa rahan kvantiteettiteoriaa alettiin käyttää yleisesti argumentoitaessa merkantilisteja vastaan, jotka samaistivat kullan ja hopean määrän kansojen varallisuuteen.

1750-luvulla David Hume esitti muotoilun rahan kvantiteettiteoriasta ulkomaankauppateorian kontekstissa. Humen mukaan mikään kansantalous ei kykene säilyttämään ikuisesti ylijäämäistä kauppasetta, sillä ylijäämäinen kauppasete johtaa kullan ja hopean kasautumiseen, mikä puolestaan johtaa yleisen hintatason nousuun. Tämä vähentää maan kilpailukykyä ja vientiä sekä lisää tuontia, minkä seurauksena metallit alkavat virrata pois maasta. Humen mukaan arvometallien

ja hyödykkeiden vastakkaisten virtojen välityksellä markkinat luovat tasapainon ulkomaankaupassa. (Landreth & Colander 1994, 39.)

Rahan kvantiteettiteorian modernit sovellukset tehtiin Marxin jälkeen 1900-luvun alussa. Niiden pyrkimyksenä on antaa eksplisiittinen mikrotaloudellinen perustelu sille intuitiolle, että yleinen hintataso ja rahan määrä kierrossa ovat suoraan verrannollisia suureita keskenään. Tätä kysymystä käsittelivät varhaiset uusklassiset teoreetikot, kuten Karl Menger, Leon Walras ja Alfred Marshall. Marshallin käteistasapainoyhtälöä voidaan pitää varhaisen uusklassisen taloustieteen tunnetuimpana muotoiluna rahan kvantiteettiteoriasta. Marshallin uusklassisesta rahan kvantiteettiteorian muotoilusta tekee modernin sen pyrkimys liittää teoria hyötyä maksimoivien kotitalouksien ja voittoa maksimoivien yritysten behavioraalisiin oletuksiin. (Landreth & Colander 1994, 455-456.)

Tunnetuin muotoilu rahan kvantiteettiteoriasta on transaktioversio, jonka mukaista rahan kvantiteetti-yhtälöä kutsutaan Fisherin yhtälöksi sen merkittävän kehittäjän Irving Fisherin mukaisesti. Fisher muotoili teoksessaan *The Purchasing Power of Money* (1922) kvantiteetti-yhtälön $MV = PQ$, jossa M on kierrossa olevan rahan määrä tietyssä ajanjaksona, V rahan kierto nopeus, P yleinen hintataso ja Q kierron piirissä olevien tavaroiden määrä, jota voidaan mitata esimerkiksi kaikkien transaktioiden reaaliarvon indeksillä. Fisherin mukaan rahan arvo määräytyi kuin minkä tahansa muunkin tuotteen arvo kysynnän ja tarjonnan mukaan ja että hintavakauden kannalta rahan määrä M oli määräävässä asemassa suhteessa hintatasoon P . Koska raha ymmärretään yksinkertaisesti kiertokulkuvälineenä, ihmisten käyttäytymisen ei oleteta muuttuvan tietynlaisen maksujärjestelmän puitteissa. Myöskään tuotannon määrän ei oleteta muuttuvan siinä tapauksessa, että vallitsee täystyöllisyys. Tällöin reaalin kansantulo on suoraan verrannollinen transaktioiden määrään ja siten vakio.

Fisherin kvantiteetti-yhtälö on luettava niin, että rahan kierto nopeus V ja tuotannon määrä Q ymmärretään vakioiksi. Kun kansantuotteen oletetaan olevan riippumaton rahataloudellisista tekijöistä, kvantiteetti-yhtälö työstyy yksinkertaiseksi suhteeksi rahan määrän ja yleisen hintatason välillä $M = P$. Yhtälössä kausaalisuhde kulkee vasemmalta oikealle: rahan määrän lisääminen nostaa tuotteiden hintoja ja toisinpäin. Lisäksi hintatason muodostumista tarkastellaan irrallaan tuotantopuolen tekijöiden vaikutuksista hintatasoon.

Milton Friedmanin (2003) teoria monetarismista perustuu Fisherin yhtälön edelleen kehittämiseen, jonka mukaan inflaatio on aina ja kaikkialla rahataloudellinen ilmiö. Rahan modernin

kvantiteettiteorian mukaan rahan hinnan lähimmät määräävät tekijät ovat rahan kysyntä ja tarjonta. Rahan hinnan määrää tämän tulkinnan mukaan rahan suhteellinen niukkuus eli rahan määrä suhteessa kierrossa oleviin tavaroihin. Rahaa ei haluta sen itsensä tähden vaan sillä saatavien muiden tavaroiden tähden ja yksilöillä nähdään olevan kasvava halu korvata raha tavaroidella. Rahaa pidetään hallussa, jotta sillä voitaisiin tehdä kauppoja myöhemmin tai toisessa paikassa. (Nicholas 2011, 110.)

Marx kritisoi aikansa traditionaalista rahan kvantiteettiteoriaa, jonka mukaan rahan vaihtoarvo ja nominaalinen hintataso määräytyvät kvantitatiivisesti kiertokulun piirissä olevan rahan ja tavaroiden määräsuhteessa (Nicholas 2011, 22). Rahan kvantiteettiteorian yhteydessä on siis harhaanjohtavaa puhua marxilaisessa mielessä rahan arvosta (tai rahatavaran arvosta), sillä kvantiteettiteorian ytimessä on ajatus, että tavarat tulevat kiertokulkuun ilman rahahintoja ja raha tulee kiertokulkuun ilman arvoa. Rahan arvosta tulee mielekäs käsite vasta, kun raha asettuu vaihtoprosessissa tavaraa vastaan tavaroiden saadessa rahamääräiset hinnat. (Nicholas 2011, 9.)

Marx tarkastelee rahan ja hintatason välistä suhdetta kaavalla $M = PQ/V$, jossa M on kiertokulkuvälineenä toimivan rahan määrä, P yleinen hintataso, Q kierrossa olevien tavaroiden kokonaismäärä ja V rahan kiertonopeus. Kuten Pichit Likitkijksomboon (2005) on tuonut esiin, työarveteorian pohjalta voidaan argumentoida, että tavaroiden hintojen summa PQ on arvolain ja siten viime kädessä tuotanto-olosuhteiden määräämä. Yleisen hintatason P suhteen on keskeistä, että Marxin mukaan tavaroidella on arvo (ja hinta) jo ennen kuin ne ovat markkinoilla eli että arvo (ja sen mukainen hinta) ovat jo määräytyneet tuotannossa arvolain pohjalta. Tämä on hintatason taustaoletus marxilaisessa mielessä. Jotta tavaroiden kiertokulku voi edetä kitkatta, kiertokulkuvälineenä toimivan rahan määrän on oltava yhtä suuri kuin tavaroiden hintojen summa jaettuna niiden kertojen määrällä, jotka raha vaihtaa omistajaa tavaroiden kiertokulussa määrättyinä aikana. Täten yleinen hintataso on Marxin mukaan riippumaton kierrossa olevan rahan määrästä.

Vaikka Marxin muotoilu rahan kvantiteettiyltälöstä näyttää samankaltaiselta kuin Fisherin yhtälö, behavioraalisella tasolla tilanne on toinen. Marxin ”rahan kiertoliikkeen lain” mukaan rahan määrän määrittää rahan kiertonopeus V yhdessä tavaroiden hintojen summan PQ kanssa. Ero kvantiteettiteorian ja Marxin rahateorian välillä on seuraava: kun kvantiteettiteorian mukaan yksin rahan määrä säätelee yleisen hintatason (rahan kiertonopeuden ja tavaroiden määrän ollessa annettuja), Marxin mukaan rahan määrä määräytyy yleisen hintatason ja transaktioiden lukumäärän mukaan. Marxilla kausaatio kulkee siis tavaroiden hintojen summasta kiertonopeuden vaihteluiden

kautta rahan määrään eli määräytyminen kulkee päinvastaiseen suuntaan kuin kvantiteettiteoreettisessa ajattelussa. Marxin rahateoria perustuu rahan kvantiteettiteoriasta täysin päinvastaiseen oletukseen hintatasosta, joka määräytyy tuotantopuolen tekijöiden mukaan, eikä se riipu liikkeessä olevan rahan määrästä. (Likitkijomboon 2005, 160-162.)

Myös Martha Campbellin (2005, 143-159) mukaan *Pääoman I* kirjan kolmas luku rahasta on luettava ennen kaikkea kvantiteettiteorian kritiikkinä. Kuten on käynyt ilmi, Marx luetteli rahalle viisi eri tehtävää ja näihin liittyviä erilaisia ilmiä, mutta kvantiteettiteoria kohteli rahaa pääasiassa arvon mittayksikkönä ja kiertokulkuvälineenä. Marxin teoriassa rahan eri yhteiskunnalliset funktiot etenevät yksittäisestä (arvon mitta, hintajärjestelmän ylläpitäjä, kiertokulkuväline) koko ajan yleisempään (maksuväline, aarre, maailmanraha). Rahan jokainen taso on aina seuraavan tason edellytys. Sen lisäksi, että raha mahdollistaa kaupan (arvon metamorfoosit) kiertokulkuvälineenä, rahan tehtävä ja olemus kasvaa rahajärjestelmän kehityksen myötä maksuvälineeksi ja velkajärjestelmän ylläpitäjäksi.

Oleellista Campbellin mukaan on kiinnittää huomio siihen, että raha luo yhtäaikaisesti sekä hintajärjestelmän että velkajärjestelmän ja näitä ylläpitäessään raha ottaa suhteessa eri funktioihinsa täysin ristiriitaisia olomuotoja. Marxin kvantiteettiteorian kritiikki voidaan summata kahdeksi perustavanlaatuiseksi puutteellisuudeksi:

1. Kvantiteettiteoria ymmärtää rahan lähes pelkästään kiertokulkuvälineen funktioista käsin
2. Kvantiteettiteoria sekoittaa rahan tehtävät kiertokulkuvälineenä ja maksuvälineenä

Marxin mukaan kvantiteettiteorian ensimmäinen keskeinen virhe oli, että se sekoitti keskenään rahan ominaisuuden arvon mittana ja kiertokulkuvälineenä. Koska rahan liike oli näkyvää, mutta tavaroiden liike näkymätöntä ja sekavaa, kvantiteettiteoria näki pinnallisesti rahan määrän vaikuttavan sekä rahan arvoon ja tuotteiden hintaan. Marxin mukaan kvantiteettiteoria ei hahmottanut rahan erilaista olemusta toisaalta arvon mittana ja toisaalta kiertokulkuvälineenä: kun arvon mittana ollessaan raha ei voinut olla symboli, kiertokulkuvälineenä sen omalla arvollaan ei ollut mitään väliä.

Marx toi esiin, kuinka valtiollisilla sopimuksilla pyrittiin takaamaan tietyllä alueella toimivien valuutoiden, kuten brittiläisessä imperiumissa toimivan punnan ostovoima. Koska kvantiteettiteoria ei ymmärtänyt rahan erilaista luonnetta arvon mittana ja kiertokulkuvälineenä, kvantiteettiteoria ei

huomannut, että metallirahan ja paperirahan arvo määräytyy suhteessa toisiinsa päinvastaisella logiikalla. Tästä johtuen kvantiteettiteoria ei kyennyt antamaan kattavaa selitystä rahan arvon eikä hintojen määräytymisestä. Mikäli rahaa tarkastellaan ainoastaan kiertokulkuvälineen tehtävästä käsin, sitä on mahdollista tarkastella ikään kuin neutraalina tekijänä, joka välittää ainoastaan tavaran vaihtajien välistä kauppaa ja arvon kokemia muutoksia rahasta tavaraksi ja siitä suuremmaksi määräksi rahaa. Näin rahalla ei ole mitään suoraa yhteyttä arvoon ja tästä johtuen teoria jää operoimaan abstraktisti rahan määrän vaikutuksella hintaan.

Marxin toinen keskeinen kritiikki kvantiteettiteoriaa kohtaan oli, että koska se johti rahan pelkästään kierron piiristä, se ei kyennyt ymmärtämään hintajärjestelmän ja velkajärjestelmän välistä suhdetta. Campbellin (2005, 148-150) mukaan Marx jättää kehittyissään tilaa rahalle, joka voi ottaa velan muodossa arvolaista täysin irrallisen muodon ja jonka arvo voi sitä määräytyä täysin arvolaista omalakisesti. Maksuväline ja siitä kumpuava velkaraha ovat Marxin mukaan yleisin rahan muoto kapitalismissa, mitä myös Marxin jälkeinen historiallinen kehitys näyttäisi tukevan. Tähän palataan tarkemmin seuraavassa osiossa *Korko ja finanssikapitalismi*.

Myös Suzanne de Brunhoff (2005, 209-221) on kiinnittänyt Marxin kvantiteettiteorian kritiikissä huomion siihen, kuinka raha synnyttää automaattisesti velan ja siihen liittyvän velkajärjestelmän. Tarve ennakoida näitä velkasuhteita synnyttää erillisen rahoitukseen liittyvän lainsäädännön ja siihen liittyvät instituutiossa. Kun yleisen valuuttajärjestelmän oheen syntyy myös velkajärjestelmä, keskuspankkien, pankkien ja muiden rahoitukseen liittyvien instituutioiden yhteiskunnallinen merkitys kasvaa. Sen lisäksi, että se raha mittaa kaupattavan tavaran arvoa, rahasta itsestään tulee kaupanteon kohde, jolla näyttää itsellään olevan arvo ja vielä parempaa, sisäinen kyky luoda voittoa koron muodossa. Maksuvälineiden määrän äärimmäinen kasvaminen kiihdyttää velan muodossa pääoman kokonaiskiertoprosessia ja kapitalismin kehittyessä yhä suurempi osa pääoman kasautumisprosessista edellyttääkin velkojen lyhentämistä aikanaan sekä yhä suurempaa osuutta voittojen valumisesta korkoina rahoitussektorille. Rahajärjestelmän ja pääoman kokonaiskiertoprosessin ristiriitaiseen yhdessä oloon liittyy ainainen luottokriisin, maksukriisin ja näiden yhteytenä finanssikriisin mahdollisuus.

Pelkästään *Pääoman I* kirjan kolmannen luvun perusteella näyttää selvältä, ettei Marxin huomioita rahasta ja velasta kannata sivuuttaa. Vaikka Marxin teoria rahasta tuo esiin kuinka raha luo velkajärjestelmän ja sen kautta eräänlaisen riippuvuusverkoston, jolle koko pääoman

arvonlisäysprosessi perustuu. Marxin kritiikki kvantiteettiteoriaan voidaan tiivistää seuraavaan neljään väärään johtopäätökseen, joihin kvantiteettiteoria ajautuu: (Nicholas 2011, 22.):

1. Toisin kuin traditionaalinen rahan kvantiteettiteoria olettaa, tavaroilla on Marxin mukaan rahahinnat ja rahalla arvo jo silloin kun ne tulevat kiertokulun piiriin. Marxin mukaan jo yksinkertaisin kiertokulku (T-R-T) nojaa tuotannossa tai tarkemmin sanoen tavaroiden uusintamisessa asetettuihin määräytymissuhteisiin. Mikäli tavarat ovat yhteismitallisia vain rahan ansiosta, arvo lakkaa olemasta tavaroiden ominaisuus ja tavaroiden väliset suhteet lakkaavat välittämästä tuotantosuhteita. Tämän vuoksi Marxin näkökulmasta tavaroilla on jo kiertokulkuun tullessaan hinnat ja rahalla arvo.
2. Symbolien, rahan merkkien ja rahan korvikkeiden (velkakirjat ja arvopaperit) korvatesa varsinaista rahaa rikkoutuu kvantitatiivinen linkki kierrossa olevan rahan määrän ja kiertävien tavaroiden rahahintojen välillä. Rahajärjestelmän lisäksi luottojärjestelmä alkaa ylläpitää tavaroiden kiertoa kolikoiden ja seteleiden lisäksi.
3. Rahan liikamäärä kierrossa voi kasautua aarteeksi, eikä sen tarvitse merkitä yleisen hintatason nousua. Esimerkiksi asuntojen, osakkeiden, velkojen ja muun varallisuuden rahamääräinen arvo voi nousta huomattavasti ilman että yleinen hintataso nousee. Tämä kvantiteettiteorian puutteellisuus näkyy esimerkiksi nykyisten inflaatioteorioiden puutteellisuutena nähdä varallisuuden hinnannousua inflaationa.
4. Muutokset keskimääräisessä nominaalisessa hintatasossa voivat johtua muutoksista kaikkien tavaroiden työn tuottavuuden yleisessä tasossa, jolloin välitys tuotannosta hintoihin kulkee arvolain kautta. Esimerkiksi sota merkitsee taloudellisten voimavarojen siirtymistä rauhanajan tuotannosta sodankäyntiin. Tällaisessa tilanteessa työn tuottavuus laskee rauhanomaisen tuotannon alueella, mikä johtaa myös hintatason nousuun. Hintatason nousun syy ei kuitenkaan ole rahataloudellinen vaan reaalitaloudellinen ja arvolain välittämä. Vastaava mekanismi toimii esimerkiksi huonon sadon tai kauppasaarron vaikutuksesta.

Marxin teoria rahasta tekee teoreettisesti tärkeän eron rahan ja velan eri muotojen välillä. Jotta Marxin teoria rahasta ja velasta kykenisi olemaan mahdollisimman realistinen maailman nykyisen rahoitusjärjestelmän tutkimuksen kannalta, sen tulee huomioida seuraavat tässä luvussa ilmenneet muutokset maailman rahoitusjärjestelmässä:

1. Kelluvien valuutoiden myötä keskuspankkien yhteiskunnallinen rooli on kasvanut. Keskuspankeille on annettu vastuu rahan arvon säilyttämisestä ja inflaation torjumisesta, mistä aiemmin huolehtivat hallitukset. Käytännöllisesti katsoen hallitukset ovat antaneet valtaansa keskuspankeille, mikä tarkoittaa rahapoliittisen päätäntävällän siirtämistä demokraattisen päätöksenteon ulottumattomiin.
2. Keskuspankin lisäksi yksityisillä pankeilla on käytännöllisesti rajaton oikeus luoda maksuvälineitä luotonlaajennuksen kautta. Suurin osa liikkeellä olevasta rahasta onkin yksityisten pankkien liikkeelle laskemaa. Tämän myötä on kiinnitettävä huomio tarkemmin niin yksityiseen kuin julkiseen rahanluontiin sekä yksityiseen että julkiseen velkaantumiseen.
3. Nykyisen kapitalismin kasautumismallin ymmärtämiseksi on seurattava kuinka paljon pankkisektorille, pankkien omistajille ja pankkiireille siirtyy pääoman kokonaiskiertokulkuprosessin välittämisestä korkovoitoina ja välityspalkkoina, koska työarvoteorian kannalta pankit ja finanssimarkkinat eivät luo lainkaan arvoa. Tämä asettaa mielenkiintoisen kysymyksen tulonjaosta nykyisessä kapitalismissa. Pelkästään vuonna 2012 Yhdysvalloissa finanssisektorin eli rahoitus-, vakuutus- ja kiinteistöalan voitot kaikista yritysvoitoista olivat peräti 40 % (Hudson 2012).
4. Marxin oletus, että toimiakseen arvon mittana rahan itsensä tuli sisältää arvon substanssia (yhteiskunnallista työvoimaa) ei enää pidä paikkansa. Se ei kuitenkaan näytä oleellisesti vähentäneen rahan kykyä mitata arvoa ja ylläpitää tavaroiden hintajärjestelmää. Sen sijaan kultakannasta irrotettu valuutta on mahdollistanut valtavan suuren velkajärjestelmän suhteessa reaaliseseen tuotantoon, minkä lisäksi nykyinen rahajärjestelmä on johtanut varallisuusarvojen merkittävään hinnannousuun. Tämä kyseenalaistaa nykyisen teorian inflaatiosta, joka mittaa ainoastaan kuluttajahyödykkeiden hintakehitystä.

Tässä luvussa on tuotu esiin Marxin teoria rahan tehtävistä ja kyvystä ylläpitää vakaata hintajärjestelmää sekä pyritty näiden huomioiden avulla kritisoimaan rahan kvantiteettiteoriaa. Marxin mukaan kvantiteettiteorian kannattajat näkivät rahan yhteiskunnalliset roolit ja erilaiset ilmenemismuodot kapea-alaisina ja sitä myötä rahan ja arvon välisen määräytymissuhteeseen nurinkurisena ja pinnallisena. Tästä johtuen kvantiteettiteorian kannattajat sotkivat jatkuvasti keskenään syyt ja seuraukset analysoitaessa rahan määrän vaihtelua hintoihin ja rahan arvoon.

Toistaiseksi rahaa ja velkaa on tarkasteltu abstraktisessa muodossaan *Pääoman* I kirjan perusteella suhteessa uusklassisen taloustieteen oletuksiin, mutta Marxin huomioihin korosta ei olla vielä

paneuduttu tarkemmin. Tutkielmani keskeisimpiä väitteitä on, että ilman *Pääoman* III kirjan huomioita velasta ja fiktiivisestä pääomasta käsitys Marxin “kriisiteoriasta” on puutteellinen. Seuraavassa osiossa paneudutaan tarkemmin *Pääoman* III kirjan huomioihin luoton roolista kapitalistisessa tuotannossa sekä siihen, mihin korkovoitto finanssikapitalismissa perustuu.

4. Korko ja finanssikapitalismi

Pääoman I kirja on luetuin teos ja sen ensimmäiset luvut debatoituin aihe marxilaisessa keskustelussa. Koska velkaa käsitellään tarkemmin vasta *Pääoman* III kirjassa, Marxin teoria velasta on jäänyt vähemmälle huomiolle jopa marxilaisten keskuudessa. Tässä osiossa tarkastellaan lähemmin Marxin teoriaa velasta, korosta ja fiktiivisestä pääomasta, joita hän käsittelee *Pääoman* III kirjan jälkipuoliskolla eritellessään voiton jakautumista kapitalistien ja työläisten välillä. Lopuksi käyn läpi maailmantalouden nykyistä voitonjakoa ja pohdin, mitä tämä kertoo nykyisestä kapitalistisesta kasautumisesta, globaalista työnjaosta ja varallisuuden jakautumisesta. Tutkielman viimeisessä kappaleessa paneudutaan marxilaisten kesken käytyyn keskusteluun siitä, mitkä ovat nykyisen maailmantalouden kriisin rakenteelliset ja historialliset juuret.

4.1. Luoton rooli mykkien pakkojen kiihdyttäjänä

Kuten aiempaan todettiin, pääoman onnistunut arvonlisäys toistaa jatkuvasti kokonaiskiertyprosessin kaavaa $R - T \dots P \dots T' - R'$. Lisäarvon kokonaiskiertyprosessissa pääoma ottaa vuoroin rahapääoman (R), tuotantopääoman (T), tavarapääoman (T') ja taas määräänsä lisänneen rahapääoman (R') muodon.

Jotta pääoma voisi kiertää mahdollisimman nopeasti tuotannosta markkinoille ja markkinoilta tuotantoon, tuottajien ja kauppiaiden väliin syntyy kapitalistismin historiallisen kehityksen seurauksena luottojärjestelmä. Luottojärjestelmän kehityksen seurauksena kehittyi tuotannosta ja markkinoista erillinen rahoituksen piiri, jossa pankkiirit vastaavat teollisuus- ja kauppakapitalistien tarpeisiin:

“Tämän rahakaupan yhteydessä kehittyi luottolaitoksen toinen puoli, korkoatuottavan pääoman eli rahapääoman hallinta rahakauppiaiden erikoisena toimena. Rahan otto- ja

antolainauksesta tulee heidän erikoinen liikealansa. He tulevat välittäjinä rahapääoman todellisen lainanantajan ja lainanottajan väliin. Pankkiirin toimi on tältä puolelta yleisesti ilmaistuna lainattavissa olevan rahapääoman keskittämistä suurin määrin pankkiirin käsiin, niin että erillisen rahanlainaajan sijasta pankkiirit ovat kaikkien rahanlainaajien edustajina vastakkain teollisuus- ja kauppa-kapitalistien kanssa.” (Marx 1976, 398.)

Koska markkinoilla ei ole kykyä luoda lisäarvoa, Marxin mukaan kapitalistisen luoton ja siihen liittyvän koron tulee liittyä pääoman arvonnalisäysprosessiin. Pankkien tekemän korkovoiton edellytyksenä on, että velka liittyy lisäarvon tuotantoon ja sen perustana on täten yhteiskunnallisesti välttämätön työ. Rahan erityinen käyttöarvo on, että sitä voidaan lainata eteenpäin käytettäväksi pääomana, joka alkaa kasvattaa omaa arvoaan. Pankkiiri ei myy hallussaan pitämäänsä rahan käyttöarvoa (kuten ei työläinenkään myy kokonaan itseään eli työvoimaansa) vaan ainoastaan luovuttaa rahan käyttöarvon toiselle osapuolelle tietyn ajaksi erityistä hintaa (korkoa) vastaan. Se, että luoton avulla voidaan nopeuttaa kiertoa ja tehostaa pääomien yhteenkokoamista, tarjoaa pankkiireille mahdollisuuden päästä osalliseksi kapitalistisesta voitosta puhtaasti passiivisena sijoittajana:

“Raha, otettuna tässä tietyn arvosumman itsenäisenä ilmaisuna riippumatta siitä, onko se tosiasiallisesti olemassa rahan vai tavaran muodossa, voidaan kapitalistisen tuotannon pohjalla muuttaa pääomaksi, ja tämä muutos tekee sen annetun suuruudesta arvosta itseään kasvattavaksi, itseään lisääväksi arvoksi. Se tuottaa voittoa, ts. se antaa kapitalistille mahdollisuuden puristaa työläisestä ja anastaa itselleen tietyn määrän maksamatonta työtä, lisätuotetta ja lisäarvoa. Siten se saa paitsi käyttöarvoa, joka sillä rahana on, ylimääräisen käyttöarvon, nimittäin sen, että se toimii pääomana. Rahan käyttöarvo muodostuu tässä juuri siitä voitosta, jonka se pääomaksi muuttuneena tuottaa.” (Marx 1976, 337-338.)

Korkovoitto perustuu laajennettuun kokonaiskiertokaavaan $R - R - T \dots P \dots T' - R' - R'^*$, jossa pankki lainaa rahan (R-R), jota aletaan käyttää pääomana (R-T), joka puolestaan alkaa pumpata elävästä työvoimasta lisäarvoa (T'). Pankkiirin voitto (R'*) eli korko on siis jokin osuus voitoksi

realisoidusta lisäarvosta (R').³⁵ Pankin on perusteltua ottaa voitosta itselleen korkona pieni siivu, sillä ilman luotonantoa koko pääoman kierto olisi saattanut jäädä tekemättä.³⁶

Luoton myötä tuotettu lisäarvo jakautuu useammalle taholle, vaikka sitä ei luoda yksittäisessä arvonnalisäysprosessissa pidemmän kokonaiskaavan voimasta yhtään keskimääräistä voiton suhdelukua enempää.³⁷ Sen sijaan yhteiskunnan kokonaistasolla luotottaminen mahdollistaa suuremman lisäarvon paljouden tuottamisen ja siten luottojärjestelmällä on keskeisesti pääoman arvonnalisäysprosessia eteenpäin vievä vaikutus.

Luottolaitos nopeuttaa pääomien yhteenkokoamista ja keskittämistä mahdollisimman suuren lisäarvon tuottamiseksi, toisaalta se mahdollistaa luotottamisen kautta entistä suuremman kulutuksen. Luottojärjestelmällä on Marxin mukaan kolme keskeistä ominaisuutta, joilla mahdollistetaan entistä suurempi tuotanto ja kauppa sekä entistä laajempi pääoman kasautumisprosessi:

1. Luotto nopeuttaa tavaroiden ja pääomien muodonmuutoksia (R-T & T'-R').
2. Luotto nopeuttaa kaupantekoa poistamalla kierrossa olevia seteleitä.
3. Luotto mahdollistaa, ettei rahaa ylipäättään tarvita suuressa osassa jokapäiväistä liiketoimintaa erilaisten maksuvälineiden alkaessa välittää kaupantekoa. (Marx 1976, 432-438.)

Marx tarkastelee tässä ainoastaan luottoa, joka liittyy pääoman kokonaiskiertoon ja jonka tuoma korkovoitto perustuu lisäarvon tuotantoon. Kyse on luoton erityisestä kapitalistisesti järjestäytyneestä muodosta, eikä kapitalistinen arvontuotanto takaa, että kaikki luotto olisi järjestäytynyt kapitalistisesti. Marx kytkee luoton näin arvolakiin ja tarkastelee tarkemmin kapitalistisen luoton yhteiskunnallisia seurauksia arvolain kannalta.

³⁵ "Se voiton osa, jonka hän tälle maksaa, on nimeltään korko, joka ei siis ole mitään muuta kuin erikoinen nimi, erikoinen otsikko eräälle voiton osalle, mikä toimivan pääoman on maksettava pääoman omistajalle sen sijaan, että pistäisi sen omaan taskuunsa." (Marx 1976, 338.)

³⁶ Vastaavaan perustuu myös kauppiaan voitto: kauppatoiminnallaan hän mahdollistaa arvonnalisäysprosessin (T'-R') ja on siten oikeutettu tietynsuuruiseen siivuun (kauppavoitto) toteutuneesta voitosta.

³⁷ "Olettakaamme, että 100 hatun tuotantohinta = 115 puntaa ja että tämä tuotantohinta on sattumalta yhtä kuin hattujen arvo, siis se pääoma, joka hatut tuottaa, edustaa keskimääräistä yhteiskunnallista kokoonpanoa. Jos voitto = 15 %, hatuntekijä realisoi 15 punnan voiton myymällä tavarat niiden arvosta 115 punnalla. Jos hän on tuottanut omalla pääomallaan, hän pistää 15 punnan ylijäämän kokonaan taskuunsa; jos lainatulla pääomalla, hänen on annettava näistä 15 punnasta ehkä 5 puntaa korkona. Tämä ei muuta lainkaan hattujen arvoa, vaan ainoastaan tähän arvoon jo sisältyvän lisäarvon jakautumisen eri henkilöille." (Marx 1976, 345.)

Tämän kapitalistisesti käytetyn luoton määrän maksimi suhteessa arvolakiin on “yhtä kuin teollisuuspääoman täydellinen työllistäminen, ts. sen uusintamisvoiman äärimmäinen jännittäminen välittämättä kulutuksen rajoista” (Marx 1976, 479). Luoton määrän laajeneminen on siis suorassa suhteessa lisäarvon tuotannon laajenemiseen, jolloin luottojärjestelmän laajeneminen ilmentää tuotantojärjestelmän laajenemista:

“Luotto on tässä siis välttämätön, luotto, jonka suuruus kasvaa tuotannon arvon kasvaessa ja jonka kestoaika kasvaa markkinoiden etäisyyden lisääntyessä. Tässä tapahtuu vuorovaikutusta. Tuotantoprosessin kehitys laajentaa luottoa ja luotto johtaa teollisten ja kaupallisten toimien laajentumiseen.” (Marx 1976, 478.)

Vaikka velka nopeuttaa kapitalistista tuotantoa ja lisäarvon realisoitumista markkinoilla, samalla se kiihdyttää järjestelmän sisäisiä mykkiä pakkoja. Jotta pääoman kokonaiskierron kaikki vaiheet (R-T...P...T'-R') toteutuisivat, kapitalisteja koskevat seuraavat välttämättömyydet:

1. Välttämättömyys omistaa rahaa työvoiman ja tuotantovälineiden ostamiseksi (R-T).
2. Välttämättömyys tuottaa tavara yhteiskunnallisesti välttämättömän työajan puitteissa (P).
3. Välttämättömyys saada tuote myytyä ja tuotettu arvo realisoitua voitoksi (T'-R').

Velka helpottaa näiden edellytysten toteutumista, joskin se samalla aiheuttaa velkojien ja velallisten välisten keskinäisriippuvuuksien syntymistä. Miika Kabata (2009) on käsitellyt tarkemmin, kuinka velka syventää ja monimutkaistaa näitä keskinäisriippuvuuksia, mutta myös kapitalistien keskinäistä kilpailua ja pääoman kokonaiskiertoa liittyviä mykkiä pakkoja. Velkaantumisen seurauksena:

1. Rahoitus pitää järjestää ennen tuotannon käynnistämistä.
2. Tavarann myynnin on tapahduttava määrätyn ajan sisällä, jotta velkavelvoitteet pystytään hoitamaan.
3. Lisäksi tavara on myytävä hintaan, josta pystytään saamaan voittoa korkojen jälkeenkin.

Luotto siis joustavoittaa uusintamisprosessia sekä tuotannon että kaupan osalta, sillä tavaroita voidaan tuottaa velalla, ostaa velalla ja velkaa voidaan lyhentää ottamalla lisää velkaa. Kuitenkin pienetkin seisaukset näiden velkojen lyhennyksessä voivat laukaista mittakaavaltaan suuren kriisin,

sillä velka on mahdollistanut tuotannon sisäisten rajojen ja epätasapainojen siirtämisen myöhemmäksi tulevaisuuteen.³⁸ Luotto siis edistää sekä pääoman arvonlisäystä että sen kasaantumista, mutta näin tehdessään se samaan aikaan mahdollistaa arvonlisäysprosessiin sisältyvien ristiriitojen kasvamisen ja kasautumisen piilossa välittömien vaihtosuhteiden takana aivan uuteen mittaluokkaan.

Marxin mukaan luottojärjestelmä osoittautuu jakuvasti ylituotannon ja liiallisen keinottelun pääasialliseksi vipusimeksi. Kapitalistisesti kulutettuna luotto mahdollistaa myös kapitalistien värväämisen omistamattomasta luokasta esimerkiksi velalla operoivan yrittäjän muodossa. Tämä johtaa siihen, että luonnostaan joustava uusintamisprosessi kiihdytetään äärimmilleen, koska tuotantopäätöksistä alkavat vastata tuotantovälineitä omistamattomat tahot, jotka panevat ”aivan toisella tavalla toimeksi” kuin pääoman omistaja. (Marx 1976, 437.) Tämä on osoitus siitä, kuinka kapitalistisen tuotannon ristiriitaiselle luonteelle perustuva pääoman arvon lisääminen sallii todellisen, vapaan kehityksen ainoastaan tiettyyn pisteeseen asti ja kuinka se muodostaa tuotannon sisäiset kahleet ja rajat, jotka luottojärjestelmä alituisesti rikkoo. Luottojärjestelmä nopeuttaa tuotantovoimien kehitystä ja maailmanmarkkinoiden aikaansaamista, mutta samanaikaisesti nopeuttaa tuotantoon liittyvän ”ristiriidan väkivaltaisia purkauksia, kriisejä, ja siten voimistaa vanhan tuotantotavan hajoamisen aineksia”. (Marx 1976, 438.)

Marxin mukaan luotto ajoi liian suureen tuotantoon ja liian suureen kauppaan, minkä johdosta kansakunnat ajautuivat järjestelmällisesti tuomaan liikaa ja viemään liikaa. Marxin mukaan ongelma ei ollut yksittäisen valtion tuonnin ja viennin epätasapainossa tai alijäämässä vaan siinä, että tuontiin ja vientiin liittyvä ongelma koski kaikkia maailmanmarkkinoiden piirissä toimivia valtioita:

”Maksutase on yleisen kriisin aikoina epäedullinen jokaiselle kansakunnalle, ainakin jokaiselle kaupallisesti kehittyneelle kansakunnalle, mutta näin tapahtuu aina, kuten vuorotulituksessa, aluksi yhdelle kansakunnalle ja sitten toiselle, sitä mukaa kuin maksuvuoro tulee kohdalle, ja kriisi, kun se on kerran puhjennut jossain maassa, esimerkiksi Englannissa, puristaa näiden määräaikojen sarjan hyvin lyhyeen kauteen. Silloin

³⁸ David Harvey on pitänyt ansiokkaan luennon aiheesta, kuinka pääoman kokonaiskiertoprosessi saattaa kriisiytyä missä tahansa vaiheessa investointien, tuotantoprosessin ja tavaroiden markkinoille menemisen välillä ja kuinka kriisi voi ilmetä lukuisin eri tavoin esimerkiksi ali- ja ylituotanto-, rahoitus- tai finanssikriiseinä: <http://davidharvey.org/2008/09/capital-class-13/> (katsottu 27.10.2013). Ks. myös Harveyn yhteenvedo kapitalismin kriisiytymisen dialektiikasta, Harvey 2006, 413-446.

osoittautuikin, että kaikki nämä kansakunnat ovat samanaikaisesti vieneet (siis tuottaneet liikaa) ja tuoneet liikaa (siis käyneet kauppaa liikaa), että hinnat olivat kaikissa liiaksi paisuneet ja luotto liikaa jännittynyt. Ja kaikkien kohdalla seuraa sama romahdus.” (Marx 1976, 489.)

Yhteenvetäen, Marxin mukaan pelkkä tuotantovälineiden paisuttaminen äärimmilleen suurimman mahdollisen lisäarvon määrän tuottamiseksi ja mahdollisimman suuren pääoman kasautumisen takaamiseksi johtaa kriisiin – niin tuotannon, kaupan kuin rahoituksenkin piirissä.

Toistaiseksi luottoa on tarkasteltu ainoastaan suhteessa pääoman kokonaiskiertoon ja sen aiheuttamiin mykkiin pakkoihin.³⁹ Kun kuitenkin tiedämme, että nykyisin maailman noin 3 miljardin työläisen aiheuttama maailman taloudellinen aktiivisuus vuosittain on noin 60 000 miljardia dollaria ja maailman finanssimarkkinoilla on pelkästään johdannaisia noin 600 000 miljardin dollarin arvosta eli yli kymmenkertainen määrä suhteessa maailman vuotuisen reaaliseen tuotantoon, seuraavaksi on tarkasteltava lähemmin luottoa, joka ei liity suoraan varsinaiseen pääoman kokonaiskiertoon. (Maailmanpankki 2013 & Bank of International Settlements 2013.) Pelkästään Yhdysvalloissa johdannaisten nimellisarvo on melkein nelinkertainen suhteessa maailman bruttokansantuotteeseen, 234 000 tuhatta miljardia dollaria (OCC 2013).

Onkin tarkasteltava lähemmin finanssituotteita, joiden tuoma voitto perustuu korkoon eikä lisäarvon tuotantoon ja voiton suhdeluukuun. Seuraavassa luvussa käydään tarkemmin läpi, kuinka korkokanta muodostuu suhteessa arvolakiin ja kuinka korkokannan muodostuminen vaikuttaa kapitalistien väliseen tulonjakoon. Tulemme huomaamaan, ettei luottolaitos nykymaailmassa edellytä kapitalistisesti järjestäytyntä luottoa Marxin kuvaamassa mielessä. Tämä asettaa myös mielenkiintoisen kysymyksen nykyisen pääoman kasautumismallin kriisiytymisestä.

4.2. Korkokannan muodostuminen

³⁹ ”Suunnitelmaamme ei kuulu eritellä yksityiskohtaisesti luottolaitosta eikä niitä välineitä, joita se luo itselleen (luottoraha jne.). Tässä on tähdennettävä vain muutamia kohtia, jotka ovat välttämättömiä yleensä kapitalistisen tuotantotavan luonnehdinnalle. Tällöin olemme tekemisissä ainoastaan kauppaluoton ja pankkiluoton kanssa. Sen kehityksen sekä julkisen luoton kehityksen suhde jää tarkastelun ulkopuolelle.” (Marx 1976, 396.)

Marxin mukaan pankkiiri eroaa tavaranvaihtajasta siinä, että hän ostamisen ja myymisen sijaan antaa rahaa lainaksi. Marx painottaa voimakkaasti, ettei lainaksi antaminen tarkoita, että annettu laina joutuu suoraan tekemisiin kapitalistisen tuotantoprosessin kanssa. (Marx 1976, 349.)

Raha voidaan lainata korkoa vastaan muihinkin tarkoituksiin. Korko on rahallisen voiton yhteiskunnallinen muoto, jonka juuret historiallisesti yltävät kauas kapitalismia edeltäneeseen aikaan. Korko tarkoittaa rahan lainaajalle maksettavaa prosentuaalista palkkio-osuutta tietyn ajan kuluessa. Puhuttaessa kapitalistisessa mielessä korossa on kysymys tulonjaosta kapitalistien välillä, joka koskee voitoksi realisoituneen lisäarvon jakamista toisaalla lainanottajan ja lainanantajan välillä, toisaalla kapitalistin ja työntekijän välillä.

Marxin mukaan suhteessa arvolakiin kapitalistisesti sijoitettujen luottojen tuomien korkotulojen maksimimäärä = voittojen kokonaismäärä. Voittojen kokonaismäärä riippuu yleisestä voiton suhdelvusta, josta yleinen korkokanta määräytyy erillään. Toisin kuin yleinen voiton suhdeluku, johon vaikuttavat esimerkiksi tuotantovälineiden ostohinta, tuotantomenetelmät ja pääoman elimellinen kokoonpano, yleinen korkokanta määräytyy lainanottajien ja lainanantajien välisten neuvottelujen pohjalta voiton suhdelvusta erillään. Korko kuitenkin reagoi eri taloudellisiin suhdannevaihteluihin: talouden lepotilaan, kasvavaan elpymiseen, kukoistukseen, liikatuotantoon, romahdukseen, stagnaatioon jne.

Marxin mukaan voiton suhdelvun ja korkokannan ero on siinä, että keskimääräinen voitto ei ole välittömästi havaittavissa oleva tosiasia vaan heilahdusten lopputulos, joka voidaan selvittää ajan kuluessa tutkimuksellisesti, kun taas yleinen korkokanta on tosiasia, joka määritetään joka ikinen päivä taloudellisen toiminnan helpottamiseksi. Tästä ei kuitenkaan tule olettaa, että korkokanta määrittäisi minkään yleisten taloudellisten lainalaisuuksien mukaan:

”Ei ole olemassa kerrassaan mitään syytä, miksi keskimääräisten kilpailuehtojen, lainanantajan ja lainanottajan välisen tasapainon pitäisi antaa lainantajan pääomalle 3, 4, 5 jne. prosenttia korko tai sitten tietty prosenttiosuus, 20 % tai 50 %, bruttovoitosta. Niissä tapauksissa, jolloin kilpailu sellaisenaan näyttelee tässä ratkaisevaa roolia, määritys on sinänsä satunnainen, puhtaasti empiirinen, ja ainoastaan pedantti tai haaveilija voi yrittää esittää tämän satunnaisuuden jonakin välttämättömänä.” (Marx 1976, 361.)

Marx suhtautuu erittäin skeptisesti ajatukseen jonkin ”luonnollisen korkotason” olemassaolosta. Vaikka voiton suhdeluku on sekä lainanottajan että lainanantajan voiton sekä siten myös koron perusta, korko on puhtaasti lainanottajan ja lainanantajan välinen neuvottelukysymys, mistä johtuen korolle ei ole minkäänlaista ylärajaa. Mitä lähempänä korko on lukua 0, sitä suuremman osuuden kapitalistinen lainanottaja saa pitää tekemästään voitosta koronmaksun jälkeen. Mitä korkeampi korko on, sitä enemmän lainanottaja joutuu antamaan lainantajalle voitosta – siitäkin huolimatta, ettei varsinaista arvonlisäystä edes tapahtuisi tai tuotetut tavarat jäisivät kokonaan myymättä.

Yleinen korkokanta on pääoman arvonlisäysprosessin ulkopuolinen, joskin siihen vakavasti vaikuttava tekijä. Mikäli kapitalisti käyttää ainoastaan omaa pääomaansa, ei tapahdu mitään voiton jakautumista lainanottajan ja lainanantajan välillä, eikä kapitalisti ota osaa rahan lainaamiseen, joka määräisi korkokannan. Marxin mukaan pelkästään tämä osoittaa, että korkokanta määräytyy tuottavan pääoman liikkeistä irrallaan. (Marx 1976, 368.) Korkokanta määräytyy kapitalistien välisen kilpailun seurauksena ja on tämän kilvoittelun näkyvä ilmentymä kapitalismissa:

”Itse asiassa vain kapitalistien jakautuminen rahakapitalisteihin ja teollisuuskapitalisteihin muuttaa osan voitosta koroksi, ylipäättään luo koron kategorian; ja ainoastaan kilpailu näiden molempien kapitalistilajien välillä luo korkokannan.” (Marx 1976, 368.)

Tämä tarkoittaa, että edes kapitalistisesti käytettynä korko ei määräydy voiton suhdeluvun tai arvolain mukaan. Korko sovitaan ennen luoton käyttämistä oletuksella, että lainanottaja kykenee maksamaan takaisin lainatun summan sekä koron. Kyseessä on juridinen sopimus, joka takaa lainanottajalle tietyn summan rahaa ja lainanantajalle tietyn suuruisen koron. Mikään ei takaa, että pääoman onnistunutkaan kokonaiskierto riittäisi kattamaan koron sovitussa ajassa, sillä voiton suhdeluku voi olla odotettua alhaisempi ja taloudellinen suhdanne ennakoitua alavireisempi. Sopimuksessa on kyse yksityisomistuksen takaamisesta lainanantajalle ja käyttöoikeuden takaamisesta lainanottajalle, eikä sopimus määrää käyttämään lainattua rahaa tuottavasti.

Koska korko määräytyy arvolaista irrallaan ja korko tuottaa sen käyttötarkoituksesta huolimatta sopimuksessa sovitun summan, korko saa rahan näyttämään ikään kuin sillä olisi kyky luoda lisäarvoa ja voittoa ($R-R'$) ilman työvoimaa ja työprosessia ($R-T-R'$). Marxin mukaan koron pintapuolinen tarkastelu näyttää kaiken nurinkurisena ja päästää pääoman fetisoinnin kaikkein pisimmilleen:

”R-R’-ssä meillä on pääoman irrationaalinen muoto, tuotantosuhteiden vääristymisen ja aineellistumisen korkein potenssi: korkoatuottavan pääoman muoto, pääoman yksinkertainen muoto, missä se on oman uusintamisprosessinsa edellytyksenä; rahan ja vastaavasti tavarankyky lisätä omaa arvoaan uusintamisesta riippumatta, ts. pääoman mystifiointia räikeimmässä muodossa.” (Marx 1976, 389.)

Marxin mukaan korko on yhteiskunnallista vastakkaisuutta työtä kohtaan, joka muuttuu henkilökohtaiseksi mahdiksi työtä vastaan ja sen yli. Korko on mahdollisuus anastaa vieraan työn tuotteita pääomanomistuksen avulla, mutta ilmaisee itsensä niin että koko tämä suhde häviää. Marxin mukaan koron mahti oli siinä, että se kykeni ottamaan vieraan työn tuotteita valtaansa pelkän pääoman omistamisen turvin ja toisekseen peittämään korkoon liittyvien yhteiskunnallisten suhteiden ja ristiriitojen tarkastelun:

”Korossa tämä pääoman luonne ei tule ilmaistuksi suorana vastakohtaisuutena työhön, vaan päinvastoin, ilman suhdetta työhön, pelkäästään yhden kapitalistin suhteena toiseen, ts. se tulee ilmaistuksi määrityksenä, joka on ulkoinen ja yhdentekevä pääoman suhteelle itse työhön.” (Marx 1976, 380.)

Yhteenvedoksi voidaan todeta, että korko on Marxin mukaan ainoastaan erikoinen voiton asu, joka ei välttämättä edes perustu voiton suhdeluukuun. Sen seurauksena, että pääoman kokonaiskiertoketju on pidentynyt, korko ilmaisee usean kapitalistin välisiä suhteita sekä suhdetta työläisiin.⁴⁰

Vaikka korko ei määräydy suhteessa voiton suhdeluukuun eikä arvolakiin, on sen määräytymistä seurattava myös marxilaisessa tutkimuksessa. Tämä siksi, että rahoituksen ja tuotannon välisen suhteen tarkastelu on oleellinen pääoman kasautumismallia määrittävä tekijä. Seuraavassa luvussa tarkastellaan kapitalistien välisiä suhteita viimeisen 40 vuoden aikana Yhdysvalloissa ja Euroopassa. Marxin fiktiivisen pääoman käsite auttaa tarkastelemaan tarkemmin teollisuuskapitalistien ja rahakapitalistien välistä tulonjakoa suhteessa lisäarvon tuotannon järjestelyssä tapahtuneisiin muutoksiin. Näin voimme ymmärtää paremmin nykyistä talouskriisiä, joka kulminoitui Lehman Brothersin ajaututtua konkurssiin 2008 asuntokeinottelun seurauksena.

⁴⁰ ”Tällä tavoin korossa, siinä erikoisessa voiton asussa, missä pääoman antagonistinen, vastakohtainen luonne saavuttaa itsenäisen ilmaisun, se tulee ilmaistuksi siten, että tämä antagonismi on siitä täysin hävinnyt ja eristetään kokonaan siitä. Korko on kahden kapitalistin ja työläisen välinen suhde.” (Marx 1976, 380.)

4.3. Uusliberalismi, finansialisaatio ja fiktiivinen pääoma

Arvopapereiden määrä on kasvanut äärimmäiseksi 1900-luvun jälkipuoliskolle alkaneista taloudellisista rakenteellisista ja käytännöllisistä muutoksista, joita on kuvattu yhteiskunnallisessa keskustelussa uusliberalismiksi ja finansialisaatioksi.

Uusliberalismilla viitataan yleisesti niihin yhteiskunnallisiin uudistuksiin, joita Ronald Reaganin, Margaret Thatcherin ja Deng Xiaopingin hallintokausien myötä toteutettiin Yhdysvalloissa, Iso-Britanniassa ja Kiinassa 1970-luvulta alkaen. Katson uusliberalismin alun kulminoituneen vuonna 1971, jolloin dollari irrotettiin toistaiseksi viimeisen kerran kultakannasta ja jonka jälkeen valtiot alkoivat siirtyä kelluviin valuuttoihin ja vetäytyä finanssimarkkinoiden sääntelystä. Uusliberalismin myötä hylättiin ideaali vahvasta valtiosta ja pyrkimyksestä täystyöllisyyteen ja korvattiin ne ideaaleilla valtion kilpailukyvyistä, yksityisestä työllistämisestä ja mahdollisimman matalasta inflaatiosta. (Uusliberalismista tarkemmin, Harvey 2010, Patomäki 2007 & Varoufakis 2011.)

Finansialisaatiolla viitataan uusliberalismiin liittyvään prosessiin, jossa finanssimarkkinoiden rooli on kasvanut oleellisesti 1990-luvulta lähtien kotitalouksien, yritysten ja valtioiden rahoittajana, mutta myös tuotantopäätösten sekä talouspolitiikan ohjaajana. Tämä tarkoittaa paitsi velan ja arvopapereiden määrän massiivista kasvamista, mutta myös keskuspankkien, liikepankkien, vakuutusyhtiöiden ja luottoluokittajien yhteiskunnallisen vallan kasvamista. Finansialisaatiolle erityisen tärkeitä on ollut akateeminen tutkimustieto sekä talouspoliittinen asiantuntemus, jota esimerkiksi yliopistomaailma ja kansainväliset asiantuntijaelimet (esimerkiksi OECD, Kansainvälinen valuuttarahasto, Maailmanpankki, luottoluokittajat, keskuspankit) edustavat. (Finansialisaatiosta tarkemmin, Lordon 2010, McNally 2011 ja Panitch & Konings 2011.)

Vaikka suurin osa finansialisaatioon liittyvistä ilmiöistä ja mekanismeista oltiin kehitetty jo 1970- ja 1980-lukujen aikana, finansialisaatio käynnistyi todenteolla vasta vuonna 1999, jolloin Yhdysvalloissa kumottiin Glass-Steagallin pankkilaki. Pankkilain kumoamisen myötä pankki pystyi toimimaan samanaikaisesti liikepankkina, investointipankkina ja vakuutusyhtiönä. Tavallisten ihmisten velkojen ja talletusten hallinnoinnin, suurten investointien sekä vakuutuspalveluiden yhdistämisen seurauksena pankki pystyi esimerkiksi myöntämään korkean riskin asuntoluottoja, niputtamaan nämä lainat uusiksi sijoituskohteiksi, hankkiutumaan riskeistä eroon myymällä uudet

sijoituskohteet eteenpäin ja tämän jälkeen vielä keinottelemaan näitä itse myöntämiään asuntovelkoja vastaan.

Finanssialisaation ”materiaalinen” perusta on ollut velkaantumisen – niin julkisen kuin yksityisenkin velan – massiivinen kasvu, minkä ovat mahdollistaneet fiat-raha ja kelluvat valuutat. Vuosina 1980-2007 Yhdysvaltain kotitalouksien velka suhteessa bruttokansantuotteeseen tuplaantui, mutta samana aikana finanssisektorin velan määrä yli viisinkertaistui 25 prosentista 121 prosenttiin. Vastaavasti 1987-2005 Yhdysvaltain kokonaisvelka nelinkertaistui 10 000 miljardista dollarista 43 000 miljardiin. (McNally 2011, 85-86.) Kun Yhdysvaltain julkisvelka on noin 100 % suhteessa BKT:hen, yksityinen velka on noin 200 % suhteessa BKT:hen. (Kliman 2011, 89.) Vastaavasti euroalueen julkisvelka on 90 %, mutta yksityinen velka peräti 400 %. (Eurostat 2013a ja 2013b.)

Eräs keskeisimpiä osoituksia finanssialisaatiosta on se, ettei yksityinen velkaantuminen ylipäättään herätä talouspoliittisessa keskustelussa huolta. Tämä tiivistyy Barack Obaman finanssikriisin puhkeamisen jälkeen pitämässä talouspoliittisessa linjapuheessa, jossa hän laskee talouden elpymisen nimenomaan yksityisen velkaantumisen varaan:

“On paljon amerikkalaisia, jotka ymmärrettävästi ajattelevat miksei hallituksen rahoja olisi parempi antaa suoraan kotitalouksille ja yrityksille pankkien sijaan – missä on meidän pelastusrenkaamme, he kysyvät. Totuus on kuitenkin se, että yksi dollari pääomaa pankissa voi itse asiassa realisoitua kahdeksaksi tai kymmeneksi dollariksi *kotitalouksien ja yritysten velkaa* – tällöin kerrannaisvaikutus voi lopulta johtaa nopeampaan talouskasvuun.” (Obama 2009, kursiivi lisätty)

Yksityisen ja julkisen velkaantumisen lisäksi finanssialisaatiolle on ollut ominaista niin kutsuttu arvopaperistaminen (securitization). Arvopaperistamisessa yhdistetään ja uudelleenjärjestellään jo olemassa olevia osakkeita, velkoja, futuureja ja muita arvopapereita uusiksi finanssi-instrumenteiksi. Pankki myöntää esimerkiksi tietyn määrän asuntolainoja ja niputtaa osan niistä uusiksi asuntolainojen korkoon ja lyhennyksiin perustuvaksi sijoituskohteeksi (MBS, mortgage backed security). Tämä ilmiö pääsi käyntiin todenteolla vasta 2000-luvulla: kun vuonna 2000 Yhdysvalloissa myönnettiin subprime-lainoja⁴¹ 120 miljardin edestä, joista 55 miljardia

⁴¹ Subprime-laina viittaa ”alle priiman” asuntolainoihin, joiden ottajilla pankki tietää olevan mahdollisesti maksuvaikeuksia. Subprime-luottojen äärimmäinen muoto on ns. NINJA-laina, jonka ottajalla ei ole työtä, tuloja eikä varallisuutta (no job, no income, no assets). Subprime-lainoja myönnettiin kuitenkin erityisen

uudelleenjärjesteltiin johdannaisiksi, viisi vuotta myöhemmin subprime-lainoja myönnettiin peräti 625 miljardin edestä, josta yli 500 miljardia arvopaperistettiin. (McNally 2010, 102-103.) Koska johdannaiset voidaan myydä eteenpäin, pankit pystyivät hankkiutumaan välittömästi eroon riskeistä, joita niille oli aiheutunut juuri myönnettyistä riskipitoisista subprime-lainoista.

Finanssialisaation kolmas elementti velkaantumisen ja arvopaperistamisen lisäksi on riskienhallinta. Huipentuma finanssi-innovaatioissa on niin kutsuttu CDS-sopimus (CDS, credit default swap), jonka JP Morgan Chase kehitti 1990-luvun loppupuolella suojautuakseen finanssimarkkinoiden riskeiltä. CDS on vakuutus siltä varalta, että omistamiesi osakkeiden ja arvopapereiden arvo laskee. Koska CDS:n omistajan ei tarvinnut tosiasiallisesti omistaa ”vakuuttamaansa” finanssituotetta, CDS:t kääntyivät nopeasti vedonlyönniksi yrityksiä, finanssi-instrumentteja ja valtion velkoja vastaan. CDS:ien määrän kehitys oli valtavaa 2000-luvulla: kun niitä oli vuonna 2000 myönnetty 3 600 miljardin dollarin edestä, vuonna 2007 niitä oli jo 42 000 miljardin dollarin edestä. Juuri ennen kriisin puhkeamista 2007 näitä vakuutuksia oli hankittu 60 000 miljardin dollarin eli maailman vuotuisen tuotannon arvosta. Nykyisin CDS:iä on noin 25 tuhannen miljardin edestä. (Bank of International Settlements 2013.) CDS:t loivat vakuutusyhtiöille (ja siis myös pankeille, jotka tarjosivat vakuutuspalveluita) nousukaudella tasaisen tulonlähteen, mutta kriisin alkaessa olivat keskeisimpiä syitä pankkilaitosten maksukyvyttömyyteen, konkurssiin ja pelastuspakettien tarpeeseen. Vaikka CDS:ien julkilausuttu tarkoitus oli suojata riskeiltä, ne alkoivat toimia täysin tätä päämäärää vasten kiihdyttäen moraalikatoa äärimmilleen.

Marx ei nähnyt finanssimarkkinoita edes modernissa mielessä, puhumattakaan omaisuusvakuudellisista arvopapereista (asset backed security, ABS), näiden monimutkaisista yhteenliittymistä, vakuudellisista velkasitoumuksista (collateralized debt obligation, CDO) tai kaikilta mahdollisilta kuviteltavissa olevilta riskeiltä suojaavista luottoriskinvaihtosopimuksista (credit default swap, CDS).⁴²

Vaikka Marx ei nähnyt finanssimarkkinoiden kehitystä 1900- ja 2000-luvulla, hänen fiktiivisen pääoman käsite voi auttaa ymmärtämään näiden nykyisten finanssituotteiden tuomia korkovoittoja suhteessa muuhun taloudelliseen toimintaan. Marx kutsui sellaisia arvopapereita ”fiktiiviseksi pääomaksi”, joiden tuottama voitto ei perustunut lisäarvon tuotantoon (kuten kapitalistisesti

paljon, koska Yhdysvalloissa asunto toimii lainan vakuutena ja asuntojen hinnan noustessa tämä riitti, koska arvopaperistamisen myötä oli mahdollista päästä koko riskistä eroon.

⁴² Sanasto nykyisistä finanssi-instrumenteista, ks. Kallinen et al 2011, 291-301.

sijoitetun velan tuottamat korkovoitot) vaan sopimuksen takaamaan omistusoikeuteen tulevaisuuden tuotoista. Marx tuo esimerkillään valtion velkakirjasta esiin, kuinka fiktiivinen pääoma alkaa elää markkinoilla omaa elämäänsä:

“Se, mitä valtion velkoja omistaa, on 1. valtion velkasitoumus, sanokaamme 100 punnan suuruinen; 2. tämä velkasitoumus antaa hänelle oikeuden osuuteen valtion vuosituloista, ts. verojen vuosituloista, tietyn määräisenä, sanokaamme 5 punttaa eli 5 %; 3. hän voi mielensä mukaan myydä tämän 100 punnan velkasitoumuksen muille henkilöille. ... Mutta kaikissa näissä tapauksissa pääoma, jonka versona (korkona) valtion maksua pidetään, pysyy epätodellisena, fiktiivisenä pääomana. Eikä ainoastaan sen vuoksi, että valtiolle lainaksi annettua summaa ei ylipäättään ole enää olemassa. Sitä ei ollut yleensä koskaan tarkoitettu kulutettavaksi, siis sijoitettavaksi pääomana, ja ainoastaan pääoman ominaisuudessa käytettynä se olisi voinut muuttua itsensä säilyttäväksi arvoksi. ... Niin paljon kuin nämä kaupat moninkertaistuvatkin, valtionvelan pääoma jää puhtaasti fiktiiviseksi, ja sitä hetkestä alkaen, jolloin velkasitoumukset eivät enää löytäisi ostajia, tämän pääoman näennäisyyskin häviäisi. Siitä huolimatta tällä fiktiivisellä pääomalla on oma liikkeensä.” (Marx 1974, 460-463.)

Ongelma on, että nykyisessä kelluvien valuutoiden maailmassa pankin tarjoama tuote eli velka tai tarkemmin sanottuna velan hinta määräytyy arvolaista irrallaan. Seuraava ongelma on, ettei mikään velvoita käyttämään pankin tarjoamaa tuotetta eli velkaa, tuottavasti Marxin kuvaamassa mielessä. Kolmas ongelma on se, että velasta voidaan luoda paitsi uutta velkaa, myös uusia finanssituotteita. Fiat-rahojen maailmassa rahana toimiikin kaiken aikaa enemmän mitä epämääräisempää velkaa ja erilaisia arvopapereita, joilla ei ole mitään tekemistä arvolain tai voiton suhdeluvun kanssa.

Näiden kehityksen seurauksena sijoittaminen finanssimarkkinoille näyttäytyy paljon houkuttelevampana keinona tienata kuin sijoittaminen reaaliseen tuotantoon. Oma pääoma tai velka voidaan käyttää tuottavan sijoituksen sijaan esimerkiksi osakkeen, valtion velkakirjan tai muun arvopaperin ostamiseen, jotka lupaavat voiton suhdelukua koron maksamisen jälkeenkin suurempaa voittoa. Osake tarkoittaa esimerkiksi oikeutta yrityksen tuottamiin voittoihin ja valtion velkakirja tiettyä korkoa, jotka maksetaan valtion verotuloista. Yleisestä korkotasosta riippuen eri finanssituotteilla voidaan tehdä huomattavia voittoja velkavetoisesti ilman että luottoa käytettäisiin Marxin kuvaamassa mielessä kapitalistisesti tai että ylipäättään omistettaisiin tuotantovälineitä. Tämä tekee velasta yhdistettynä eri finanssituotteisiin erittäin kilpailukykyisen tulomuodon

tuottavien investointien rinnalle. Kun tiedämme, ettei suurin osa finanssimarkkinoiden tuotteista tai siellä olevasta velasta liity lisäarvon tuotantoprosessiin Marxin kuvaamassa mielessä, suurin osa finanssimarkkinoilla olevista arvopapereista on fiktiivistä. Marxin mukaan kyse ei ollut siitä, että näillä arvopapereilla olisi kyky luoda arvoa vaan siitä, että niiden avulla kasautuvat erilaiset reaalisuuteen liittyvät vaatimukset:

”Kaikki nämä paperit eivät tosiasiallisesti edusta mitään muuta kuin tulevaan tuotantoon kohdistuneita kasautuneita vaatimuksia, oikeusperusteita, joiden raha- tai pääoma-arvo ei joko edusta mitään pääomaa, kuten valtionvelkojen kohdalla, tai sääntyy niiden edustaman todellisen pääoman arvosta riippumatta. ... Eikä rahapääoman kasautumisella ymmärretä suureksi osaksi mitään muuta kuin näiden tuotantoon kohdistuvien vaatimusten kasautumista, näiden vaatimusten markkinahinnan, epätodellisen pääoma-arvon kasautumista.” (Marx 1976, 466.)

Yllä on pyritty tuomaan esiin niitä tekijöitä, joiden seurauksena rahoituksen ja finanssimarkkinoiden rooli on kasvanut äärimmäiseksi suhteessa tuottavaan taloudelliseen toimintaan Marxin kuvaamassa mielessä. Seuraavassa luvussa eritellään tarkemmin minkälaisia seurauksia uusliberalismilla ja finanssialisaatiolla on ollut varallisuuden jakautumiseen nykyisessä globaalissa kapitalismissa sekä kuinka fiktiivisen pääoman lisääntyminen on ohjannut varallisuutta reaalitalouden sektorilta finanssisektorille.

4.4. Tulonjako ja varallisuuden hallinta globaalissa kapitalismissa

Oli Marxin työarvoteoriasta mitä mieltä tahansa on selvää, että velan, arvopapereiden ja uudenlaisten vakuutusten määrän lisääntymisen seurauksena on, että kaikenlaisten korkona perittyjen voittojen absoluuttinen määrä kasvaa. Uusliberalismin ja finanssialisaation seurauksena kotitaloudet, yritykset ja valtiot ovat riippuvaisia luottojärjestelmän olemassaolosta. Nämä kehityskulut näkyvät drastisella tavalla tarkasteltaessa yhdysvaltalaisen yritysten välistä voitonjakoa 1900-luvulla ja 2000-luvun alussa:

Kuva 1: Yhdysvaltaisten yritysten ja finanssiyritysten voitonjako 1929-2009, lähde Johnson & Kwak 2011, 61.

Kuten kuviosta näkyy, finanssisektorin voitot lähtevät kasvamaan äärimmäisen nopeasti vuoden 1999 jälkeen, jolloin Glass-Steagallin pankkilaki kumottiin Bill Clintonin presidenttikaudella Larry Summersin johtaessa taloutta. 2000-luvun kehitys on tehnyt finanssisektorista tuottoisamman ja houkuttelevamman sijoituskohteen kuin reaalitalous. Finanssialan yritykset ovat kyenneet rahoituspalveluillaan ja finanssi-innovaatioilla saamaan reaalitaloutta korkeamman tuottoasteen. Esimerkiksi Isossa-Britanniassa, jossa sijaitsee maailman suurin finanssikeskus Lontoo City⁴³, reaalituotannon yritysten voittoasteiden kehitys on pysynyt tasaisesti 20 % tuntumassa, kun voittoasteet finanssialan yrityksillä nousivat 1980-luvun alusta lähtien tasaisesti aina vuoden 2008 romahdukseen asti, jolloin ne olivat 80 % tasolla. (Freeman 2013, 174.)

Velan, arvopapereiden ja niistä johdettujen johdannaisten kasvun ilmeinen seuraus on, että kotitalouksien tuloista, yritysten voitoista ja valtioiden veroista menee kaiken aikaa suurempi osa finanssisektorille. Pääoman nykyisessä kasautumismallissa rahoitus-, vakuutus- ja kiinteistösektorin (FIRE, finance, insurance & real estate) osuus on kasvanut yritysten välisessä voitonjaossa. Yhdysvalloissa FIRE-sektorin yritykset saavat 40 % kaikista yritysten tekemistä voitoista. (Hudson

⁴³ Globaalia finanssikeskusindeksiä julkaisee Qatar Financial Centre Authority yhdessä Lontoo Cityssä majailevan ajatushautomon Z/Yenin kanssa. Maailman 10 suurinta finanssikeskusta sijaitsee Lontoossa, New Yorkissa, Kong Kongissa, Singaporessa, Zürichissä, Tokiossa, Genevassa, Bostonissa, Seoulissa ja Frankfurtissa, Qatar Financial Centre Authority 2013.

2012.) Vastaavasti Euroopassa euron käyttöönoton jälkeen emumaiden pankkisektori on kasvanut 6 % vuositahdilla, kun reaalitytuotannon kasvuvauhti on pysynyt 1 % vuodessa. (Hurri 2012.)

Uusliberalismin ja finansialisaation seuraukset näkyvät selkeästi maailman varallisuuden jakautumisessa. Maailman rikkaimpaan 1 prosenttiin kuuluva eliitti omistaa noin 40 % kaikesta varallisuudesta. Tämän eliitin varallisuus on kasvanut 60 % viimeisen 20 vuoden aikana. (OXFAM 2013.) Credit Suisse arvioi vuonna 2010, että maailman varallisuus on yhteensä noin 200 tuhatta miljardia dollaria ja tästä 60 % olisi kasautunut Yhdysvaltoihin ja Eurooppaan. (Zero Hedge 2010.)

Zürichin yliopiston tutkijat Stefania Vitali, James B. Glattfelder ja Stefano Battiston (2011) ovat verkostoanalyysillään tuoneet esiin, kuinka maailman 147 firmaa hallitsee 40 % maailman varallisuudesta. Yhdysvaltojen Sonoman yliopiston tutkijat Peter Phillips ja Brady Osborne (2013) valikoivat Vitalin, Glattfelderin ja Battistonin verkostoanalyysistä 10 keskeisintä finanssilaitosta ja yhdistivät näihin 10 suurinta varallisuutta hallinnoivaa yritystä. Päällekkäisyyksien jälkeen jäljelle jäi 13 yritystä, joiden tutkijat katsovat muodostavan maailman tärkeimmän rahoitusytimen.⁴⁴

Nämä firmat toimivat lähes kaikissa maailman maissa ja hallinnoivat kollektiivisesti 23,9 tuhatta miljardia dollaria, mikä tarkoittaisi Credit Suissen arvion mukaan reilua 10 % maailman varallisuudesta ja yli kolmasosaa maailman vuotuisesta bruttokansantuotteesta Maailmanpankin mukaan. Phillipsin ja Osbornen mukaan nämä 13 finanssialan yrityksen 161 johtajaa ovat maailman ylikansallisen kapitalistiluokan (transnational capitalist class) eräs ilmentymä ja he vaikuttavat keskeisesti siihen, millaista politiikkaa hallitusten on harjoitettava ylläpitääkseen maailman rahaliikenteen sujuvuutta.

Phillipsin ja Osbornen tutkimus on mielenkiintoinen verkostoanalyysi siitä, kuinka heterogeeninen joukko ihmisiä on kyseessä, mitä tulee henkilöhistoriaan ja verkostoihin. Kyseessä on pääosin valkoisista miehistä koostuva joukko: 141 on valkoisia (88 %) ja 136 miehiä (84 %). Melkein kaikki 161 yksilöstä ovat palvelleet jonkinlaisessa neuvoo-antavassa roolissa erilaisissa säätelevissä instituutioissa, valtiovarainministeriöissä, yliopistoissa ja kansallisissa ja kansainvälisissä politiikkaa linjaavissa elimissä. 7 firmassa on Yhdysvaltain keskuspankin nykyisiä tai entisiä

⁴⁴ Yritykset suuruusjärjestyksessä: 1) Barclays PLC, 2) BlackRock Inc., 3) Capital Group Companies Inc., 4) FMR Corporation: Fidelity Worldwide Investment, 5) AXA Group, 6) State Street Corporation, 7) JPMorgan Chase & Co., 8) Legal & General Group PLC (LGIMA), 9) Vanguard Group Inc., 10) UBS AG, 11) Bank of America/Merrill Lynch, 12) Credit Suisse Group AG, and 13) Allianz SE (Owners of PIMCO) PIMCO-Pacific Investment Management Co. Phillips & Osborne 2013.

työntekijöitä, 6 yrityksessä on Maailmanpankin entisiä neuvonantajia, 5 firmassa entisiä Kansainvälisen valuuttarahaston IMF:n asiantuntijoita, 5 firmalla on jäsenyys Yhdysvaltain ulkomaisten suhteiden neuvostossa ja 6 firmassa on yhdysvaltalaisten yritysjohtajien muodostaman Business Roundtablen jäseniä. Lisäksi 7 firmaa lähetti hallitusten jäseniä Maailman talousfoorumiin, joka järjestettiin helmikuussa 2013.

Näiden yhtiöiden melkein kaikki hallituksen jäsenet ovat käyneet yksityisen yliopiston ja melkein puolet ovat suorittaneet opintonsa seuraavassa 10 yliopistossa: Harvardissa tutkinnon on suorittanut 25 jäsentä, Oxfordissa 11, Stanfordissa 8, Cambridgessä 8, Chicagossa 8, Kölnissä 6, Columbiassa 5, Cornellissa 4, Pennsylvanian Wharton Schoolissa 3 ja California-Berkeleyssä 3, joista viimeisin on ainoa julkinen korkeakoulu.

Hallitusten jäsenet tulevat lähinnä Yhdysvalloista ja Euroopasta: 73 Yhdysvalloista (45 %), 27 Iso-Britanniassa, 14 Ranskasta, 12 Saksasta, 11 Sveitsistä, 4 Singaporesta, 3 Itävallasta, Belgiasta ja Intiasta, 2 Australiasta ja Etelä-Amerikasta sekä 1 Brasialiasta, Vietnamista, Hong Kongista/Kiinasta, Qatarista, Hollannista, Zambiasta, Taiwanista, Kuwaitista, Meksikosta ja Kolumbiasta. Yhdistyneiden kansakuntien jäsenmaista on siis edustettuna 11 %.

Tämän työn puitteissa ei ole mahdollista mennä ylikansallisen kapitalistiluokan verkostanalyysiin tarkemmin. Selvää kuitenkin on, että luotolla ja erilaisten korkojen määrän kasvamisella on äärimmäinen vaikutus paitsi vallitsevaan pääoman kasautumismalliin, myös tuotantoprosessiin sekä voiton jakautumiseen eri luokkien välillä. Verkostanalyysin kannalta on mielenkiintoista kysyä jatkotutkimuksen kannalta, missä määrin esimerkiksi näillä 161 ihmisellä on liikkumavaraa nykyisen finanssikapitalismin puitteissa ja kuinka suuri institutionaalinen paine myös näitä finanssialan toimijoita ajaa tekemään tietynlaista politiikkaa.

Nämä kehityskulut avaavat mielenkiintoisen keskustelun kapitalismin historiallisesta kehityksestä. Michael Hudson on kuvannut teoksessaan *Bubble and Beyond* (2012) mielenkiintoisesti, kuinka maailmantaloudessa on 1900-luvun jälkipuoliskolla tapahtunut rakenteellinen muutos, jossa tuottavien investointien merkitys pääomien kasautumisessa on vähentynyt. Hudsonin mukaan pääomien kasautuminen ei nykykapitalismissa perustu enää tuottaviin investointeihin vaan esimerkiksi arvopapereiden tuottamiin korkoihin. Voittojen lähteinä ovat erilaiset ”korkoa” tuottavat omistusoikeudet ja varallisuudenmuodot, kuten julkiset monopolit, energiareсурssit, voimalaitokset ja sähköyhtiöt. Voittoja tuottavat myös kaikenlainen varallisuuden hinnannousu,

kuten kiinteistöjen, osakkeiden, velkojen ja johdannaisten hinnannousu. Duncan Foley (2003, 7-8) onkin todennut, kuinka 1980-luvulta lähtien keskuspankkien johtamaa inflaatiota ohjaavaa (inflation targeting) rahapolitiikkaa voitaisiin marxilaisittain kutsua lisäarvoa ohjaavaksi (surplus value targeting) rahapolitiikaksi, jossa keskuspankit ja pankit toimivan yhteistyönsä seurauksena onnistuvat imemään muualla tuotetut lisäarvot Wall Streetille, Lontoo Cityyn sekä muihin rahamarkkinakeskuksiin, jotka toimivat eräänlaisina globaalien kapitalismin suunnittelukeskuksina.

Näiden kehitysten seurauksena velkojat ja pankit saavat kaiken aikaa yhä suuremman osuuden velallisten tulovirroista, mikä tarkoittaa marxilaisessa mielessä tulonsiirtoa tuottavalta sektorilta tuottamattomalle rahoitussektorille. Tämä vahvistaa Marxin teesiä fiktiivisestä pääomasta, jonka lisääntyminen merkitsi Marxin mukaan reaaliseseen tuotantoon liittyvien odotusten kasvamista. Pohdittaessa 1900-luvun lopun ja 2000-luvun alun kehitystä luokkajaon suhteen onkin merkittävää, että Marxin korostama antagonistinen ristiriita työläisten ja kapitalistien välillä ei huomio pankkien ja pankkiirien roolia.⁴⁵ Kolmiosaisen *Pääoman* viimeinen luokkia käsittelevä luku on pituudeltaan 1,5 sivua ja se päättyy kesken.⁴⁶ Marx ei siis vastaa koko *Pääomassa* kysymykseen, mistä luokat muodostuvat, eikä hän hahmottele tarkempaa tutkimusohjelmaa työläisten, kapitalistien ja maanomistajien välisistä suhteista, vaikka Marxin keskeinen työ on ollut työvoiman ja pääoman välisen ristiriidan käsitteleminen jo ennen *Kommunistisen manifestin* kirjoittamista. Engels lisäsin 30 vuotta *Pääoman* käsikirjoitusten kirjoittamisen jälkeen 1893 ilmestyneen *Pääoman* III osan loppuun lyhyen luvun *Täydennys ja lisäys Pääoman kolmanteen kirjaan*, joka näyttäisi tukevan 1900- ja 2000-lukujen kehitystä:

“Kolmannen osan viidennessä osastossa⁴⁷, erityisesti luvusta 27⁴⁸ käy ilmi, minkä aseman pörssi saa kapitalistisessa tuotannossa ylipäättään. Mutta sitten vuoden 1865, jolloin teos

⁴⁵ ”Pelkän työvoiman omistajat, pääoman omistajat ja maanomistajat, joiden vastaavina tulolähteinä ovat työpalkka, voitto ja maankorko, siis palkkatyöläiset, kapitalistit ja maanomistajat muodostavat nykyaikaisen, kapitalistiseen tuotantotapaan perustuvan yhteiskunnan kolme suurta luokkaa.” (Marx 1976, 868.)

⁴⁶ ”Ensi silmäyksellä luokat näyttävät muodostuvan tulojen ja tulon lähteiden samuuden nojalla. Tässä on kolme suurta yhteiskunnallista ryhmää, joiden osatekijät, ryhmän muodostavat yksilöt, elävät vastaavasti työpalkasta, voitosta ja maankorosta, työvoimansa, pääomansa ja maanomaisuutensa hyväksikäytöstä. Kuitenkin tältä kannalta katsoen myös esimerkiksi lääkärit ja virkamiehet muodostaisivat kaksi luokkaa, sillä he kuuluvat kahteen erilaiseen yhteiskunnalliseen ryhmään, ja kummankin ryhmän jäsenet saavat tulonsa samasta lähteestä. Sama pitäisi paikkansa niistä loputtoman pirstoutuneista eduista ja asemista, joita yhteiskunnallinen työnjako synnyttää työläisten samoin kuin kapitalistien ja maanomistajien keskuudessa, viimeksi mainitut esimerkiksi jakautuvat viinitarhan, pellon, metsän, kaivoksen, kalaveden haltijoiksi. [Käsikirjoitus katkeaa tässä]” (Marx 1976, 869.)

⁴⁷ *Voiton jakautuminen koroksi ja yrittäjätuloksi. Korkoa tuottava pääoma*, 337-604.

⁴⁸ *Luoton rooli kapitalistisessa tuotannossa*, 432-438.

kirjoitettiin, on tapahtunut muutos. Pörssi on saanut huomattavasti merkittävämmän ja yhä tärkeämmäksi tulevan roolin ja kehityksen kulkiessa eteenpäin tendenssinä on, että koko tuotanto, niin teollinen kuin maanviljelystuotantokin, ja koko kanssakäyminen, niin yhteydenpitovälineet kuin vaihtotoimintakin, keskittyy pörssimiesten käsiin, niin että pörsseistä tulee itse kapitalistisen tuotannon huomattavin edustaja.” (Marx 1976, 894.)

Kun Marx korosti kapitalistisen yhteiskuntamuodon luokkaristiriidan kumpuavan siitä, että teollisuuskapitalistit anastavat tuotanto- ja omistussuhteiden perusteella työläisten tuottaman lisäarvon, nykyisessä finanssikapitalismissa pankit ja pankkiirit näyttäisivät anastavan merkittävän osan myös kapitalistien voitoista. Nykyisen finanssikapitalismin pelkkä pintapuolinen tarkastelu näyttäisivät osoittavan, että rahoitusjärjestelmä ja sitä hallinnoiva ylikansallinen kapitalistiluokka on onnistunut luomaan pääoman kasautumismallin, jonka ansiosta ne saavat huomattavan osan kotitalouksien, yritysten ja valtioiden tuloista erilaisten korkojen muodossa. Tämän johdosta on selvää, ettei Marxin *Pääoma* sellaisenaan riitä kuin korkeintaan marxilaisen luokkatutkimuksen lähtökohdaksi ja että Marxin konsepti luokkaristiriidasta ja luokkien määräytymisen perusteista vaatii tarkempaa jatkotutkimusta.

Jos suuri osa liikkeessä olevasta rahasta ei liity pääoman kokonaiskiertoprosessiin, eikä suuri osa velasta ole sijoitettu Marxin kuvaamassa mielessä kapitalistisesti, nykyinen rahoitusjärjestelmä ei ole logiikaltaan kapitalistinen. Finanssisektorin kasvanut rooli sekä korkotulon yleistyminen tulolähteenä asettavat mielenkiintoisen kysymyksen kapitalismin yhteiskunnallisesta olemuksesta: onko kapitalismissa lopulta oleellisempaa mahdollisimman suuret lisäarvon tuotantoon perustuvat voitot vai mahdollisimman suuri pääomien keskittyminen?

On kiinnostavaa pohtia, minkälaisia seurauksia uusliberalismilla ja finansialisaatiolla on ollut pääoman kasautumismallille 2000-luvun ensimmäisen vuosikymmenen lopussa ja missä määrin ne ovat vaikuttaneet maailmantalouden nykyisen kriisin syntyyn. Tämän tutkielman puitteissa ei ole mahdollista tarkastella tätä kysymystä kuin äärimmäisen pinnallisesti vertaamalla marxilaisen nykytutkimuksen debattia nykyisen pääoman kasautumismallin kriisiytymisestä. Tutkielman viimeisessä sisältöluvussa käydään läpi, mikä merkitys voiton suhdeluvun laskutendenssillä ja maailman rahoitusarkkitehtuurissa tapahtuneilla muutoksilla on vuonna 2008 alkaneen maailmantalouden kriisiytymisen synnyssä.

4.5. Onko uusliberalismi ohi vai oliko sitä edes olemassa?

Nykyisen kasautumismallin kriisiytymisen selvittämisen kannalta on aiheellista kysyä, mikä rooli marxilaisten nykytutkijoiden mukaan voittojen suhdelukujen kehityksellä ja maailman rahoitusjärjestelmässä tapahtuneilla muutoksilla on nykyisen kriisin synnyssä. Tutkimusaineistona on Union for Radical Political Economicsin (URPE) elokuussa 2012 järjestämään Occupy Summer –konferenssiin kirjoitetut tutkimuspaperit. Konferenssissa pyydettiin selittämään nykyisen kriisin perimmäinen historiallisrakenteellinen syy alle tuhannella sanalla (URPE 2012).

Seminaarin kymmenestä paperista erottuu karkeasti ottaen nopeasti kaksi joukkoa – ne, jotka korostavat kriisin perimmäisenä syynä voittoasteiden ja tuottavuuden kriisiä sekä ne, jotka korostavat velkaa ja kysyntää. Ensimmäiseen ryhmään kuuluvat Andrew Kliman, David M. Kotz, Fred Moseley, Michael Roberts ja Anwar Shaikh ja jälkimmäiseen ryhmään Steve Keen, Arthur MacEwan & John Miller, Thomas I. Palley, Jack Rasmus ja Richard Wolff.

URPE:n seminaaripapereissa tulee selkeästi ilmi reaalitalouden ja finanssisektorin välisen suhteen painotuserot selitettäessä nykyistä kriisiä: kun ensimmäiseen ryhmään kuuluvat marxilaiset ovat pitäneet finansialisaatiota pikemminkin voiton suhdeluvun laskutendenssin seurauksena, ei-marxilaisessa katsantokannassa korostuu finanssisektorin roolin kasvaminen ja itsenäistyminen suhteessa reaalitalouteen.⁴⁹ Tässä tutkielmassa ollaan kuitenkin kiinnostuneita ainoastaan ensimmäisestä ryhmästä, joiden lähtökohtana on Marxin työarvoteoriaan perustuva kriisianalyysi. On myöhemmän jatkotutkimuksen tehtävä verrata marxilaista kriisianalyysiä tarkemmin muihin uusklassisesta taloustieteestä poikkeaviin vaihtoehtoisiin tapoihin jäsentää maailmantalouden nykyistä kriisiä. Seuraavassa tehdään lyhyt marxilaisten analyysien vertailu.

David M. Kotzin (2012) mukaan uusliberaali kapitalismi kykeni takaamaan korkeat voitot ja pääomien vakaan kasaamisen ainoastaan tiettyyn pisteeseen saakka. Kotzin mukaan uusliberaali kapitalismi johti kehitykseen, jossa ylituotantoa paikattiin kotitalouksien velkaa lisäämällä. Vuosien 1980 ja 2007 välillä kotitalouksien velka tuplaantui suhteessa käyettävissä oleviin tuloihin.

⁴⁹ Esimerkiksi postkeynesiläistä perinnettä edustavan Steve Keenin (2012) mukaan kriisin perimmäinen syy on yksityinen velka, joka on 1990-luvun alusta lähtien korreloinut työttömyyden kasvun kanssa. Ongelmana Keenin mukaan on, että velka on historiallisen korkealla. 1930-luvun laman aikaan yksityinen velka laski 240 prosentista 40 prosenttiin suhteessa bkt:hen. Vaikka yksityisen velan määrä on vähentynyt viimeisinä vuosina, se on edelleen 10 % korkeampi kuin 1930-luvun huippu. Keenin mukaan talous tulee olemaan kitukasvuista niin kauan kuin velan määrää ei lasketa talouden kantokyvyn tasolle, mutta Keen ei sinänsä vaadi perimmäisiä muutoksia kapitalistisessa tuotantotavassa.

Kyseessä on Kotzin mukaan varallisuuskuplan aiheuttama yli-investointikriisi, joka on liian optimismiin ja huuman seurausta.

Fred Moseleyn (2012) mukaan voittoasteet laskivat 1950-luvulta 1970-luvulle, jonka laskua 1970-luvulla tehdyt tuotantorakenteen muutokset onnistuivat osin hillitsemään. Moseleyn mukaan tuottavuus nousi palkkojen nousua nopeammin, minkä seurauksena rahoitus ja velkaantuminen alkoivat luoda liikatuotannon vaatimaa kysyntää. Finanssialisaatio on Moseleyn mukaan voiton suhdeluvun laskun seuraus ja sijoittaminen investointien sijaan arvopapereihin ainoastaan kiihdyttää tendenssiä: kun kaikesta pääomasta suurempi osuus sijoitetaan arvopapereihin, tullaan tuottaneeksi pienempi määrä voittoa. Moseleyn mukaan tuottavuuden kriisi muuttui alikysyntäkriisi, jota pitkitettiin kotitalouksia velkaannuttamalla. Kun kotitalouksien velka Yhdysvalloissa vuonna 1929 oli 30 % suhteessa tuloihin, oli se 2007 peräti 130 %.

Michael Robertsin (2012) mukaan voittoasteet nousivat vuodesta 1948 vuoteen 1965, josta lähtien voittoasteet laskivat tasaisesti aina vuoteen 1982 saakka. Tästä alkoi Robertsin mukaan uusliberaali aikakausi, jota joudutti tuottavuutta hitaampi palkkakehitys lännessä, työvoiman hyödyntäminen globaalisti sekä keinottelu tuottamattomilla sektoreilla. Tuottavuus kasvoi näillä keinoilla vuoteen 1997 asti, josta lähtien velan ja arvopapereiden määrä on kasvanut räjähdysmäisesti. Vaikka 40 % kaikista voitoista menee finanssisektorille ja velalla on luotu lukuisia kuplia (kuten IT-kupla vuonna 2000 ja asuntokupla vuonna 2007), perimmäistä ongelmaa tuottavuuden palauttamiseksi ei olla ratkaistu. Robertin mukaan on odotettavissa pitkä hitaan ja kivuliaan kasvun vaihe, mikäli tuottamaton finanssisektorin suuri osuus voitonjaosta jatkuu.

Anwar Shaikhin (2012) mukaan oleellista on tarkastella paitsi palkkojen osuutta voitonjaosta, myös voittoasteen ja korkotason välistä suhdetta. Shaikhin mukaan siitä huolimatta, että tuotantokustannuksia ja työvoimakustannuksia on pyritty vähentämään, voittoaste on pysynyt vakaana eikä tuottavuuden kasvu yksin selitä 1980-luvulta alkanutta nousua. Oleellista tämän nousun kannalta oli, että 3 kuukauden Yhdysvaltain valtion velkasitoumusten korko laski vuosina 1981-2003 14 prosentista 3 prosenttiin, mikä Shaikhin mukaan nosti yritysten nettovoittoastetta. Lainan halpeneminen tarkoitti kuitenkin yritysten ja kuluttajien lainaan liittyvien kulujen kasvamista ja ylituotannon lisäksi kiinteistöalalla ja finanssisektorille muodostui kuplia. Yhdysvaltain asuntokupla oli ainoastaan kriisin käynnistäjä, ei sen syy. Shaikhin mukaan ilman rakenteellisten tuottavuuteen ja velkaantumiseen liittyviä ristiriitojen purkamista kriisi tulee kestävänsä pitkään, vuosikymmeniä.

Aiemmista marxilaisista tutkijoista poiketen Andrew Kliman (2012) edustaa näkemystä, joka haastaa kaikki edellä mainitut marxilaiset tulkinnat kriisistä. Klimanin mukaan tuotannossa ja rahoituksessa tehdyistä rakenteellisista muutoksista huolimatta voittoasteet eivät ole palanneet 1950-luvun kriisin jälkeen kestäväälle tasolle ajoittaisista nousuista huolimatta. Klimanin mukaan investointien vähenemistä selittää alhainen voittoaste eikä investointien siirtyminen finanssisektorille finansialisaation seurauksena. Kliman kyseenalaistaa myös marxilaisten kesken yleisesti jaetun väitteen, että työläisten osuus voitonjaossa olisi laskenut: hänen mukaansa sosiaaliturva huomioiden työläisten osuus suhteessa BKT:hen on pysynyt vakaana. Velkaantuminen on voittoasteiden laskun seuraus, eikä kumpaakaan ongelmaa onnistuta ratkaisemaan pelkästään finansialisaatioon tai uusliberalismiin liittyviä ilmiöitä poistamalla.

Klimanin mukaan uusliberaalit uudistukset eivät onnistuneet luomaan pääoman uutta kasautumismallia, jota voitaisiin kutsua uusliberalismiksi. Klimanin väite on äärimmäinen, sillä useimmat marxilaiset katsovat, että 1980-luvun alussa lähtien onnistuttiin luomaan niin kutsuttu uusliberaali kasautumisregiimi, jonka kriisiytyminen alkoi ilmetä 1990-luvun lopun Itä-Aasian kriisissä ja 2000-luvun alun IT-kuplassa, joita ovat seuranneet lukuisat paikalliset kriisit 2000-luvun aikana ennen finanssikriisin puhkeamista 2008. (Brenner 2009, Foster & Magdoff 2009 ja Duménil & Lévy 2011.)

Vaikka voiton suhdeluvun laskutendenssi on marxilaista kriisianalyysiä yhdistävä tekijä, on huomionarvoisaa, että sen empiirisestä määrittämisestä ei ole marxilaisten kesken kovinkaan suurta yhteisymmärrystä. (Choonara 2009 & Kallinen et al 2011.) URPE:n seminaarin paperit osoittavat, kuinka suuri erimielisyys marxilaisten kesken vallitsee siitä, milloin ja missä on ajallispaikallisesti sijainnut viimeinen voiton suhdeluvun laskutendenssin kannalta ”kestävä” pääoman kasautumisregiimi. Tätä ilmentää marxilaisten nykytutkijoiden erimielisyys siitä, kuinka kestävän kasautumismallin uusliberaalit uudistukset ja finansialisaatio ovat saaneet aikaiseksi.

Voittoasteen määrittämisen vaikeudesta kertoo pelkästään se, että Julian Wells (2007) on löytänyt peräti 17 eri tapaa laskea ja määrittää voiton suhdeluku eli voittoaste. Eri marxilaiset tutkijat suosivat teoreettisista ja käytännöllisistä syistä erilaisia voittoasteen operationalisointeja, jolloin myös tulokset vaihtelevat. Vaikka voiton suhdeluvun laskutendenssin laskemisen tapa poikkeaa marxilaisten kesken, ei kukaan marxilainen tutkija katso, että uudet kriisit voitaisiin välttää ilman

tuottavuuden laskuun liittyvää ongelmaa sekä sen synnyttämien finanssisektorien ongelmien poistamista.

Keskustelu pääoman kasautumismallista ja sen kriisiytymisen historiasta asettaa myös tärkeän kysymyksen kapitalismin tulevaisuudesta. URPE:n seminaaripapereissa voiton suhdelukua ja tuottavuuden kriisiä korostavat Kotz, Moseley, Roberts, Shaikh ja Kliman jakavat näkemyksen siitä, että kapitalistisia tuotantosuhteita on muutettava perimmäisellä tavalla, mikäli vastaavanlaiset kriisit halutaan välttää tulevaisuudessa – nykyisillä toimenpiteillä on korkeintaan onnistuttu lykkäämään kriisiä tuonemmaksi. Vaikka marxilaisten kesken kriisin historiallinen aikahorisontti vaihtelee ja voiton suhdeluvun laskutendenssiä lähestytään empiirisesti suhteellisen eri tavoin, marxilaiset jakavat näkemyksen, etteivät finansialisaatio ja uusliberalismi ole kyenneet ratkaisemaan kapitalismin sisäisiä ristiriitoja, pikemminkin päinvastoin.

Kapitalismi on kehittynyt eri valtioissa ja eri puolilla maailmaa erilaisiksi yhteiskunnallisiksi järjestyksiksi ja pääoman kasautumisen malleiksi, joiden piirissä järjestelmän sisäiset ristiriidat voivat elää ja liikkua. Marxilaisen kapitalismikritiikin ydin on siinä, ettei järjestelmä ole hallittavissa pitkällä aikavälillä: mikään yhteiskunnallinen järjestely tai muoto ei voi hävittää kapitalismin kriisiytymistendenssejä ilman että yhteiskunnallisia ristiriitoja aiheuttavasta tuotantomuodosta itsestään hankkiudutaan eroon. Täten erilaisella talouspolitiikalla voidaan ainoastaan minimoida kriisin vaikutuksia ja estää seuraavan tapahtumista. Tämä on myös Marxin keskeinen ero suhteessa poliittiseen, usklassiseen ja myös post-keynesiläiseen perinteeseen.

5. Yhteenvetoa: uuden poliittisen taloustieteen tarve

Tutkielmassa on pyritty tuomaan esiin Marxin arvo- ja kriisiteorian vahvuuksia suhteessa vallitsevaan usklassiseen taloustieteeseen. Tutkielmassa esitetyt huomiot puhuvat sen puolesta, että kriittisellä poliittisella taloustieteellä on paljon annettavaa nykykapitalismin ja sen viimeisimmän kriisiytymisen ymmärtämiseksi, sillä usklassisen taloustieteen käsitys taloudesta, politiikasta ja yhteiskunnasta on kriittistä poliittista taloustiedettä suppeampi. Yanis Varoufakis (2002, 165) on tiivistänyt kolme keskeistä eroa usklassisen ja poliittisen talousteorian välillä:

1. Poliittinen taloustiede kiinnittää huomion muutokseen ja dynaamisiin prosesseihin, usklassinen taloustiede staattisuuteen, tasapainoon ja vakauteen.

2. Poliittinen taloustiede pyrkii ymmärtämään markkinoiden toimintaa kokonaisvaltaisesti, uusklassinen taloustiede on keskittynyt luomaan teoriaa ideaalisesti toimivista markkinoista.
3. Kun poliittinen taloustieteen mukaan tuotantoprosessiin sisältyy samanaikaisesti hierarkioita, voimasuhteita ja riistoa, uusklassisen taloustieteen mukaan kyseessä on tuotannontekijöiden vapaa osto ja vaihtaminen.

Klassinen poliittinen taloustiede näkee pääoman, työvoiman ja maan taloudellisina peruselementteinä, jotka heijastavat syvempiä tuotanto- ja luokkasuhteita. Uusklassisessa teoriassa nämä ovat ainoastaan epähistoriallisesti ymmärrettyjä "tuotannontekijöitä". Ylipäänsä uusklassisen taloustieteen näkökulma liikkuu pääasiassa vapaaehtoisen markkinakaupan tasolla, vaikka poliittiselle taloustieteelle ominainen kiinnostus työn- ja tulonjaosta sekä näihin liittyvistä intressiristiriidoista vaikuttaisi yhä edelleen perustellulta analysoitaessa 2000-luvun kapitalismia. Suhteessa uusklassiseen teoriaan talouden toiminnasta Marxin muotoilemalla teorialla kapitalismin yleisestä muodosta ja kriisiytymisestä on tutkielmassa aiemmin esitettyjen tarkasteluiden perusteella neljä keskeistä vahvuutta.

1. Objektiivinen arvokäsitys pyrkii hahmottamaan yhteiskunnan kokonaisuutena

Marxilaisen teorian etu suhteessa uusklassiseen teoriaan on objektiivinen käsitys arvosta, jonka ansiosta analyysi pääoman kokonaiskierrosta kykenee pitämään tuotannon ja markkinoiden analyysin yhdessä. Uusklassinen teoria ottaa lähtökohdaksi hintojen muodostumisen tavarantottajien vapaaehtoisen vaihdon pohjalta. Historiallisesti arbitraaristen, mutta samalla huomattavaa intellektuaalista akrobatiaa vaativien oletusten avulla voidaan osoittaa vapaiden kilpailullisten markkinoiden tuottavan optimaalisia tasapainotiloja.

Vaihtoehtoiskustannuskäsitteeseen nojaava subjektiivinen arvoteoria ajautuu irralleen toisaalta reaalisista tuotantokustannuksista ja työn tuottavuudesta hintojen ankkurina, toisaalta niistä historiallisista ehdoista, joiden kautta järjestelmällinen markkinavaihto yleistyy. Uusklassisen teorian subjektiivinen käsitys arvosta johtaa taloudellisen tutkimuksen kahtaalle: toisaalla on tutkimus toimijoiden käyttäytymisestä markkinoilla, joka ei ole kiinnostunut siitä, vaikuttaako tavaroiden tuotantotapa (ja jos vaikuttaa niin miten) tuotteiden hintoihin. Toisaalla on teoria tuotannon järjestämisestä, joka ottaa hinnat annettuina sen tarkemmin miettimättä, muodostuuko tuotantoprosessissa ylipäänsä arvoa ja mihin hyvinvointi tai kasvu perustuvat.

Koska arvo ymmärretään subjektiivisena käsitteenä, eikä subjektien välisen toiminnan objektiivisena – yhteiskunnallisena – suhteena, arvo ei siten välitä pääoman kulkeutumista tuotannosta markkinoille ja markkinoilta takaisin tuotantoon. Tämä analyysi johtaa suppeaan käsitykseen taloudellisista lainalaisuuksista ja toimijoiden välisistä riippuvaisuussuhteista sekä erityisen kapeisiin tulkintoihin systeemisten kriisien syistä ja seurauksista. Marxin arvoteoriasta johtama voiton suhdeluvun laskutendenssin laki sekä arvolakiin liittyvä käsitys rahajärjestelmän kehittymisestä arvolaista itsenäiseksi velkajärjestelmäksi näyttävät hedelmällisiltä teoreettisilta avauksilta arvioitaessa finanssikriisinä alkaneen maailmantalouden taantumien syitä ja seurauksia. Jatkotutkimuksen kannalta on mielenkiintoinen tutkimuskysymys, kuinka muut vaihtoehtoiset talousteoreettiset lähestymistavat voisivat täydentää kriittisen poliittisen taloustieteen analyysiä kapitalismin historiallisesta kehityksestä.

2. Kriisien tarkastelu osana kapitalismin historiallista kehitystä

Marxin mukaan kapitalistinen tuotanto on lähtökohtaisesti erittäin kriisialtis järjestelmä. Pääoman onnistunut lisäarvoon perustuva kasautuminen edellyttää kaavan $R - T \dots P \dots T' - R'$ onnistunutta toteutumista laajennetussa mittakaavassa ilman keskeytyksiä. Kapitalismin kyky ajoittain uusintaa itseään verrattain sulavasti on suurempi ihme kuin sen luontainen taipumus kriiseihin.

Pääoman onnistuneella kasautumiselle aiheuttaa jatkuvan ongelman se, että esimerkiksi palkkataso on tuotantoon sijoittamisen ($R - T$) kannalta liian korkea, mutta tuotteiden riittävän kysynnän ($T' - R'$) kannalta liian matala. 1900-luvun lopun ja 2000-luvun alun kehitys näyttäisi viittaavan siihen, että yritysten voitot on pyritty takaamaan muun muassa palkkatasoa alentamalla, samalla kun puutteellista kysyntää on pyritty paikkaamaan velalla.

Marxin tapa eritellä rahaa sekä kiertokulkuvälineenä että maksuvälineenä mahdollistaa tarkkanäköisen analyysin maailman rahataloudesta ja sen suhteesta reaaliseseen talouteen. Marxin raha- ja velkateorian keskeisin viesti on, että rahan tehtävien kasvaessa ensin arvon mitaksi, sitten vaihdon välineeksi ja lopulta maksuvälineeksi, myös järjestelmän kriisipotentiaali moninkertaistuu. Velkarahalla voidaan kiihdyttää liikatuotantoa, paikata alikysyntää ja näin ollen lykätä kriisin puhkeamista myöhemmäksi tulevaisuuteen. Velka lisää pääoman kokonaiskiertoa liittyviä välttämättömyyksiä ja siten myös järjestelmän kriisiytymispotentiaalia. Marxin teorian ydin on, että kapitalismiin sisältyy tuotantokriisien lisäksi ainainen rahoituskriisien mahdollisuus:

”Keino – yhteiskunnallisten tuotantovoimien ehdoton kehitys – joutuu jatkuvaan ristiriitaan rajoitetun päämäärän, olemassaolevan pääoman arvonlisäyksen kanssa. Kun kapitalistinen tuotantotapa on näin ollen historiallinen keino aineellisten tuotantovoimien kehittämiseksi ja sitä vastaavien maailmanmarkkinoiden luomiseksi, niin se on samalla alituinen ristiriita tämän historiallisen tehtävänsä ja sitä vastaavien yhteiskunnallisten tuotantosuhteiden välillä.” (Marx 1976, 253.)

”Niin kauan kuin työn *yhteiskunnallinen* luonne ilmenee tavaran *rahamuotoisena olemassaolona* ja näin ollen todellisen tuotannon ulkopuolella olevana *oliona*, eivät rahakriisit, todellisista kriiseistä riippumattomina tai niiden kärjistyminä, ole vältettävissä.” (Marx 1976, 511-512.)

Oletus kriisien välttämättömyydestä kapitalismin kehitykselle on niin ikään poikkeava suhteessa moderneihin talousteorioihin. Niiden mukaan yleensä joko markkinat (uusklassikot) tai markkinoita hillitsevät hallitukset (keynesiläiset) tasapainottavat talouden, eikä taloudelliselle kasvulle periaatteessa ole mitään sisäisiä rajoja. Jatkotutkimusta ajatellen on mielenkiintoista vertailla tarkemmin, kuinka esimerkiksi nykyiset marxilaiset ja post-keynesiläiset nykyisen talouskriisin analyysit poikkeavat käsitykseltään kapitalismista ja sen kriisiytymisen syistä. Tämä asettaa myös mielenkiintoisen kysymyksen niistä politiikkasuosituksista, joiden avulla näiden tutkimuserinteiden mukaan tulevat kriisit voitaisiin välttää.

3. Raha- ja velkajärjestelmän erittely

Vaikka Marxin rahateoria vaikuttaisi ensi silmäyksellä vanhentuneelta, tässä tutkielmassa on pyritty tuomaan esiin kuinka se voi toimia nykyisen vallalla olevan rahateorian kritiikkinä. Kun kvantiteettiteoria hahmottaa rahan pääasiassa sen kiertokulkuvälineen ominaisuudesta, Marxin erottelu kiertokulkuvälineestä ja maksuvälineestä tuo mukaan velan ja siihen sisältyvien hierarkioiden tarkemman erittelyn. Hintajärjestelmän ylläpitämisen ja kaupankäynnin mahdollistamisen lisäksi rahan olemukseen itsestään sisältyy Marxin mukaan velka ja velkajärjestelmän kehitys, joka alkaa jäsentää taloudellisten toimijoiden kuten kuluttajien, kotitalouksien, yritysten, valtioiden ja kansainvälisten instituutioiden välisiä suhteita ja keskinäisriippuvuuksia entistä enemmän.

Marxin keskeinen johtopäätös on, ettei raha ole neutraalia, vaikka se sellaiselta ensisilmäyksellä näyttäisikin. Marxin tärkeä huomio rahasta on, että arvon ja rahan välinen suhde on äärimmäisen ambivalentti, eivätkä nämä monimutkaiset välitysprosessit paljastu pelkästään hinnoista tai rahan itsensä arvosta käsin. Rahan arvon kuten tuotteidenkin hinnanmääritys ovat monimutkaisia prosesseja, joita 1900-luvun lopun uusliberaalit uudistukset ja finansialisaatio ovat entisestään mullistaneet. Marxin analyysi kapitalismista tekee eron tuottavien investointien ja fiktiivisen pääoman välillä kiinnittämällä huomion siihen, perustuvatko eri tulomuodot lisäarvon välittömään tuotantoon vai erilaisiin omistusoikeuksiin tulevasta työstä tai muunlaisesta sopimuksesta, joiden tuotot perustuvat ainoastaan välillisesti tai eivät lainkaan työhön. Täten marxilainen lähtökohta kiinnittää huomion paitsi rahan ja velan väliseen eroon, myös siihen, miten rahaa ja velkaa ylipäätään käytetään.

Marxin teoria rahasta ja velasta yhdessä hänen kapitalismia koskevien käsitystensä kanssa asettaa kyseenalaisiksi opit, joiden mukaan keskuspankit voisivat olla puolueettomia ja riippumattomia instituutioita. Vaikka keskuspankki voidaan asettaa demokraattisen päätöksenteon ulottumattomiin, sen toiminta ei voi olla neutraalia suhteessa tulonjakoon ja luokkaintresseihin. Jatkotutkimusta ajatellen on mielenkiintoista kysyä, mikä rooli muuttuneella rahapolitiikalla ja rahoitusjärjestelmän finansialisoitumisella on ollut viimeisten vuosikymmenten aikana tapahtuneiden varallisuuskuplien synnyssä ja toisaalta, kuinka suuri rooli niillä on ollut hallitusten tekemän talouspolitiikan ohjaajana.

4. Kiinnostus yhteiskunnalliseen uusintamiseen

Uusklassinen talousteoria ei ole kiinnostunut “yhteiskunnallisesta uusintamisesta” talouden peruskäsitteenä, eikä se ole kovin kiinnostunut siitä, kuinka kestävä kulloinenkin ajallisaikallinen pääoman kasautumismalli tuotantosuhteineen, rahoituspohjineen ja yhteiskuntaluokkineen on.

Uusklassinen taloustiede olettaa, että niin kuluttajat, kotitaloudet, yritykset, organisaatiot, valtiot kuin muutkin taloudelliset instituutiot ja toimijat toimivat yhden ja saman logiikan mukaisesti, jonka tärkein päämäärä on hyödyn maksimointi. Tämä näkemys on riisunut poliittisesta taloustieteestä pois eri luokkien väliset intressiristiriidat, jotka ovat Marxin kapitalismianalyysin lähtökohta. Marxin kiinnostus tuotannontekijöihin (maa, työ, pääoma) ja eri tulomuotoihin (voitot, korot, verot, palkat) kääntää huomion eri yksilöiden ja yksiköiden välisistä suhteista luokkasuhteiksi, tuotantosuhteiksi, omistussuhteiksi ja velkasuhteiksi. Jatkotutkimuksen kannalta

nykykapitalismin kokonaisvaltaisemmaksi ymmärtämiseksi on perusteltua tarkastella tarkemmin, miten nykyisen globaalin kapitalismin puitteissa on järjestetty työnjako ja minkälainen on siihen liittyvä tulonjako.

Kuten yllä on todettu, sen lisäksi että kriittinen poliittinen taloustiede voi tarjota työvälineitä vaihtoehtoisen empiirisen analyysin tekemiseen maailmantalouden historiallisesta kehityksestä, se voi toimia valtavirtaisen nykyisen talousteorian sekä nykyisin harjoitetun talouspolitiikan teoreettisena ja empiirisenä kritiikkinä. Tätä tarkoittaa nähdäkseni Marxin luonnehdinta Ferdinand Lassallelle, että *Pääoma* on samaan aikaan kapitalismin esitys ja tämän esityksen kautta myös poliittisen taloustieteen kritiikki.

6. Lähteet

Bank of International Settlements (2013) *Statistical release: OTC derivatives statistics at end-December 2012*. Monetary and Economic Department: http://www.bis.org/publ/otc_hy1305.pdf, katsottu 8.10.2013.

Bernanke, Ben (2002) *On Milton Friedman's Ninetieth Birthday* – At the Conference to Honor Milton Friedman, University of Chicago, Chicago, Illinois, November 8, 2002, The Federal Reserve Board: <http://www.federalreserve.gov/BOARDDOCS/SPEECHES/2002/20021108/default.htm> (luettu 7.10.2013.)

Brenner, Robert (2009) *What is Good for Goldman Sachs is Good for America. Origins of the Current Crisis*: <http://www.sscnet.ucla.edu/issr/cstch/papers/BrennerCrisisTodayOctober2009.pdf>, katsottu 5.2.2013.

Brunhoff, Suzanne de (2005) *Marx's Contribution to the Search for a Theory of Money*. Teoksessa Fred Moseley (toim.) *Marx's Theory of Money. Modern Appraisals*. Palmgrave Macmillan, New York, 209-221.

Böhm-Bawerk, Eugen (1949) *Karl Marx and the Close of his System*. H. Wolff, New York.

Carchedi, Guglielmo (2011) *Behind the Crisis: Marx's Dialectics of Value and Knowledge*. Brill, Leiden.

Campbell, Martha (2005) *Marx's Explanation of Money's Functions: Overturning the Quantity Theory*. Teoksessa Fred Moseley (toim.) *Marx's Theory of Money. Modern Appraisals*. Palmgrave Macmillan, New York, 143-159.

Choonara, Joseph (2009) *Marxist Accounts of the Current Crisis*. *International Socialism*, issue 123, 09: <http://www.isj.org.uk/?id=557>, katsottu 5.2.2013.

Clarke, Simon (1994) *Marx's Theory of Crisis*. Palgrave Macmillan: <http://libcom.org/library/marxs-theory-crisis-simon-clarke>, katsottu 7.10.2013.

Colander, David (2002) *"The Death of Neoclassical Economics"*. Middlebury College Economics Discussion Paper No. 02-37, Department of Economics, Middlebury College, Vermont: <http://cat2.middlebury.edu/econ/repec/mdl/ancoec/0237.pdf> (luettu 7.10.2013.)

Duménil, Gérard & Lévy, Dominique (2011) *The Crisis of Neoliberalism*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London.

Eichengreen, Barry (2008) *Globalizing Capital. A History of the International Monetary System. Second Edition*. Princeton University Press, Princeton & Oxford.

Eurostat (2013a) *Euroarea Government Debt to GDB*: <http://www.tradingeconomics.com/euro-area/government-debt-to-gdp>, katsottu 8.10.2013.

Eurostat (2013b) *Financial Balance Sheets*: <http://bit.ly/17RmUyb>, katsottu 8.10.2013.

Fisher, Irving (1922) *The Purchasing Power of Money*. New York.

Foley, Duncan K. (2000) *Recent Developments in Labor Theory of Value. Review of Radical Political Economics*, 32 (1): 1-39.

Foley, Duncan K. (2003) *Marx's Theory of Money in Historical Perspective*. Teksti on valmisteltu Mount Holyoke Collegen konferenssiin *Marx's Theory of Money: Modern Appraisals*, joka pidettiin elokuussa 2003: <https://www.mtholyoke.edu/courses/fmoseley/conference/foley1.pdf> , katsottu 10.10.2013.

Foster, John Bellamy & Magdoff, Fred (2009) *The Great Financial Crisis: Causes and Consequences*. Monthly Review Press, New York.

Freeman, Alan (2013) *The Profit Rate in The Presence of Financial Markets: A Necessary Correction. Journal of Australian Political Economy*, N:o 70, Summer 2012/2013: *Special Issue on Capital against Capitalism: New Research in Marxist Political Economy*, 167-192.

Friedman, Milton (2003) *The Counter-Revolution in Monetary Theory*. Teoksessa Milton Friedman & Charles A. E. (toim.) *Money, Inflation and the Constitutional Position of the Central Bank*. The Institute of Economic Affairs, London.

Graeber, David (2011) *Debt: The First 5 000 Years*. Melville House, Brooklyn NY.

Guardian (2009) *This Is how We Let the Credit Crunch Happen, Ma'am*: <http://www.theguardian.com/uk/2009/jul/26/monarchy-credit-crunch>, luettu 14.10.2013.

Harvey, David (2006) *Limits to Capital*. Verso, London & New York.

Harvey, David (2010) *The Enigma of Capital and the Crises of Capitalism*. Profile Books, London.

Harvey, David (2011) *Antikapitalistisen siirtymän organisoimisesta*. Teoksessa Kallinen, Yrjö, Koivisto, Juha, Lahikainen, Lauri & Ronkainen, Antti (toim.) *Kurssi kohti konkurssia. Talouskriisin syyt ja seuraukset*. Vastapaino, Tampere.

Hecker, Rolf (2011) *Marxin Pääoma Mega:ssa*. Teoksessa Koivisto, Juha & Oittinen Vesa: *MEGA-Marx. Johdatus uuteen Marxiin*. Vastapaino, Tampere.

- Honkanen, Pertti (1996) *Ortodoksian tuolla puolen. Marx ja taloustieteen vaihtoehdot*. Kansan sivistystyön liitto, Helsinki.
- Honkanen, Pertti (2011) *Pääoma ja sen esityöt*. Teoksessa Koivisto, Juha & Oittinen Vesa: *MEGA-Marx. Johdatus uuteen Marxiin*. Vastapaino, Tampere.
- Howard, M. C. & King J. E. (1992) *A History of Marxian Economics* Vol. 2, Macmillan, London.
- Hudson, Michael (2012) *The Bubble and Beyond. Fictitious Capital, Debt Deflation and Global Crisis*. ISLET-Verlag, Baskerville.
- Hurri, Jan (2012) *Pankkiunioni uhkaa pahentaa Euroopan velkapöhöä*. Taloussanomat 5.9.2012: <http://www.taloussanomat.fi/jan-hurri/2012/09/05/pankkiunioni-uhkaa-pahentaa-euroopan-velkapohoa/201237037/170>, katsottu 8.10.2013.
- Hänninen, Sakari (2011) *Marxin talous*. Teoksessa Risto Heiskala & Akseli Virtanen (toim.) *Talous ja yhteiskuntateoria 1: Vanhan maailman talous ja suuri murros*. Gaudeamus Helsinki University Press, Helsinki.
- Johnson, Simon & Kwak, James (2011) *13 bankers. The Wall Street Takeover and the Next Financial Meltdown*. Vintage Books, New York.
- Kabata, Miika (2009) *Näkökohtia kapitalististen kriisien ymmärtämiseen ja nykyiseen globaaliin taloudelliseen kriisiin*. Revalvaatio: <http://www.revalvaatio.org/wp/nakokohtia-kapitalististen-kriisien-ymmartamiseen-ja-nykyiseen-globaaliin-taloudelliseen-kriisiin/>, luettu 25.2.2013.
- Kaitila, Joel (2013) *Työarvoteoria ja yhtäläistymisoletuksen kritiikki*. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä. Pro gradu –tutkielma.
- Kallinen, Yrjö, Koivisto, Juha, Lahikainen, Lauri & Ronkainen, Antti (2011) *Kurssi kohti konkurssia. Talouskriisin syyt ja seuraukset*. Toimitettu teos. Vastapaino, Tampere.
- Keen, Steve (2010) *Debunking Economics. The Naked Emperor of the Social Sciences*. Zed Books, New York.
- Keen, Steve (2012) Private Debt and the Current Crisis. URPE – Radical Economic Theories of the Current Economic Crisis. Prepared for the URPE-Occupy Summer Conference, August 2012.
- Kliman, Andrew (2007) *Reclaiming Marx's Capital. A Refutation of the Myth of Inconsistency*. Lexington Books, Lanham.
- Kliman, Andrew (2011) *Ilmiasu ja olemus: uusliberalismi, finansialisaatio ja kapitalistisen tuotannon kriisi*. Teoksessa Kallinen, Yrjö, Koivisto, Juha, Lahikainen, Lauri & Ronkainen, Antti (toim.) *Kurssi kohti konkurssia. Talouskriisin syyt ja seuraukset*. Vastapaino, Tampere.

Kliman, Andrew (2012) *Underlying Causes of the Great Recession*. URPE – Radical Economic Theories of the Current Economic Crisis. Prepared for the URPE-Occupy Summer Conference, August 2012.

Kosonen, Pekka; Heikkinen, Sakari; Hänninen, Sakari; Granber, Leo; Kasvio, Antti; Lehto, Juhani; Storgårds, Johan; Toikka, Kari; von Koskull Anders; Mäenpää, Olli; Takala, Tuomas & Artto, Juhani (1979) *Suomalainen kapitalismi: tutkimus yhteiskunnallisesta kehityksestä ja sen ristiriidoista sodanjälkeisessä Suomessa*. Love Kirjat, Helsinki.

Kotz, David M. (2012) *The Current Crisis: Character, Cause, Resolution*. Radical Economic Theories of the Current Economic Crisis. Prepared for the URPE-Occupy Summer Conference, August 2012.

Landreth, Harry & David Colander (1994) *History of Economic Thought*, Houghton Mifflin Company, Boston.

Likitkijksomboon, Pichit (2005) *Marx's Anti-Quantity Theory of Money: A Critical Evaluation*. Teoksessa Fred Moseley (toim.) *Marx's Theory of Money. Modern Appraisals*. Palmgrave Macmillan, New York, 160-174.

Lordon, Frédéric (2010) *Rahamyyllyt kuriin*. Alkuperäisteos *Jusqu'a quand?* Into Kustannus, Helsinki.

Lucas, Robert E. Jr. (2003) *Macroeconomic Priorities*.
http://oldweb.econ.tu.ac.th/archan/chaiyuth/New%20growth%20theory%20Review%20in%20Thai/macro%20perspectives_lucas.pdf, katsottu 30.7.2012.

Maailmanpankki (2012) Maailman kehitysindikaattorit:
http://www.google.com/publicdata/explore?ds=d5bncppjof8f9_, katsottu 7.10.2013.

Magnus, George (2011) *Give Karl Marx a Chance to Save the World Economy*. Bloomberg 29.8.2011: <http://www.bloomberg.com/news/2011-08-29/give-marx-a-chance-to-save-the-world-economy-commentary-by-george-magnus.html>, luettu 14.10.2013.

Marsh, David (2009) *Euro. The Battle for the New Global Currency*. Yale University Press, New Haven and London.

Marx, Karl (1976) *Pääoma: kansantaloustieteen arvostelua. Kolmas kirja: Kapitalistisen tuotannon kokonaisprosessi*. Kustannusliike Edistys, Moskova.

Marx, Karl (1979) *Pääoma: kansantaloustieteen arvostelua. Ensimmäinen kirja: Pääoman tuotantoprosessi*. Progress, Moskova.

- Marx, Karl & Engels, Friedrich (1976) *Kirjeitä*. Kustannusliike Edistys, Moskova.
- McNally, David (2011) *Global Slump: the Economics and Politics of the Crisis and Resistance*. PM Press, Oakland.
- Mirowski, Philip (1989) *More heat than light. Economics as social physics: Physics as nature's economics*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Musto, Marcello (2011) *Marx-Engels Gesamtausgabe (MEGA) ja Marxin uudelleen löytäminen*. Teoksessa Koivisto, Juha & Oittinen Vesa: *MEGA-Marx. Johdatus uuteen Marxiin*. Vastapaino, Tampere.
- Moseley, Fred (2012) *The U.S. Economic Crisis: Profitability Crisis and Household Debt Crisis Combined*. URPE – Radical Economic Theories of the Current Economic Crisis. Prepared for the URPE-Occupy Summer Conference, August 2012.
- Mäki, Uskali & Sappinen, Jorma (2011) *Homo economicus ja marginalismin perintö*. Teoksessa Risto Heiskala & Akseli Virtanen (toim.) *Talous ja yhteiskuntateoria 1: Vanhan maailman talous ja suuri murros*. Gaudeamus Helsinki University Press, Helsinki.
- Nevalainen, Eino & Peltonen, Matti Antero (1973) *Marxilainen kansantaloustiede*. Kansankulttuuri Oy, Helsinki.
- Nicholas, Howard (2011) *Marx's Theory of Price and its Modern Rivals*. Palmgrave, New York.
- Nevalainen, Eino & Peltonen, Matti Antero (1973) *Marxilainen kansantaloustiede*. Kansankulttuuri, Helsinki.
- Obama, Barack (2009) *Obama's Remarks on the Economy*. New York Times 14.4.2009, http://www.nytimes.com/2009/04/14/us/politics/14obama-text.html?pagewanted=3&_r=3& (luettu 16.9.2013)
- OCC, Office of the Comptroller of the Currency (2013) *OCC's Quarterly Report on Bank Trading and Derivatives Activities Second Quarter 2013*. Washington DC 2019: <http://www.occ.gov/topics/capital-markets/financial-markets/trading/derivatives/dq213.pdf>, katsottu 8.10.2013.
- OXFAM (2013) *The cost of inequality: how wealth and income extremes hurt us all*. OXFAM Media Briefing 02/2013: <http://www.oxfam.org/sites/www.oxfam.org/files/cost-of-inequality-oxfam-mb180113.pdf>, katsottu 4.9.2013.
- Panitch, Leo & Konings, Martijn (2011) *Myytit uusliberaalista deregulaatiosta*. Teoksessa Kallinen, Yrjö, Koivisto, Juha, Lahikainen, Lauri & Ronkainen, Antti (toim.) *Kurssi kohti konkurssia. Talouskriisin syyt ja seuraukset*. Vastapaino, Tampere.

Patomäki, Heikki (2007) *Uusliberalismi Suomessa: lyhyt historia ja tulevaisuuden vaihtoehdot*. WSOY, Helsinki.

Pekkarinen, Jukka & Sutela, Pekka (1998) *Kansantaloustiede*, WSOY, Juva.

Phillips, Beter & Osborne, Brady (2013) *Financial Core of the Transnational Corporate Class*. Luku 2014 ilmestyvästä teoksesta *Fearless Speech in Fateful Times*. Project Censored 2014: <http://www.projectcensored.org/financial-core-of-the-transnational-corporate-class>, katsottu 8.10.2013.

Pietilä, Antti-Pekka (1995) *Pankkikirja. Miksi veronmaksajat menettivät miljardinsa?* Art House, Helsinki.

Qatar Financial Centre Authority (2013) *The Global Financial Centres Index 14*. September 2013: Financial Centre Futures 2-2013: http://www.longfinance.net/images/GFCI14_30Sept2013.pdf, katsottu 8.10.2013.

Quiggin, John (2010) *Zombie Economics. How Dead Ideas Still Walk among Us*. Princeton University Press, New Jersey.

Redish, Angela (1990) *The Evolution of the Gold Standard in England*. *Journal of Economic History* 50: 789-805.

Reuten, Geert & Thomas, Peter (2011) *Voiton suhdeluvun lasku Grundrissesta Pääomaan, perustava muutos Marxin tavassa hahmottaa kapitalistista tuotantotapaa*. Teoksessa Koivisto, Juha & Oittinen Vesa: *MEGA-Marx. Johdatus uuteen Marxiin*. Vastapaino, Tampere.

Roberts, Michael (2012) *The Rate of Profit is the Key*. URPE – Radical Economic Theories of the Current Economic Crisis. Prepared for the URPE-Occupy Summer Conference, August 2012.

Saastamoinen, Kari (2011) *Adam Smith ja näkymätön käsi*. Teoksessa Risto Heiskala & Akseli Virtanen (toim.) *Talous ja yhteiskuntateoria 1: Vanhan maailman talous ja suuri murros*. Gaudeamus Helsinki University Press, Helsinki.

Sappinen, Jorma (2011) *David Ricardo ja klassinen poliittinen taloustiede*. Teoksessa Risto Heiskala & Akseli Virtanen (toim.) *Talous ja yhteiskuntateoria 1: Vanhan maailman talous ja suuri murros*. Gaudeamus Helsinki University Press, Helsinki.

Shaikh, Anwar (1978) *An Introduction to the History of Crisis Theories*. U.S. Capitalism in Crisis, U.R.P.E., New York.

Shaikh, Anwar (1998) *The Empirical Strength of the Labour Theory of Value*, teoksessa Riccardo Bellofiore (toim.) *Marxian Economics: A Reappraisal*, Vol. 2, Macmillan & St. Martin's Press.

Shaikh, Anwar (2007) *Globalization and the Myths of Free Trade*. Teoksessa Anwar Shaikh (toim.) *Globalization and the Myths of Free Trade: History, Theory and Empirical Evidence*. Routledge Frontiers of Political Economy, Routledge, New York.

Shaikh, Anwar (2012) *Causes and Consequences of the Current Global Economic Crisis*. URPE – Radical Economic Theories of the Current Economic Crisis. Prepared for the URPE-Occupy Summer Conference, August 2012.

Shaikh, Anwar & Antonopoulos, Rania (2012) Explaining Long Term Exchange Rate Behavior in the United States and Japan. Ilmestyy teoksessa Jamee Moudud, Cyrus Bina & Patrick L. Mason (toim.) *Alternative Theories of Competition: Challenges to the Orthodoxy*. Routledge, Abingdon.

Steedman, Ian (1978) *Marx After Sraffa*. New Left Books, London.

Tuohtuneiden taloustieteilijöiden manifesti (2011) Teoksessa Kallinen, Yrjö, Koivisto, Juha, Lahikainen, Lauri & Ronkainen, Antti (toim.) *Kurssi kohti konkurssia. Talouskriisin syyt ja seuraukset*. Vastapaino, Tampere.

URPE (2012) *Radical Economic Theories of the Current Economic Crisis*. Prepared for the URPE-Occupy Summer Conference, August 2012:

<http://thenextrecession.files.wordpress.com/2012/07/crisissummaries.pdf>, katsottu 8.10.2013.

Varoufakis, Yanis (2002) *Foundations of Economics. A Beginner's Companion*. Routledge, London & New York.

Varoufakis, Yanis (2011) *The Global Minotaur. America, the True Origins of the Financial Crisis and the Future of the World Economy*. Zed Books, London & New York.

Varoufakis, Yanis; Halevi, Joseph & Theocaraki, Nicholas J. (2011) *Modern Political Economics. Making Sense of the Post-2008 World*. Routledge, New York.

Vitali, Stefania, Glattfelder, James B. & Battiston, Stefano (2011) *The network of global corporate control*. WWW-aineisto: <http://arxiv.org/pdf/1107.5728.pdf>, katsottu 2.10.2013.

Wells, Julian (2007) *The Rate of Profit as a Random Variable*. PhD thesis, The Open University: <http://oro.open.ac.uk/22347/1>, katsottu luettu 14.8.2013.

Zachariah, David (2006). *Labour value and equalisation of profit rates*, Indian Development Review 4(1): 1–21.

Zerohedge (2010) *A Detailed Look At Global Wealth Distribution*:

<http://www.zerohedge.com/article/detailed-look-global-wealth-distribution>, katsottu 2.10.2013.